

Inleiding

foto: auteur

Hij staat weer fier overeind, de vinger wijzend naar de Eeuwige, zijn boodschap verkondigend voor allen die hem dagelijks passeren. Met de andere hand drukt hij de sleutels tegen zijn borst, om ze te beschermen. Mij neem je ze niet af, lijken ze uit te drukken.

Of aan iedereen die hem passeert, deze boodschap besteed is, kun je je afvragen. Velen lopen achteloos aan hem voorbij. Een enkeling die hem opmerkt zal hem herkennen, anderen die zijn aanwezigheid opmerken zullen zich afvragen waarom dit meer dan manshoge beeld op deze plek is neergezet.

Voor de oudere Bosschenaar is dit beeld de laatst zichtbare getuige in de stad van een bewogen geschiedenis.

Een geschiedenis die herinneringen oproept aan de jarenlange strijd over het lot van een beeldbepalende kerk, waarover veel gesproken en geschreven is, maar die langzamerhand wegwijnde omdat het gebouw, eerst leeggeroofd, en later aan zijn lot werd overgelaten en tenslotte uit het stadsbeeld verdween.

Herinneringen aan een parochiekerk, aan mensen die deze gemeenschap geleid hebben en er een stempel op gedrukt hebben, aan parochianen uit alle lagen van de bevolking van de stad, maar vooral aan hen die de parochie kleur gaven. Mensen uit het Tolbrugkwartier, die sinds de sanering van de buurt in de jaren vijftig, uitwaaierden over de stad, zodat het hart uit de wijk en parochie gehaald werd.

De parochiekerk die zo anders was dan de andere Bossche kerken. Van buiten somber, hoog, met een streng klassieke uitstraling, bekroond door een open torentje waarvan het gelui de laatste jaren al verstomd was en de klok al jaren stilstond.

Als je het gebouw binnen ging door de met leer gecapitonneerde deuren, werd je vanzelf stil vanwege de imponerende ruimtewerking, die doorbroken werd door slanke, hoge, gemarmerde zuilen met groenkoperkleurige Corinthische kapitelen.

Hier geen streng omhoog strevende bundelpijlers en gotische beelden, die in gebed verzonken waren zoals in de kathedraal. Maar zwerige beelden, die de aanwezigen aankeken of in extase weg leken te ijlen in de hoogte.

Kleurige schilderijen met veel dramatiek, altaren met wolken, stralen en engeltjes, die passie en gevoel uitstraalden. Een preekstoel, die als een met struikgewas omgeven ruïne, midden in de kerk stond en een grillig maar reusachtig orgelfront dat bovenaan in de duisternis van het gewelf leek te verdwijnen.

De hoge ronde ramen met hun kleurige vensters zorgden voor een goudgele gloed in het gebouw, waardoor het bovenaardse versterkt werd.

Tegelijkertijd kreeg je de indruk geconfronteerd te worden met een schijnwereld en met vergane glorie.

De vloertegels lagen schuin en in de met deuren gesloten- ouderwetse en versleten- banken lagen kussens in allerlei kleuren en maten. Op veel plaatsen bladderde de verf van de muren, zodat tussen de schijnblokken witte kalk te voorschijn kwam en dat gold ook voor de gemarmerde zuilen. De gecapitonneerde deurpanelen waren gescheurd of scheefgezakt.

Hier binnen leek het, of de tijd was stil blijven staan, of het verval al had toegeslagen.

Dat maakte het gebouw ook weer intrigerend. Welke geschiedenis had het, wie waren de mensen die er hun ziel en zaligheid in gelegd hadden, hun geld gaven om het met kostbaarheden aan te kleden en wat had het ons nog te zeggen?

De laatste jaren als binnenstadskerk, de sluiting van de kerk, de onzekerheid die volgde, de onttakeling en tenslotte de onomkeerbaarheid van de sloop. Velen hebben het nog meegemaakt.

In september 1982 stond ik boven op de metershoge puinhopen en keek voor een laatste keer op de restanten van het koorgedeelte. Was dit het dan, boek gesloten ?

De Sint Pieterskerk was vele Bosschenaren dierbaar. Van geboorte tot sterven, van doop tot uitvaart hebben veel oud-parochianen er hun lief en leed gevierd. Het ging hen en vele anderen aan het hart dat het gebouw niet meer in stand gehouden kon worden en uiteindelijk gesloopt is.

Mooie en dierbare herinneringen aan de Sint Pieterskerk, aan dit deel van de stad en aan de mensen die er hun stempel op gedrukt hebben, kunnen we gelukkig wel meenemen naar de toekomst.

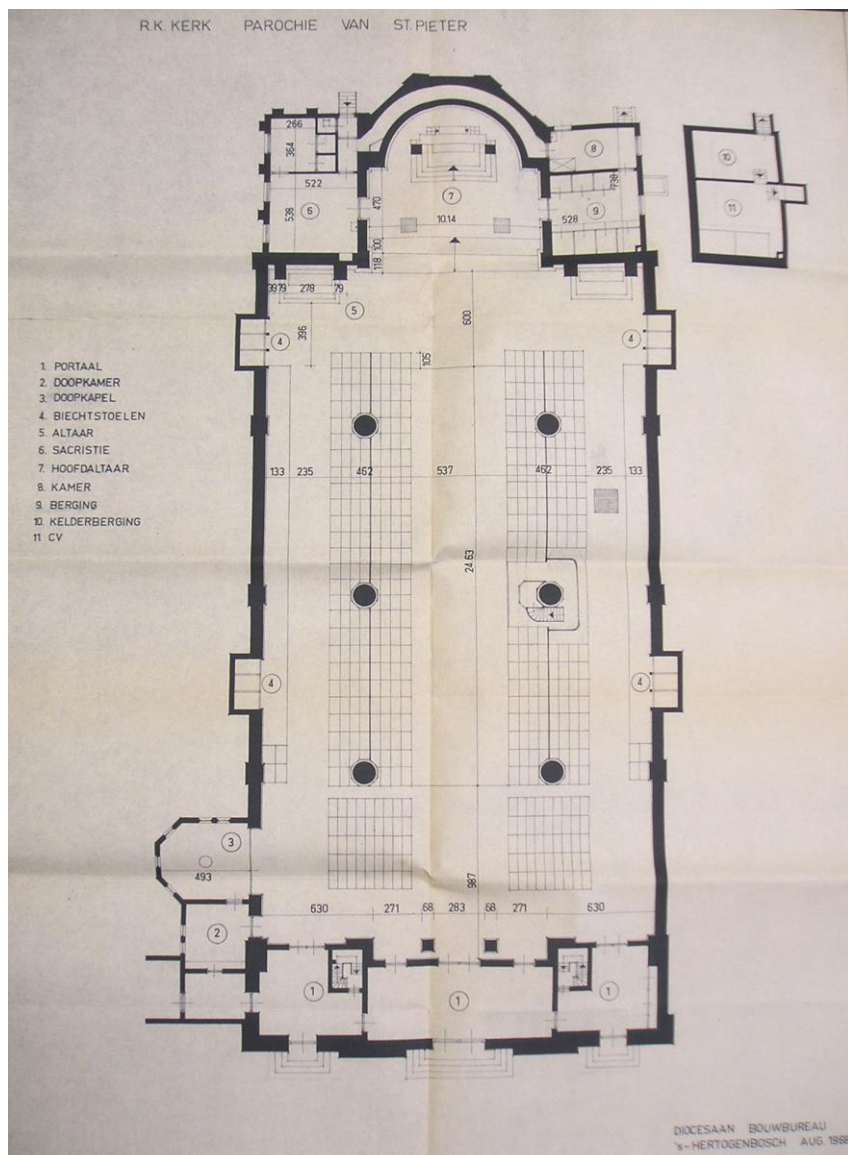
Deze publicatie kan daar wellicht aan meewerken.

En dat beeld in die tuin is gelukkig behouden, dankzij de inspanningen van leden van de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch en het bankiershuis Van Lanschot.

Met de vinger in de lucht, vermanend naar eenieder die lichtzinnig omspringt met het religieus erfgoed van onze stad.

Sint Pieter, een versteende herinnering aan een bewogen, maar voorbijge tijd.

Toine Janssen
december 2006

*Plattegrond van de Sint Pieterskerk van 1843
(Parochie archief Sint Pieter)*

De eerste Sint Pieterskerk 1450 – 1629

Kapel van Sint Pieter en Sint Paulus

In het jubeljaar 1450 werd in 's-Hertogenbosch een broederschap of gilde opgericht ter ere van de apostelen Petrus en Paulus, om zo het ondernemen van een bedevaart naar Rome te stimuleren. Aanleiding tot de oprichting hiervan was een bedevaart van enkele Bosschenaren naar de graven van deze apostelen in Rome. Ook de oprichting van een kapel hoorde bij dit voornemen. Op 15 maart 1451 verleenden de schepenen van de stad toestemming tot de oprichting van deze broederschap, waarvan zowel mannen als vrouwen lid konden worden, mits de leden een contributie van een pond – zilver?– betaalden.

Men moet toen al begonnen zijn met de bouw van een kapel, die gebouwd werd nabij de Orthenpoort, ter hoogte van de tegenwoordige van Thuldenstraat. De ingang lag met de westkant aan het Ortheneind.

In 1452 was de bouw van deze kapel zover gevorderd dat de prinsbisschop van Luik, Johan van Heinsberg, toestemming gaf om er een altaar te plaatsen. Op 13 december 1452 draagt Willemke, de weduwe van Jan Jans van Cromvoirt ten behoeve van de kapel 8000 bakstenen bij. In 1455 worden opnieuw 8000 stenen beschikbaar gesteld voor de afbouw van de kapel.

De dekens van het Sint Pietersgilde vroegen verloop aan het kapittel van de Sint Jan om er dagelijks de H. Mis te mogen opdragen in hun kapel. Op 25 mei 1454 verleende het kapittel daarvoor toestemming. Het benoemingsrecht van een rector die aan de kapel verbonden werd, berustte bij het kapittel van de Sint-Janskerk. Dit kapittel stond verder toe dat de missen zouden worden aangekondigd met klokkengelui en dat er wijwater gebruikt mocht worden.

In de periode voorafgaand aan de feesten van H. Petrus en H. Paulus en vóór Kerstmis mochten er in de kapel de vespers gezongen worden, maar dan wel op een tijdstip dat deze in de St. Jan waren geëindigd.

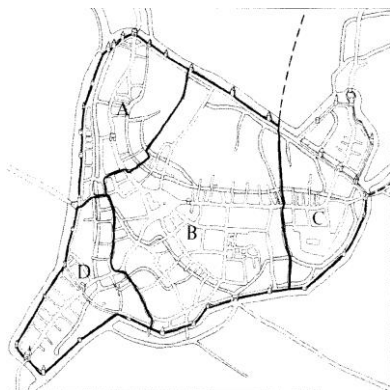
Al in 1455 werd er al een priester aan de kapel verbonden, Andreas Borremans genaamd, maar pas in 1460 werd deze rector genoemd van de Sint. Pieter- en Pauluskapel.

Naast deze Andreas Borremans komen we ook de naam tegen van Gijsbertus Daniels als rector van de kapel. Deze vervulde deze functie van 1492 tot 1520.

Schutjes vermeldt in zijn boek Geschiedenis van Bisdom Den Bosch dat de kapel niet Sint Pieterskapel genoemd kon worden, omdat bij Maelstroom, gelegen tussen de Orthenpoort en Orthen reeds een Sint Pieterskapel bestond.

Deze kapel moest op last van Karel V, in de loop van de 16e eeuw vanwege defensieve redenen worden afgebroken.

De parochie van Sint Pieter 1569 – 1629

Stadsplattegrond met grenzen van parochiële herindeling van bisschop Sonnius uit 1569.

A : parochie Sint Pieter.

B : parochie Sint Jan

C : parochie Sint Jacob

D : parochie Sint Cathrien

Afbeelding uit: 's-Hertogenbosch, stad uit het hertogdom Brabant 1185–1629.

Op 16 juli 1569 werd de stad verdeeld in vier parochies door bisschop Sonnius. De verdeling in parochies was een van de maatregelen van het Concilie van Trente –de katholieke reactie op de reformatie– om meer grip te krijgen op de katholieke geloofsbeleving. Bij die kerkelijke herindeling kwam in 1559 het bisdom 's-Hertogenbosch tot stand en werd Franciscus Sonnius in 1561 benoemd tot de eerste bisschop van het nieuw gevormde bisdom.

Deze op zijn beurt, herschikte in zijn bisschopsstad de bestaande parochiegrenzen en verdeelde de parochie Sint Jan over vier parochies. De parochie van Sint Jan behield het grootste gedeelte van het grondgebied in de stad.

Globaal kan gezegd worden dat de drie hoeken van de stad werden verdeeld door de parochies van Sint Jacob, Sint Cathrien en Sint Pieter. Omdat er nu geen sprake meer was van een mogelijke naamsverwisseling, werd de kapel

Herzogenbusch (ca 1625) detail kopergravure met Ortheneind en Sint Pieterskerk, in het midden te zien met toren.

(herdruk Meisner's Thesaurus getiteld Scographica Cosmica 1637-1638).

van Sint Petrus en Paulus nu officieel als parochiekerk toegewijd aan Sint Pieter. Aan de nieuwe parochie Sint Pieter werd een deel van het stadsgebied toegewezen: de Orthenstraat tot aan de Orthenpoort. Verder liep de grens door de Visstraat, Kruisstraat en door de Korenbrugstraat naar de Sint Janspoort. Vanaf de Visstraat langs de andere kant door de Ruische Poort over de landerijen richting Kasterenwal. De Tolbrugstraat behoorde aan de parochie van de Sint Jan.

De bestaande kapel aan het Ortheneind werd te klein bevonden voor alle parochianen en daarom kocht men in 1595 naast de kerk een huis met erf aan zodat men op deze grond ook een kerkhof kon aanleggen en men een processie kon houden rondom de kerk. De schepenen van de stad verleenden hiervoor hun toestemming.

Niet zeker is of de nieuwe parochie beschikte over de nodige gelden om deze vergroting te kunnen betalen maar in 1605 wordt gesproken van een toelage uit de stadsrekening om deze verbouwing mede te kunnen bekostigen.

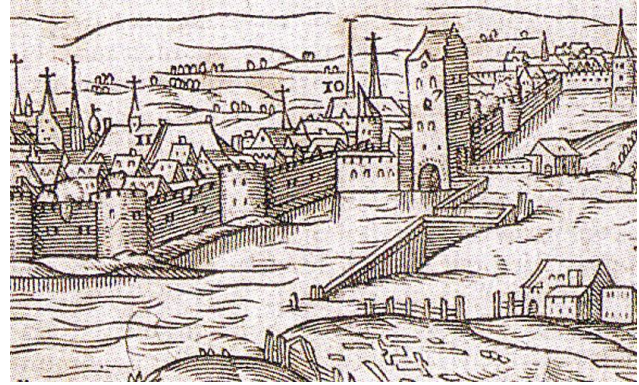
Tevens schonken de schepenen van de stad in 1607 een geschilderd raam en gaf men in 1612 een bijdrage voor de aankoop van een kerkklok.

In 1601 is de 220 pond zware klok van de Orthense Salvatorkerk – genaamd Joannes Evangelist – tijdelijk aan de Sint Pieterskapel in bruikleen gegeven. De kerk telde vier altaren, toegewijd aan de H. Petrus en Paulus, Maria, Maria Magdalena, H. Catharina en Antonius.

Tijdens de Beeldenstorm op 22 augustus 1566 werd de kapel van St. Pieter en Sint Paulus korte tijd bezet gehouden door de Gereformeerden, evenals de Sint Jan, de Sint Jacob, de Sint Annakapel en de Sint Corneliskapel. Op 6 september beval de magistraat van de stad dat de katholieke eredienst in kerken en kapellen hersteld zou worden, waaraan schuchter gevolg gegeven werd.

Dit gebeurde nogmaals in 1578, toen de Calvinisten in de stad onder leiding van Agylaeus op 7 september van dat jaar de parochiekerk van Sint Pieter bezetten. Dat deden zij, toen het stadsbestuur hen weigerde om een kerk ter beschikking te stellen voor de vrije uitoefening van de calvinistische eredienst. Deze 'bezetting' duurde tot juli 1579 toen de Calvinisten massaal de wijk namen naar het noorden uit vrees voor de komst van Parma.

Bij de verheffing tot parochiekerk van de Sint Pieterskapel door bisschop Sonnius ontstond er ook een zogenaamde bijschool die bestemd was voor de vele kinderen uit de stad die geen onderwijs in het Latijn volgden. De kinderen leerden er de primaire vaardigheden van lezen, schrijven en rekenen maar er werd ook onderricht in godsdienstig leven. Deze lagere scholen of duytse scholen, zoals ze genoemd werden, waren voor de stadsbevolking als geheel van meer belang dan de roemruchte Latijnse scholen. Het onderwijs kwam hier ten goede aan alle stadskinderen en waren niet alleen bestemd voor 'hoogbegaafden met een goed gevulde beurs'.

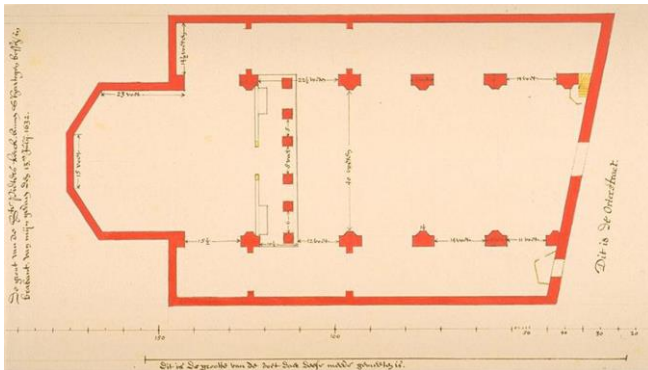

Bolduch (ca 1573) detail houtgravure.

Nr. 7 is de Orthenpoort; , nr 10: S. Pierre. (Sint Pieterskerk); nr 11 is de S. Gertrude (kloosterkerk van Sint Geertrui).

(Uit: Belle Forrest, La cosmographie universelle de tout le monde, 1575)

Het kerkgebouw

Plattegrond van de eerste Sint-Pieterskerk aan het Ortheneind. 13 juli 1632 getekend door Pieter Saenredam (1597 - 1665)

Afbeelding uit: 'In Buscoducis'/ particuliere verzameling

De kerk was georiënteerd en had een lengte van 37 meter, uitwendig gemeten. De totale breedte bedroeg 20 meter. Het was een driebeukige pseudo kruisbasiliek met een smaller driezijdig gesloten koor, een ingebouwd transept en met een torentje boven de westgevel aan de straatkant.

De westgevel volgde de rooilijn van het toenmalige Ortheneind en stond niet haaks op het schip. Het schip werd van de zijbeuken gescheiden door forse pijlers die bestonden uit een rechthoekige kern met aan de zijde van het schip een trapeziumvormige schalk. Het schip en het koor hadden beschilderde houten tongewelven met drie velden. De zijbeuken hadden houten gewelven. De kerk was afgedekt met een zadeldak.

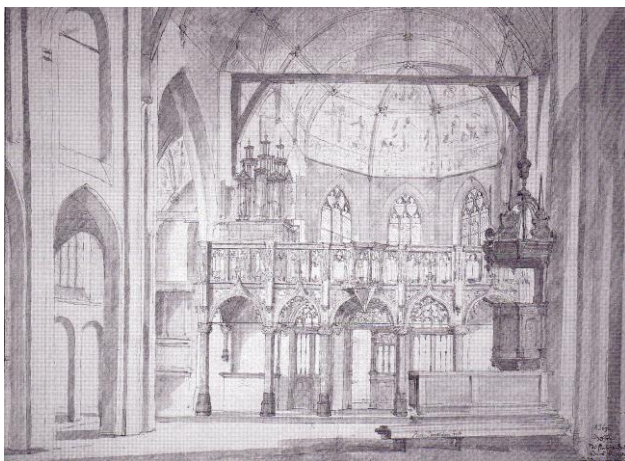
Geprojecteerd op het huidige stratenplan van de stad, lag de kerk dwars over de van Thuldenstraat, ter hoogte van de achterzijde van de Eurocinema.

De kerk had een rijk interieur. Het koor was afgesloten met een oksaal in gotische stijl uit 1515 met daar bovenop een orgel. Het oksaal was gebouwd naar ontwerp van bouwmeester Jan Darkennis, die ook de laatste bouwmeester van de Sint Jan was.

Op zes roodmarmeren zuilen steunt een rijk bewerkte bovenbouw met gotische wimbergen met een preekstoelachtige uitbouw in het midden.

In het oksaal waren twee altaren opgesteld, met daar tussenin een transparante koorafsluiting, die was samengesteld uit houten schotwerk met een vulling van gegoten koperen spijlen.

In de nissen en op de consoles van het oksaal waren beelden geplaatst. Mogelijk stelden deze de 12 apostelen en Christus voor, maar hier is geen zekerheid over te geven.

Interieur van de Sint Pieterskerk gezien naar het oosten. Op 13 juli 1632 getekend door Pieter Saenredam (1597 - 1665). Rechts de preekstoel, daarachter het oksaal met orgel. Boven het koor de beschilderde houten kap.

Afbeelding uit: 'In Buscoducis': Rijksprentenkabinet Amsterdam

Pieter Saenredam heeft in 1632, toen de kerk al aan de katholieke eredienst onttrokken was, van de plattegrond, en het interieur in de kerk tekeningen gemaakt, zodat ons iets meer bekend is van deze kerk.

Ook het gebrandschilderde raam, aangebracht tussen gotische traceringen werd door Saenredam getekend.

Het raam was in 1597 door bisschop Masius aan de Sint Pieterskerk geschonken. Het stelde een knielende bisschop voor, op een podium in een weids landschap. Rechts boven hem was een gekruisigde Christus afgebeeld en linksboven Maria. Boven werd het raam afgesloten met het wapen van de bisschop, geflankeerd door twee engelen.

Ook de 16^e eeuwse eiken preekstoel was rijk bewerkte. Op het middenpaneel van de kuip was een voorstelling te zien van Christus als Salvator Mundi, met naast hem de apostelen Petrus en Paulus.

Op het paneel rechts achter was de enige Nederlandse paus, Adrianus VI , te zien.

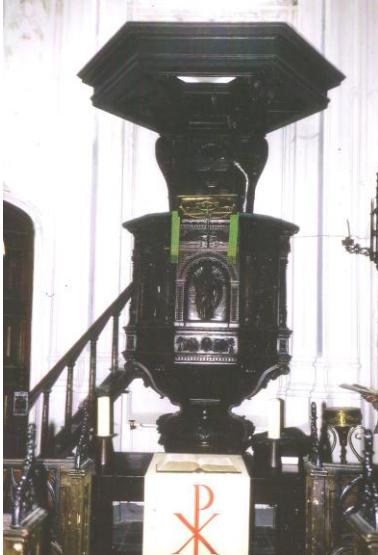
Na de sluiting van de kerk werd de preekstoel eerst overgeplaatst naar het Sint Geertruiklooster en daarna naar de voormalige Evangelisch Lutherse kerk in de Verwersstraat. Daar bevindt zich deze preekstoel nu nog.

Van de oorspronkelijke inventaris van de Sint. Pieterskerk is alleen de verblijfplaats van de preekstoel bekend.

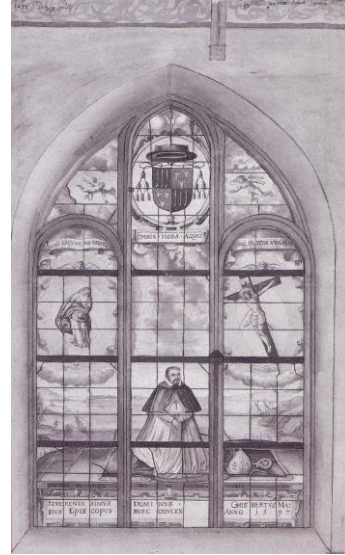
Bij de Sint Peterskapel (22 augustus 1566)

Zodra het besluit van de consistorie bekend werd onder de aanhangers van de 'nije leer', om een kerk op te eisen waar dominee Cornelis van Diest zondag aan zondag zou kunnen preken, verzamelden zich al spoedig enkelen, waaronder de ossenkoper, om direct maatregelen te nemen. De groep liep naar de Sint Peterskapel op het Ortheneinde. Er werd niet al te zachtzinnig op de deur geklopt. En hoewel de koster vrij lang op zich liet wachten en liever misschien helemaal niet tevoorschijn kwam, eindelijk kwam hij aangesjokt en opende de deur. Met iets onverschilligs in zijn stem vroeg hij wat dat geschreeuw aan de kerkdeur eigenlijk betekende. 'Een toontje minder, vriend', zei de lange smid, terwijl hij zijn voet in de deuropening zette. 'We zullen je heel gauw en goed vertellen, waar het ons om te doen is. Je geeft ons de sleutels van de kapel omdat wij er een preek denken te houden. Vooruit, geef de sleutels hier.' Dreigend keek de smid de koster aan. Deze kromp in elkaar van angst, maar waagde het toch om te zeggen: 'Dat mag ik immers niet doen!' 'Kom geen gekheid', hield de smid aan. Tegelijkertijd stootte hij met zijn stevige vuist de koster opzij en stapte het kerkportaal binnen. Maar de koster liep hem achterna. Deze was helemaal van streek door al wat hij de laatste vierentwintig uur had beleefd. Gisteren had het gepeupel, zoals hij de ketters noemde, zijn hele mooie kapel, waar hij zo trots op was, geplunderd en geschonden. En nu komen die ketters weer met hun brutale eis. Een onbedaarlijk gelach steeg dan ook uit de voor de kerkdeur verzamelde menigte op, toen men zag hoe de kleine, zenuwachtige koster, de lange smid in de rug greep om hem de kerk weer uit te zetten. Het was te begrijpen, dat hier niet veel terecht kwam. Als een veertje werd de koster door de smid meegesleept. Maar plotseling hield het gelach op, want wat gebeurde er? Juist toen ook de anderen de kerk binnen wilden gaan, klapte de zware kapeldeur voor hen dicht, waardoor de koster en de lange smid plotseling waren verdwenen. Wat had dat te betekenen? Had men soms de smid opeens gevangen genomen? Maar dat namen ze niet. En drie vier vijf tegelijk lieten hun zware knuisten als mokers op de eikendeur vallen. Met hun dreigende woorden werd de koster gesommeerd, onmiddellijk de deur weer open te doen, want anders zouden zij zich zelf de toegang verschaffen. Hij kon er dan op berekend zijn, dat het dan wel eens heel slecht met hem zou aflopen. Even werd het stil en men luisterde of er soms een antwoord kwam. Maar men hoorde niets. Wel hoorden ze lawaai, en het leek wel of iemand zich hevig verzette. Het geduld van de menigte, die nog maar steeds aangroeide, was nu uitgeput. Steeds timmerden sommigen met hun vuisten op de deur, die daardoor niet in het minst in beweging werd gebracht. Maar er waren reeds enkele mannen van de consistorie weggegaan om koevoeten en breekijzers te halen om de deur met geweld open te breken. Dit was echter niet nodig, want plotseling zwaaide de deur met geweld open, terwijl de smid voor hen stond. Het werd stil, doodstil, terwijl de menigte de smid verbaasd aankeek. Wat was er eigenlijk gebeurd? Inderdaad, hun verbazing was begrijpelijk, want wat zagen zij? De smid stond daar lachend en ongedeed en van vijandelikheden van roomse zijde was geen spoor te bekennen. Alleen zag men de bange koster plat op de vloer van de kapel zitten, terwijl de smid een bleke vrouw stevig bij de arm hield en in zijn linker hand de sleutels van de kerk. 'Wat is er gebeurd Nelis?' vroegen sommigen nieuwsgierig. 'De koster z'n vrouw deed de deur dicht', antwoordde de smid bedaard. 'En ze was zo bang, dat we haar man kwaad zouden doen, dat ze me er toen niet meer uit wou laten. En toen moest ik ze allebei even opzij zetten, zie je. Hier heb ik meteen de sleutels, mannen. En de koster heeft me beloofd, dat hij morgen de boel zal opruimen, voordat dominee Cornelis voor ons zal preken. Want het ziet er daarbinnen raar uit, hoor je'. 'Wat opruimen?' schreeuwde er een. 'Laten we hem en zijn vrouw opruimen. In de Dieze met dat vee!'. Maar de goedgehartige smid, die medelijden kreeg met beide bleke mensen, kwam tussenbeide met de woorden: 'Wij zijn geen moordenaars, pas op wie de koster en zijn vrouw durft aan te raken. Verstaan?' De beeldenstormers in 's-Hertogenbosch vergrepen zich niet aan de roomse burgers. Maar toch is het begrijpen dat deze met veel vrees de toekomst tegemoet zagen. En daarvoor was reden te over, wanner ze tenminste de verhalen moesten geloven, die verteld werden over wat er bij de Sint Peterskapel was gebeurd. De koster van de kapel was, volgens de praatjes, vreselijk mishandeld, zijn vrouw lag op sterven enz. Maar toen de volgende middag een grote menigte aanhangers van de 'nije leer' zich weer naar het Ortheneinde begaven, konden de grootste overdrijvers zien, dat alles puur verzinsel was. Immers, de koster opende zelf de deur van de kapel om de ketters binnen te laten en zijn vrouw gelegenheid te geven ergens anders een goed heenkomen te zoeken. Het duurde niet lang, of de kapel was geheel vol en was er geen plaats meer. Dan verstomde het geroezemoes in de kerk. Er ging iemand naar een ruw spreekgestoelte, dat in haast was getimmerd. Hij begon te spreken en even later klonk een psalm van Datheen. Nog nooit was men zo bijeen geweest in een echte kerk, om de Heere te dienen. Op zolders en in schuren, ver weg op verlaten velden, achter heggen en struiken, daar moesten ze vergaderen. Maar nu, klonk het uit veler monden: 'Soo wij sterck sijn, daer van hebt Gij alleen de eer'. Toen de laatste toon verstierf, kwam ergens uit een deur Dominee Cornelis Diest binnen. De man achter het spreekgestoelte ruimde zijn plaats in voor de predikant en deze sprak deze middag over de Tweede brief van Petrus: 'So weet de Heere de Godsalighe uit de versoeking te verlossen'. De Heere had grote dingen gedaan, ook in 's-Hertogenbosch.

Fragment uit: A.G. Eggebeen 'De ossenkoper van 's-Hertogenbosch', H.I. Ambacht 1975.

*De preekstoel van de voormalige Sint Pieterskerk heeft nu een plaats in de v.m. Evangelisch Lutherse Kerk in de Verwersstraat.
Foto: auteur*

*Gebrandschilderd raam uit de Sint Pieterskerk met bisschop Masius, die in het midden neerknielt. Dit raam is door hem in 1597 geschonken aan deze kerk. Op 9 juli 1632 is deze tekening gemaakt door Pieter Saenredam (1597 – 1665).
Afbelding uit: 'In Buscoducis' / Noordbrabants Museum*

Sint Pieterskerk na 1629

Na de overgave van de stad aan de Staatse legers van Frederik Hendrik op 14 september 1629 werd de Sint Pieterskerk gesloten voor de katholieke eredienst en verviel het gebouw aan de Staten Generaal.

Deze beslisten tot afbraak, omdat ze een vrij schootsveld wensten vanaf het nieuw te bouwen fort Willem-Maria. In de jaren 1645 – 1646 werd de Sint Pieterskerk afgebroken. De afbraak van de houten kap van de kerk werd op 23 april 1646 aanbesteed voor 230 gulden. Deze kap werd overgeplaatst naar de Sint Annakapel.

De 18^e eeuwse historicus van Heurn vermeldt dat er voorstellingen uit het leven van de apostelen Petrus en Paulus en van het Laatste Oordeel op waren afgebeeld. Toen de Sint Annakapel in 1819 werd afgebroken is de houten kap met schilderingen verloren gegaan.

Het ruimen van de muren van de Sint Pieterskerk kostte meer dan 400 gulden.

De Staten Generaal – de nieuwe eigenaren – verkochten het gebouw voor 3400 gulden aan de stad, die het bouw materiaal gebruikte voor het herstel van de Sint Geertruikerk en de Sint Catharinakerk. Het torentje op de westgevel werd overgeplaatst naar de Kruispoort in de Vughterstraat. De Broederschap ter ere van Sint Pieter en Sint Paulus, die de kapel in 1450 had opgericht, bleef ook na 1629 voortbestaan.

Geromantiseerde afbeelding van de oude Sint Pieterskerk met het glas-in-loodraam van bisschop Masius.

Afbelding: Brabantcollectie Universiteit van Tilburg

Bronnen : A. Koldewij: In Buscoducis 1450 – 1629. : H. Janssen: Van Bos tot stad; A. Koldewij: In Buscoducis 1450 – 1629 ; Boschboombladeren 4 en 21 P. Kuijer : 's-Hertogenbosch, stad in het hertogdom Brabant 1185 – 1629.

Pastors van de Sint Pieter tussen 1570 en 1646

1570 : Rutger van Leende

1571 : Petrus Colen. Deze overleed 27 januari 1572.

1576 : Joannes Campius

1585: Joseph de Brouwer uit Gemert

1592: Conrardus Ottonis uit Asperen

1598: Joan. Ottonis uit Asperen en broer van Conrardus. Hij overleed 14 november 1599 op 29 jarige leeftijd.

1599: Joan Kievits uit Den Bosch, werd in 1603 plebaan van de St. Jan. Enige tijd deservitor van de Sint Pieter.

1604: Rudolphus Janssen uit Den Dungen. Hij overleed 17 febr. 1607 en werd in de St. Pieterskerk begraven.

1607: Jacobus Cassijer. Hij werd in 1612 deken en in 1622 plebaan van de Sint Jan.

1622: Joan van de Heuvel. uit Den Bosch, was kapelaan van de St. Jan. Hij overleed 16 juni 1624

1624: Cornelis Moors uit Heeswijk. Deze werd in 1628 tot pastoor van Bokhoven benoemd.

1628: Arnoldus van Empel. Tot aan zijn dood in 1646 bleef van Empel pastoor van de St. Pieter, na 1629 evenwel zonder eigen kerk. Omdat hij tevens kannunik van de St. Jan was, mocht hij na 1629 in de stad blijven, maar moest zich – althans in het openbaar– onthouden van de uitoefening van zijn functie als pastoor. In het geheim zegende hij echter huwelijken in, diende hij het doopsel toe en verrichtte ook andere pastorale taken.

Na de dood van pastoor van Empel in 1646 werd het pastoraat over de parochie Sint Pieter opgedragen aan de pastoor van de Sint Jan, die zich tot 1840 steeds deservitor– waarnemend pastoor– van de Sint Pieter noemde.

Bron: L. Schutjes: Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch

De parochie van Sint Pieter na 1629.

Bidplaatsen

Na de sluiting van kerken en kloosters in 1629 werden er in de stad verschillende bidplaatsen geopend.

Jezuiten, Predikheren, Minderbroeders en Kapucijnen bedienden de elf bidplaatsen die er op het eind van de 17^e eeuw in de stad te vinden waren. Deze bidplaatsen waren sober ingerichte ontmoetingsplaatsen van katholieken, meestal pakhuizen of kleine kamers op afgelegen plaatsen in de stad. In de jaren 1672–1674 deden zich met betrekking tot de status van de katholieken veranderingen voor, die later onomkeerbaar bleken. Bij de vredesonderhandelingen in Nijmegen in 1674, na het rampjaar 1672 bedong Spanje, dat de Republiek te hulp was geschoten, dat er voortaan in de schuilkerken onbelemmerd R.K. godsdienstoefeningen plaats moesten kunnen vinden..

Wel moesten deze schuilkerken aan allerlei voorwaarden voldoen. Zo moesten ramen en deuren aan bepaalde maten voldoen en voor de kleinste aanpassing of verbouwing van deze ruimten moest men geld betalen aan de overheid.

Een van de schuilkerken werd gevestigd in het huis Rome, dat gelegen was aan de Hooge Steenweg (nu nr. 21–23). Het huis stond op een perceel dat zich uitstrekte tot over de Marktstroom waar het huis een achteruitgang had in het straatje 'Achter de Tolbrug'. In 1640 werd het aangekocht door Jan van Vechel, en diende het geruime tijd als bidplaats. In 1650 en wederom in 1653 werd daar een inval gedaan door de stadhouder van de Hoogschout genaamd Martinus Ackersdijck. Deze had waargenomen dat een groot aantal mensen het pand waren binnengegaan.

Zij troffen daar 'twee groote formele kercken met haer ornamenten, soo stoelen, bancken alsoock twee autaren, maer geen menschen..'

In 1665 werd het huis Rome verkocht en kwam daarmee in protestantse handen, waarna het pand zijn functie als schuilkerk verloor. De kerk werd verplaatst naar een tweetal huizen aan de overzijde van de Marktstroom aan het straatje 'Achter de Tolbrug'. Deze nieuwe bidplaats lag naast het bleekveld bij het voormalige refugiehuis Mariënhage en werd tot aan het begin van de 18^e eeuw geleid door de paters Jezuiten.

Deze bidplaats diende tevens als parochiekerk van Sint Jan en Sint Pieter.

De schuilkerk was hier in 1665 nog maar net gevestigd of bovengenoemde Ackersdijck verstoorde opnieuw een kerkelijke bijeenkomst en incasseerde een boete van 300 gulden.

In 1673 deed Ackersdijck opnieuw een inval waarbij hijzelf zwaar gewond raakte. Naar aanleiding van deze gebeurtenis liet de Hoogschout beslag leggen op de huizen, waarin de schuilkerk was gevestigd.

De eigenaresse van de panden vocht de beslissing van Hoogschout aan, waarbij ze zich beriep op het feit dat zij zonder kennisgeving of vonnis van de Schepenen in haar huis overvallen was, hetgeen in strijd was met de stadsrechten. De Schepenen stelden haar in het gelijk, maar konden de beslissing van de Hoogschout niet ongedaan maken. Hierop werd het geschil voorgelegd aan de Algemene Staten en de Prins van Oranje.

Alles wijst erop dat naar aanleiding van dit voorval een gematigder houding werd aangenomen tegen de schuilkerken in de stad. De Staten besloten in 1730, ter voorkoming van willekeur, dat er een standaardheffing werd ingevoerd van 50 gulden voor iedere kerk met priester, met een verhoging van 25 gulden als daar ook een kapelaan aan verbonden was. Deze maatregel betekende een uitbreiding van de tolerantie ten opzichte van de katholieken in de stad, die nog steeds vier vijfde deel van de bevolking uitmaakte.

Van deze bidplaats kennen wij de namen van de Jezuïeten paters Theodorus van de Pol (1690) en Daniël Doncquers (1709 - 1730). In 1720 werd door de Staten Generaal een publicatie uitgevaardigd waarbij werd bepaald dat alle Jezuïeten voor 1 juni van dat jaar de Republiek moesten verlaten. Het gevolg hiervan was, dat de vier aanwezige Jezuïeten die zich nog in de stad bevonden, moesten vertrekken. Daniel Doncquers van de bidplaats Achter de Tolbrug kreeg toestemming langer te blijven vanwege een gebroken arm en been. Hij wist zijn verblijf nog twaalf jaar te rekken. In 1732 verliet hij de stad en trok naar Antwerpen. De Jezuïet Cornelius Boucquet verbleef zelfs tot 1736 in de stad en vertrok toen naar het vrijdom Bokhoven. Met zijn vertrek kwam een eind aan de aanwezigheid van de Jezuïeten in de stad, die geduurd had vanaf 1609. Tot 1745 werd de bidplaats aan de Tolbrug nu gesloten.

Het godsdienstig leven in de schuilkerken was zeer devotieel. Heiligenverering en boetedoening namen een voorname plaats in. De broederschappen bloeiden. Een hechte en strijdbare gemeenschap van gelovigen stond pal voor het behoud van het katholieke erfdeel. Men koos onvoorwaardelijk voor de kerk van Rome. De offerbereidheid van velen was heel groot. De bidplaatsen werden opgesierd met barokke beelden en meubilair.

Klopjes of kwezels verzorgden het godsdienstonderwijs. Deze vrouwen gingen op huisbezoek en verzorgden zieken en bejaarden.

De geestelijken, die door de eigen geloofsgemeenschap werden onderhouden, stonden in nauw contact met hun gelovigen. Ze legden niet zo zeer de nadruk op de verkondiging van de kerkelijke leer, als wel op het onderhouden van geboden, goed gedrag en het streven naar een vrome levenswandel.

Bronnen: R. van de Laar in Bossche Bouwstenen VI ; H. Boekwijt : Van woning tot pastorie, vijf eeuwen refugiehuis Mariënhage.; Stephan Pas : Rondom de Sint Jacobskerk.

De schuilkerk Achter de Tolbrug

In 1779 hadden de Staten Generaal toestemming verleend aan plebaan Johannes van Venrooy om de oude schuilkerk af te breken en een nieuwe grotere kerk te bouwen , zodat deze uitgroeide tot een volwaardig kerkgebouw. Afgaande op de kadastrale minuutkaart van 1820 had de kerk een afmeting van 33 meter lengte en een breedte van 11 meter. Voor de bouw moesten wel een aantal pandjes worden afgebroken. Vijf huisjes in het Lammerstraatje, een in het Peterseliestraatje en een in de Korte Tolbrugstraat. In 1780 wordt het bouwplan, in enigszins aangepaste vorm, gerealiseerd. Van deze kerk zijn geen afbeeldingen bewaard. Wel is er een korte beschrijving van het gebouw van de 18^e eeuwse geschiedschrijver van Heurn, die hierbij de perikelen rond de Broederschap van het Heilig Sacrament in een adem meeneemt.

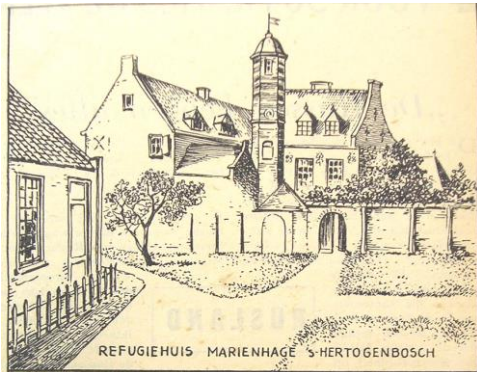
Kadastrale Minuutkaart van 1820 waarop de Hooge Steenweg en de Orthenstraat zichtbaar in elkaars verlengde van boven naar beneden lopen. Midden onder is ligging van de Tolbrugkerk te zien. Daarboven het deels onbebouwde terrein waarop de Sint Pieterskerk van 1843 gebouwd zou worden De 'Pastory', gevestigd in het v.m. Refugiehuis ligt erboven. De Marktstroom stroomt nog aan de Pastorie voorbij. Rechtsboven is de plattegrond te zien van de 'Fransche kerk'. Dit is de voormalige middeleeuwse kapel van het klooster van Sint Geertrui.

< ligging Tolbrugkerk

Afbeelding uit: Boschboombladeren no 4.

'De kerstspelkerk van Sint Jan en Sint Petrus en Paulus staat in de Tolbrugstraat; zij is tamelijk groot en daarin zijn drie autaren en een oxaal met orgel. In dezelve worden eenige overblijfselen van het H. Kruis geëerd. Deze zijn uit zeker kapelletje, dat voorheen op het Ortheneind, niet ver van het Geertruideklooster stond, herkomstig. In deze kerk is een Broederschap van het Heilig Sacrament, die denkelijk dezelfde zal zijn, die voorheen in de Hoofdkerk was; eenigen tijd geleden was er een twist of die tot deze kerk ofwel een andere, die in de Vuchterstraat, niet ver van de Sint Jorisstraat staat, hoorde; het Hof van Romen heeft toen deze Broederschap gedeeld in twee deelen, waarvan het eene tot deze kerk en het andere tot die in de Vuchterstraat zoude hooren. Deze kerk wordt door de plebaan en een kappellaan bediend, welke in eenne huizinge op den Hooge Steenweg wonen'. (van Heurn).

Bron: H. Boekwijt : Van woning tot pastorie, vijf eeuwen refugiehuis Mariënhage; Parochiearchief Sint Pieter

Refugiehuis Mariënhage, met op de voorgrond het bleekveld en het waschhuis, dat tussen de pastorie en de kerk van 1779 lag. Op dit terrein is in 1843 de nieuwe Sint Pieters-kerk gebouwd. De linkervleugel van het refugiehuis werd toen ingekort en voorzien van een nieuwe voorgevel.

Afbeelding : Stadsarchief 's-Hertogenbosch

De Aloude Broederschap van het Hoogheilig Sacrament

Deze Broederschap werd, volgens overlevering, in 1480 opgericht in de Sint-Janskerk. Van de vele religieuze broedersschappen die Den Bosch in de Middeleeuwen rijk was, is ze als enige katholieke broederschap overgebleven naast de Illustere Lieve Vrouwenbroederschap, die deels uit katholieken en protestanten bestaat. Op 5 juli 1502 keurde de paus de oprichting en de statuten van de Broederschap goed. In 1523 werden deze nog eens bevestigd en vermeerderd door paus Adrianus VI. De Broederschap had in de Sint Jan een eigen altaar van het Heilig Sacrament. De Broederschap bleef bloeien tot 1629, toen de Sint-Janskerk overging naar de Protestanten. De Broederschap bleef desondanks bestaan hoewel zij met moeite kon beantwoorden aan haar doel. Via enige omzwervingen langs verschillende bidplaatsen in de stad betrok men in 1745 de bidplaats aan de Tolbrug, onder bescherming van de plebaan, waar de parochies van Sint Jan en Sint Pieter tot 1840 verenigd bleven. De leden van Broederschap, gevestigd in de bidplaats van de Vugchterstraat, waren hevig verontwaardigd dat in 1751 de leden van de Broederschap aan de Tolbrug aflaten konden verdienen. Zij werden door een uitspraak van de kardinaal van Mechelen in hun rechten erkend, maar beide broedersschappen bleven naast elkaar bestaan. Door de sluiting van de bidplaats aan de Vugchterstraat in 1811 op last van Napoleon kwijnde de daar gevestigde Broederschap weg en in 1839 deed het laatst overgebleven lid van deze Broederschap een voorstel aan de Broederschap van het Hoogheilig Sacrament, gevestigd in de kerk Achter de Tolbrug om samen te gaan. Tevens werd toen besloten dat de Broederschap voor altijd gevestigd zou blijven in de kerk van Sint Pieter. Ter nagedachtenis aan dit samengaan werd er een kelk gemaakt met een inscriptie waarop de datum van verbroedering – 21 oktober 1839 – stond. Deze kelk werd gegeven aan de kerk Achter de Tolbrug ... zullende bij alle diensten de Broederschap regarderende met dien kelk moeten gecelebreerd worden'. De verschillende pastoors van de parochie van Sint Pieter vervulden de functie van geestelijk directeur van de Broederschap. Onder pastoor Mutsaers (1909–1926) werd zeer geijverd voor vermeerdering van het ledenaantal zowel voor vrouwen als voor mannen. Deze verbonden zich afhankelijk van hun persoonlijke godsvrucht tot verschillende godsdienst oefeningen met betrekking tot het Heilig Sacrament en tot het betalen van een kleine contributie, afhankelijk van ieders welstand. Met de pastoor als geestelijk directeur vormden veertien broederheren de leiding van de Broederschap, die in de parochiekerk van Sint Pieter met kaarslicht de godsdienstige plechtigheden opluisterden. Op iedere derde zondag van de maand schaarden zich tijdens de consecratie veertien broederheren rond het altaar. In jacquet met witte handschoenen en met een insigne, bevestigd aan een rood lint luisterden ze de consecratie op, daarbij een 'waslicht' dragend. In de dertiger en vijftiger jaren van de 20^e eeuw kende de Broederschap een grote bloei. In 1950 wordt door de Broederschap voor het eerst een openbare processie gehouden buiten de kerk. Langs de Hoge Steenweg werd het Allerheiligste gedragen en vandaar langs de Tolbrugstraat weer terug. Deze openbare processie werd in het begin van de zestiger jaren weer afgeschaft. Na de sluiting van Sint Pieterskerk op 2 januari 1972 vond de officiële overgang plaats naar de Kapucijnenkerk. De Kapucijn Pater Barnabas, werd de nieuwe geestelijk adviseur van de Broederschap.

Bronnen: Mr. J. Hoex e.a. : De Aloude Broederschap van het Hoogheilig Sacrament 1980. Als de dag van gisteren: Drie generaties Bosschenaren en hun geloof.

De Broederschap van het Hoogheilig Sacrament begeleidt ook nu nog de Processie ter gelegenheid van Sacramentsdag, maar nu vanuit de Sint Janskathedraal. De leden zijn herkenbaar aan jacquet, witte handschoenen en het broederschapsinsigne.

Foto: auteur 2006

Een bijzondere dooplechtigheid die nog een staartje kreeg.

Op 6 januari 1690 had pater Theodorus van de Pol drie Turkse jongelingen met de namen Mustapha, Agamet en Meligom, die in de Hongaarse oorlog door zijn broer Hendrik Ignatius van de Pol krijgsgevangen waren gemaakt, onder de namen Caspar, Melchior en Balthasar gedoopt in de schuilkerk Achter de Tolbrug.

De apostolisch vicaris de Bassery trad op als peter en liet zich vertegenwoordigen door pater Coutereau.

Prinses van Nassau, Magdalena van Lewenstein, echtgenote van de militair commandant van de stad, was zelf als meter bij de doop aanwezig.

De Staten waren niet blij met deze plechtigheid. Pater van der Pol moest de stad verlaten en mocht pas terugkeren na een flinke geldboete betaald te hebben. De kerk werd voor straf voor twee maanden gesloten.

De prinses van Nassau werd het verboden om in de toekomst met een koets naar een bidplaats te rijden om de H. Mis bij te wonen, omdat dit de hervormden een doorn in het oog was.

De doop van de drie Turken, getekend door oud-Boschenaar Jan Bouman, alias Lijntrekker, die in de vijftiger en zestiger jaren in de Volkskrant een rubriek had met de titel 'Het merckwaardigste meyn bekend', waarin hij opmerkelijke gebeurtenissen tekende en beschreef.

1795 : Einde van de Republiek . Katholieken weer gelijkberechtigd.

Bij de omwenteling in 1795 hield de Republiek op te bestaan en werd na de komst van de Fransen 'de Bataafse Republiek' uitgeroepen. In 1796 werd algehele vrijheid van godsdienst en gelijkstelling van alle kerkgenootschappen in de wet vastgelegd. Katholieken werden daarmee in gelegenheid gesteld uit hun schuilkerken tevoorschijn te treden. 'Kerkmeesters van de Roomsche Gemeente' werden bij notariële acte omgevormd tot kerkbesturen met rechtspersoonlijkheid. Ze konden nu goederen beheren, kopen, geld lenen en officieel in onderhandeling treden met de overheid. De schuilkerken en pastorieën stonden daardoor niet meer onder verantwoordelijkheid van particuliere gelovigen, maar werden bezit van parochiebesturen.

Bron: Stephan Pas: Rondom de Sint Jacobskerk

Namen van deservitoren van de Sint Pieter, die tevens plebaan van de St. Jan waren van 1646 tot 1840.

1646 – 1657 : Henricus van de Leemputte

1657 – 1679: Hieronymus Lintermans

1679 – 1685 : Walter van den Boom

1686 – 1731: Joannis van Kessel

: Daniel Donquers. In de kerkregister genoemd als pastoor van de Sint Pieter.

1731 – 1743: Symon Wydeven

1743 : Guil. Petrus Vervorst : kapelaan deservitor

1745 – 1759: Lambertus Hoecks, Vanaf 1745 is de bidplaats aan de Tolbrug gebruikt voor de verenigde parochies van Sint Pieter en Sint Jan.

1763 – 1797: Joannis van Venrooy

1797 – 1840: Joannis Hoogaerts

Bron: Schutjes: Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch

Parochie Sint Pieter in de 19^e eeuw

Aan het begin van de 19^e eeuw had de parochie Sint Jan en Sint Pieter te maken met enkele grote problemen: de schrijnende armoede onder veel parochianen en de nadelige invloed van de garnizoensoldaten die binnen de parochie gelegerd waren in de Tolbrugkazerne en de Citadelkazerne. In de hoofdstraten van de parochie zoals de Hooge Steenweg, Markt, Orthenstraat en Visstraat stonden mooie patriciërshuizen, die bewoond werden door fabrikanten, bankiers, groothandelaren in koloniale waren. Velen van hen hadden ook hun invloed in het stadsbestuur. In de zijstraten en steegjes woonden veel armen, vaak in erbarmelijke omstandigheden.

Ook de aanwezigheid van vele militairen drukte een stempel op sommige buurten met name het Tolbrugkwartier, waar ze een beruchte reputatie gaven aan de buurt.

De meeste parochianen volgden in de negentiende eeuw trouw hun geestelijke leiders. De kerkelijke richting was ' ultramontaans '. Dit hield in, dat de afhankelijkheid aan Rome en de aanvaarding van de pauselijke leiding onweersproken was. De geloofsbeleving was in de schuilkerkentijd sterk gericht geweest op intimiteit en devotie, in de negentiende eeuw werd deze devotionalisering van bovenaf sterk bevorderd, wat we terug kunnen zien in de vele broederschappen die in die tijd ontstonden. De bouw van drie nieuwe parochiekerken – allen in classicistische stijl met een neobarok interieur– in de jaren veertig van de 19^e eeuw was mede een uiting van emancipatie en van een hernieuwend zelfbewustzijn van het katholieke volksdeel van de stad. De bouw van de Sint Pieter en de Sint Cathrien werden deels bekostigd door de parochianen, voor een deel ontving men rijkssubsidie. Alleen de parochie van Sint Jacob bouwde haar nieuwe kerk op eigen (financiële) kracht. De parochies verkregen gelden uit de opbrengst van de kerkbankpacht. Deze pacht kon jaarlijks vele duizenden guldens opbrengen, waarmee de kerk afbetaald kon worden. Naast de bouw van de kerken werden er in de stad ook vanuit de parochies initiatieven genomen op maatschappelijk en sociaal terrein ter verbetering van het welzijn van de parochianen.

Na het overlijden in 1840 van plebaan-deken Joannes Hoogaerts, werden op 21 september van dat jaar de parochies van Sint Jan en Sint Pieter officieel van elkaar gescheiden. De parochiegrenzen van alle binnenstadsparochies werden opnieuw bepaald, en de nieuw benoemde pastoor van de Sint Pieter, Antonius van de Heuvel, beijverde zich om het godsdienstig leven nieuw elan te geven. Er werden volksmissies gehouden onder leiding van de paters Redemptoristen. Deze duurden 15 dagen en stonden in het teken van boetedoening en heroriëntering op het geloof. Het parochiële verband werd verdiept en verenigingen met een godvruchtig doel werden gesticht.

Ook aan de jeugd werd veel aandacht besteed. Het lager onderwijs werd op een hoger peil gebracht en men bood een zinvolle vrijetijdsbesteding door het organiseren van bijeenkomsten binnen de parochiële Congregaties.

Kerkelijke feestdagen, gedenkdagen van de geestelijkheid en communiefeesten werden groots gevierd en moesten de band tussen de parochianen en de parochie versterken.

Na de vaststelling van de nieuwe parochiegrenzen in de stad in 1840 werden in de parochies Sint Cathrien, Sint Jacob en Sint Pieter nieuwbouwplannen gemaakt.

Volgens een opgave van de parochie Sint Pieter uit 1845, telde zij 3695 zielen.

Drie van de vier binnenstadsparochies wilden een nieuw kerkgebouw, afgestemd op de behoefte ten aanzien van de liturgie en groot genoeg om alle parochianen te betrekken bij de erediensten. Bovendien waren de oude

schuilkerken bouwvallig geworden. De Sint Cathrikerk werd in 1842 verbouwd, in 1843 gevolgd door de Sint Pieterskerk, die geheel nieuw was en tenslotte werd in 1845 de nieuwe Sint Jacobskerk gebouwd. Deze kerken werden alle drie gebouwd in classicistische stijl en kregen een neobarok interieur. In het begin van de 20^e eeuw werden de neoclassicistische Sint Jacobskerk (1905) en Sint Cathrikerk (1916) al weer vervangen door grotere en bouwkundig gezien betere kerken. Alleen de parochie Sint Pieter behield zijn 19^e eeuwse kerkgebouw.

Naast het terrein van de oude schuilkerk Achter de Tolbrug was het parochiebestuur in het bezit gekomen van het terrein gelegen tussen de Tolbrugkerk en de pastorie, dat in 1807 door plebaan Hoogaerts was gekocht. Naast het huis lag een bleekveld en een waschhuis. Op dit terrein naast de pastorie werd de nieuwe kerk geprojecteerd. Met een rijksbijdrage van 15.000 gulden en de gaven van vele parochianen kwam dit nieuwe kerkgebouw tot stand. Henricus Den Dubbelden, titulair-bisschop van Emaus, maar feitelijk bisschop van Den Bosch, legde op 11 april 1842, daags na zijn bisschoppelijke wijding in de Sint Jan, de eerste steen voor de nieuwe kerk. De Haarlemse bisschop baron van Wijckersloot – titulair bisschop van Curium – voerde hierbij de kerkelijke rede. In verband met de bisschoppelijke wijding was hij hier in de stad. Na de eerstesteenlegging vertrok bisschop Den Dubbelden weer – over Vught – naar zijn woning in Sint Michielsgestel, uitgezwaaid door vele Bosschenaren.

Op 26 september 1843 werd de kerk plechtig geconsacreerd door Henricus den Dubbelden en onder titel gesteld van de Heilige Petrus ad Vincula (Petrus Banden), feestdag 1 augustus. Het Feest van de Kerkwijding werd voortaan ieder jaar op 16 oktober gevierd. Het Provinciaal Dagblad bericht over de inwijding van de nieuwe kerk :

‘Op de dag des inwijding waren drie bisschoppen en de gemijterde prelaat der Abdij van Berne, een aanzienlijke priesterschaar, Zijne excellentie den Staatsraad, gouverneur van dit gewest en ander hoge autoriteiten aanwezig om aan dit plegtig feest deel te nemen. Monsignor de bisschop van Emaus verrigte de consecratie der kerk, waarna de bisschop van Gerra – mgr. J. Zwijsen – pontificaliter de H. Mis celebreeerde en werd door den weleerwaarde heer B. van Miert, pastoor te Veghel eene op dit feest doeltreffende rede gehouden. Bij gelegenheid werd de derde mis van den beroemde Hummel en het Te Deum van Ansaux geëxecuteerd.’

Oudst bekende afbeelding van het interieur van de Sint Pieterskerk. De foto is gemaakt ter herinnering aan het 150 jarig bestaan van de Bosch-Kevelaarse Processie op 8 september 1874. De meegedragen processievanen staan opgesteld naast een neogotische troon met een Mariabeeld. Het net over de Duitse grens gelegen plaatsje Kevelaar is een bedevaartplaats ter ere van Maria, waar in de tijd van de Republiek vele katholieken naar toe trokken om er in vrijheid hun geloof te kunnen uitoefenen.

Foto : Parochiearchief Sint Pieter.
Fotograaf : A.G. Schull

DE KERK VAN ST. PIETER,

De kapitaalkrachtige parochiaan Martinus de Wijs schonk het nieuwe kerkgebouw drie altaren en het orgel. Het kerkplein – toen Sint Pietersplein genoemd – werd vergroot door het overkluizen van de openliggende Marktstroom voor de kerk. Tevens werd toen de ingang van de pastorie – het voormalige refugiehuis van het klooster Mariënhage bij Woensel – verplaatst naar het plein voor de kerk. In 1871 werden tegenover de pastorie, in opdracht van het parochiebestuur van Sint Pieter, vier huizen, met acht woningen gebouwd, die het plein voor de kerk aan de oostkant afsloot. Het plein en de directe toegangswegen er naar toe waren eigendom van de parochie Sint Pieter. Bij de sanering van het Tolbrugkwartier eind jaren vijftig, werden deze panden gesloopt. Vanaf de Hooge Steenweg was de kerk bereikbaar door de Ruische Poort.

In 1747 kwam de poort en het erachter gelegen het straatje in bezit van de priester Lambertus Hoeks, die plebaan en deservitor van de Sint Pieterskerk was. Uit zijn testament van 14 juli 1759 bleek, dat het bovenhuis dat zich vroeger boven de toegangspoort bevond, was afgebroken. Hij bestemde het voormalige refugiehuis tot pastorie van de parochie Achter de Tolbrug. De Ruische Poort en het daarachter liggende straatje kwamen toen in eigendom van de parochie.

Dit bleef zo tot 1923. Op 10 oktober van dat jaar gaf monseigneur Diepen toestemming aan het parochiebestuur om de Ruische Poort en het Sint Pietersplein te verkopen aan de gemeente 's-Hertogenbosch. Pas op 26 april 1927 nam de gemeenteraad het besluit om het eigendom te aanvaarden en de Ruische Poort te restaureren. De poort werd van pleisterwerk en schilderwerk ontdaan en er kwam een nis boven de poort waarin een Mariabeeldje werd geplaatst. Het straatje de Ruische Poort genaamd en het plein voor de Sint Pieterskerk werden in 1935 gemeenteeigendom.

Bronnen: L. Schutjes: Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, deel IV ; H. Boekwijt : Van woning tot pastorie, vijf eeuwen refugiehuis Mariënhage ; Henny Molhuysen: Oe gotte kek daor ; Parochiearchief St. Pieter.

Bouwkundige beschrijving:

De tegenwoordige kerk werd met een koninklijke subsidie gebouwd naar het ontwerp van de Bossche architect Jacobus H. Laffertée.

De kerk was een neoclassicistische hallenkerk die bestond uit een vier traveeën diep en een drie beuken breed schip, waarbij het koor (officieel aan de oostkant, maar de kerk was in werkelijkheid met het hoofdaltaar NNO gericht) bestond uit een halfronde, gesloten apsis met Corinthische muurzulen met daarboven een kalot met cassetteversiering. Aan de westkant een voorbouw, ingericht als portaal met een tribune daarboven. In het middenschip was voor deze tribune het orgel uitgebouwd, waarvan de borstwering, het positief en het rugstuk met neobarok houtsnijwerk waren versierd. De drie even hoge beuken, werden gescheiden door Corinthische zuilen met daarop een hoofdgestel, verbonden met rondbogen, waarbij de overdekking aansloot. De dakbedekking bestond uit gestukadoorde houten kruisgewelven in het middenschip en dwarse eveneens gestukadoorde tongewelven in de zijbeuken.

Tegen de zijbeukwanden waren pilasters gesteld en de vakken daartussen werden doorbroken met grote rondboogvensters. Deze muren waren beschilderd, alsof zij van grote blokken waren opgetrokken. Onder de vensters waren –aanvankelijk– beeldhouwde staties van de kruisweg aangebracht, die werden afgewisseld door symbolische ornamenten. Op de zuilen en pilasters tegen de muren was een veelkleurige marmerschildering aangebracht. Op groene basementen rezen glanzend bruingele schachten met gebronsde kapitelen. Tegen de pilasters stonden heiligenbeelden. Het koor werd overkluist met een tongewelf, waarbij een met cassetten beklede halve bol aansloot die rustte op een hoofdgestel dat met Corinthische zuilen werd gedragen.

De bakstenen voorgevel was geleed met gepleisterde pilasters, boven de kroonlijst rustte een barokke topgevel met torentje, verwant aan de Sint Theresiakerk in Den Haag van architect Suys. Dit torentje was rechthoekig met open, halfronde nissen aan de vier zijden en het werd oorspronkelijk bekroond door een gebogen tentdak. In 1949 werd bij een grondige restauratie van de kerk, de dakbedekking van het torentje gewijzigd. Van een gebogen model werd het toen herbouwd in een strak model tentdak.

Twee opnames uit de jaren 70 van het exterieur van de Sint Pieterskerk. (foto's: auteur)

De kerk had een binnenoppervlakte van 880 vierkante ellen. De scheidingsmuren hadden een lengte van 40 ellen en de kerk had een breedte van 22 ellen. Het koor had een breedte van 10 ellen en een lengte van 12 ellen. (binnen gemeten). Tot aan de gevelijst was de kerk 23 ellen en 30 duim hoog. De kerk had in totaal 969 plaatsen waarvan 517 stoelen en 452 plaatsen in de banken. (*Opm. een el is even lang als een meter.*)

Aan het kerkgebouw werd, in de 130 jaar dat het gebouw bestond, weinig veranderd. In de twintiger en veertiger jaren van de 20^e eeuw vonden wel uitgebreide herstelwerkzaamheden plaats. In 1930 is er, naar ontwerp van architect H. Valk, een nieuwe doopkapel tegen de westzijde van de kerk gebouwd.

Bronnen: Jan Kalf : De katholieke kerken van Nederland Amsterdam 1906–1913 . pag. 374–375 ; Rosenberg: De 19^e eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland Staatsuitgeverij 1972; Parochiearchief Sint Pieter.

Neoclassicisme:

In 1824 werd bij Koninklijk Besluit door Willem I bepaald, dat geen nieuwe kerken gebouwd, noch bestaande herbouwd of gewijzigd mochten worden, zonder voorafgaande koninklijke goedkeuring. De uitvoering van dit besluit werd opgedragen aan de ministers van Binnenlandse zaken, Openbare Werken en Waterstaat. In de praktijk kwam het er op neer dat de ingenieurs van Waterstaat de ontwerpen maakten of het toezicht hadden op de ontwerpen van anderen. Zo kregen de kerken die in het tweede kwart van de 19^e eeuw gebouwd werden het predikaat 'Waterstaatskerken' opgelegd. Een benaming die meer met de werkelijkheid overeenkomt is neoclassicisme of neobarok. Deze kerken zijn in dezelfde stijl gebouwd als de openbare gebouwen ten tijde van Willem I . De architecten van deze kerken hadden een opleiding genoten die wortelde in het 18^e eeuwse classicisme. Zij waren daarbij vooral georiënteerd op Frankrijk. Zij streefden in hun ontwerpen naar goede smaak en harmonische verhoudingen.

Deze Waterstaatskerken werden meestal witgepleisterd opgeleverd en waren voorzien van boogramen met ongekleurd glas– een enkele maal voorzien van grisailleglas–. In de loop der tijd is de binnenschildering van de kerk steeds aangepast aan de smaak van de tijd.

De katholieke kerken werden ingericht met meubilair in barokke vormen, waarmee de traditie van de schuilkerken uit de 18^e eeuw werd voortgezet. De altaren, beelden, preekstoelen en communiebanken werden geleverd door Vlaamse ateliers. Deze getuigden wel van vakmanschap maar konden geen aanspraak maken op een vernieuwend creatief gehalte.

Rosenberg noemt in zijn boek 'De 19^e eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland', de Brabantse kerken van Roosendaal (Sint Jan de Doper), Breda (Sint Antonius), Waspik (Sint Bartholomeus) , Tilburg (St. Dionysius) , Udenhout (Sint Lambertus), Erp (Sint Servatius), Den Bosch (Sint Pieter) en Aarle–Rixtel (H. Maria Presentatie), allen tot stand gekomen tussen 1832 en 1846, hoogtepunten in de classicistische kerkelijke architectuur.

Nu staan al deze gebouwen op de Rijksmonumentenlijst, uitgezonderd de Bossche Sint Pieterskerk, die in 1982 gesloopt is.

*Interieur Sint Pieterskerk omstreeks 1916.
Het middenschip staat vol met bidstoelen en de kerk heeft nog een gasverlichting.
Het gewelf is voorzien van een rijke schildering met stengel- en bladmotief. De zuilen lijken een effen beschildering te hebben. Op het klankbord boven de preekstoel is nog een uitgebreide versiering van takken te zien .*

Prentbriefkaart uitgave: Jan GH Jansen Den Bosch
Collectie: auteur

Architect Jacobus H. Laffertée

Ten tijde van de parochiële herindeling van 1840 was de kerk gelegen achter de Tolbrug zo bouwvallig geworden , dat werd besloten tot nieuwbouw.

De ontwerp opdracht voor de nieuwe kerk ging naar Jacobus Henricus Laffertée, kerkmeester van het Kerkbestuur Parochie Sint Pieter, oud-leerling van de Koninklijke School te 's-Hertogenbosch en van de Academie te Antwerpen, architect en bouwmaterialenhandelaar. Voor het ontwerp van de Sint Pieter gebruikte Laffertée klassieke motieven. Zo ontstond een hoge kerkhal, afgedekt met een tongewelf van riet en stucwerk, dat rustte op een aantal ronde zuilen met basement en Corinthische kapitelen.

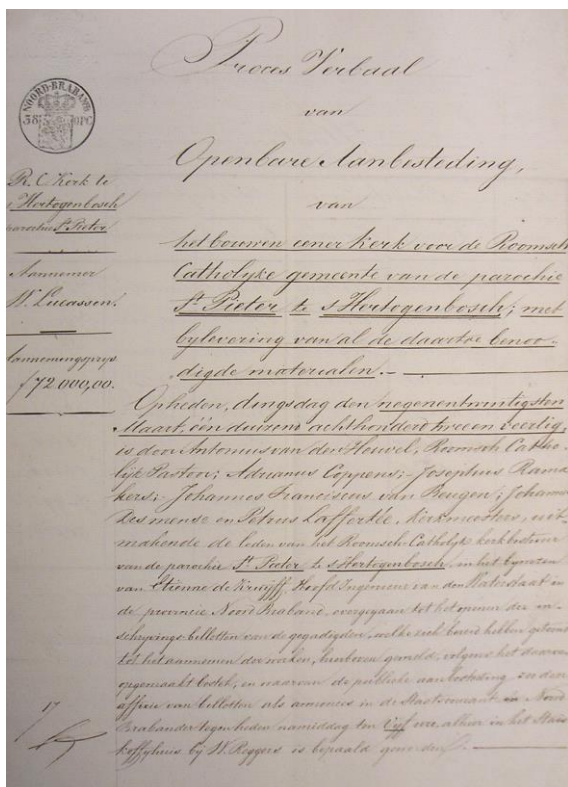
Jacobus Laffertée was op 3 januari 1806 in deze stad geboren en daags daarna werd hij, gedoopt in de toenmalige Sint Pieterskerk. Hij begon zijn loopbaan als timmerman en in 1843 werd hij bouwmeester genoemd. Tussen 1832 en 1860 was hij tevens bouwkundig leraar aan de Koninklijke School voor Nuttige en Beeldende Kunsten te 's-Hertogenbosch. Hij ontwierp voor deze stad de Sint Pieterskerk in neoclassicistische stijl, het Zwanenbroedershuis aan de Hinthamerstraat in neogotische trant (1846-1847) en de (nu verdwenen) Korenbeurs in eclectische stijl, die omstreeks 1845 aan de Orthenstraat werd gebouwd. Er bestaat nog een (niet uitgevoerd) ontwerp van zijn hand voor een nieuw Stedelijk Gymnasium, waarvoor hij een klassieke voorgevel tekende.

Het ontwerp van de nieuwe Sint Pieterskerk maakte Laffertée zonder er een geldelijke beloning voor te vragen. Buiten de stad heeft hij ontwerpen gemaakt voor de kerken van o.a. te Helvoirt (afgebroken) en de Lambertuskerk van Udenhout. Voor zijn dochter Constantia die met Hubertus Lutkie was getrouwd, bouwde hij een monumentale villa aan de Stratumse Dijk in Eindhoven.

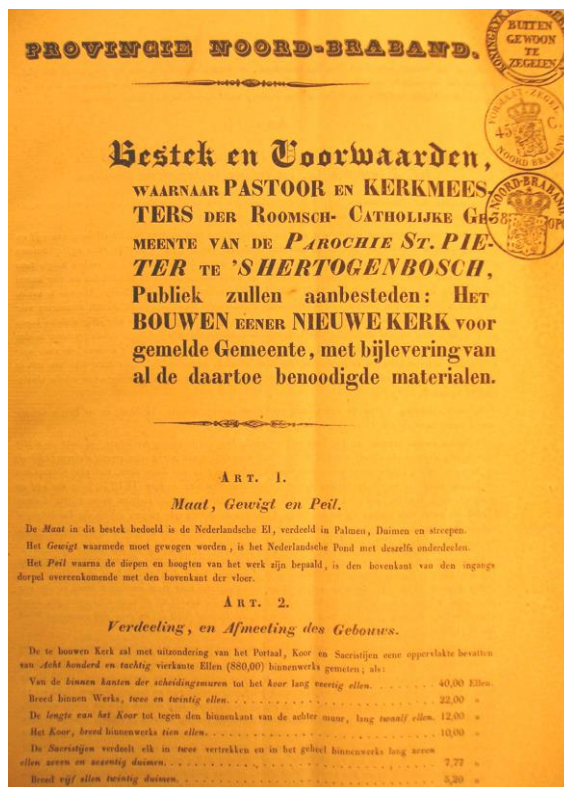
Jacobus Laffertée woonde aan de Breede Haven no B 164 , waar hij tevens zijn bouwmaterialenhandel had.

Op 18 januari 1889 overleed hij op 83 jarige leeftijd in zijn woning aan de Orthenstraat B78.

Bronnen : H. Rosenberg De 19e eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland, Staatsuitgeverij 1972 ; H. Boekwijt : Van woning tot pastorie, vijf eeuwen refugiehuis Mariënhage. Boschboombladeren no 4 Jos van der Vaart 1970. DTB boeken en bevolkingsregister Stadsarchief. Archief Parochie Sint Pieter.

Voorblad openbare aanbesteding van de Sint Pieterskerk op 29 maart 1842.

Voorblad bestek nieuwe Sint Pieterskerk

Beide documenten zijn afkomstig uit het Parochiearchief van de Sint Pieter

Procedure

Hoe kwam toen een nieuw kerkgebouw tot stand?

Het kerkbestuur moest op de eerste plaats beschikken over grond waarop de kerk gebouwd kon worden. Dan kon bij de gouverneur van de provincie een aan de koning een gericht verzoek om subsidie, vergezeld van ontwerptekening, bestek en begroting van kosten worden ingediend. De gouverneur zond het verzoek naar het departement voor de zaken van de Rooms-Katholieke Eredienst, dat vervolgens de subsidie vaststelde.

Op 22 oktober 1841 werd aan de parochie Sint Pieter een rijkssubsidie toegekend van 15.000 gulden 'tot de bouw van eene nieuwe kerk op een aan de gemeente behorend terrein gelegen tussen de beide armen der Dieze'. Het bedrag werd uitgekeerd in twee termijnen nl. van 10.000 en van 5000 gulden.

Voor de parochianen opende men een intekenlijst, waarop de bedragen werden genoteerd die zij schonken ten behoeve van de bouw van de nieuwe kerk.

Het verzoek om een kerk te mogen bouwen werd ook naar de hoofdingenieur van Waterstaat gestuurd, die het ontwerp beoordeelde op bouwkundige kwaliteit en naging of het voldeed aan eisen van soberheid en doelmatigheid.

Daarna kon de kerk in bijzijn van de hoofdingenieur worden aanbesteed. De uitvoering van het werk vond vervolgens plaats onder het dagelijks toezicht van een door de gouverneur, op voordracht van de hoofdingenieur, benoemde opzichter. De opzichter, die werkte onder leiding van de arrondissement-ingenieur of de provinciale ingenieur, moest betaald worden door het kerkbestuur.

Op voordracht van de hoofdingenieur in Noord-Brabant, Jhr. Elias van Rappard, werd Arnoldus van Veggel - onlangs opzichter bij de bouw van de kerk in Udenhout - voorgesteld als opzichter bij de bouw van de Sint Pieterskerk, dd. 31 maart 1842. Pieter Boots werd bij dit besluit benoemd tot toezichthouder bij het kalkhok.

Op 29 maart 1842 vond de openbare aanbesteding plaats. De bouw werd gegund aan aannemer Willem Lucassen uit Lent voor de aanneemsom van 72.000 gulden.

Waterstaatsstijl

Wat in de eerste helft van de 19^e eeuw gebouwd was, werd in de tweede helft van diezelfde eeuw meedogenloos afgekeurd en verguisd. Over de architecten en hun ontwerpen werd gezegd, dat zij plichtmatig bouwden, zonder bezieling waarbij men het niet zo nauw nam met de degelijkheid en waarbij de bouwkundige ongerechtigheden werden bedekt met een pleisterlaag en een rijtje klassieke zuilen die het gebouw aanzien en schoonheid moest schenken. Twee opmerkingen ten gunste van deze kerken: Zij gaven aan alle kerkbezoekers onbelemmerd uitzicht op het altaar waardoor bij godsdienstoefeningen de parochiële eenheid en betrokkenheid der gelovigen bevorderd werd, ze hebben een aristocratische allure en de lichtinval is er uitstekend. Deze kerken waren een bewijs van herlevende moed en ondernemingsgeest van het katholieke volksdeel. Ze markeerden de eerste stappen op weg naar emancipatie.

Waterstaatskerk van Sint Pieter zoals die tot 1982 mede het Bossche stadsbeeld bepaalde.

Foto : auteur 1974

Stijl en Stijlloosheid.

De verguizing van gebouwen die gebouwd waren in de 'Waterstaatsstijl' heeft nog tot ver in de 20^e eeuw geduurd. In 1953, ter gelegenheid van de herdenking van 100 jaar herstel van de bisschoppelijke hiërarchie schrijft B. Reith een aantal artikelen in de Katholieke Illustratie waarin hij de kerkelijke bouwkunst van de periode 1853–1953 onder de loep nam. Van de Waterstaatsstijl moest hij niets hebben. In zijn artikel nam hij de Bossche Sint Pieterskerk als voorbeeld om aan te tonen dat de Waterstaatskerken ondeugdelijk gebouwd waren. Een citaat:

'Elk gebouw moet een organisme zijn, waarbij alle onderdelen een constructieve functie hebben, die samen systematisch zijn samengevoegd tot een doelmatig geheel. Elk onderdeel dat overbodig of ondeugdelijk is, schaadt de organische bouw van het geheel. Nemen we als voorbeeld de architraaf-met-kroonlijst van de voorgevel van de Sint Pieterskerk. Bij de Grieken was de architraaf de hoofdbalk, de sterke drager van tweede balklaag, zoldering en dak. Boven de architraaf was bij de Griekse tempels de fries aangebracht als versierende strook tegen de tweede balklaag met daarboven de kroonlijst die als vrije bekroning de hellende dakvlakken omsloot en aan de lage kant als ver overstekende gootrand de waterafvoer verzorgde. Bij de Sint Pieter zien we bij de voorgevel een stuk architraaf die op een kapiteel balanceert als een doellose verhoging en daarboven een breed uitstekende kroonlijst, die nog als bekroning noch als gootrand op haar plaats is, en daarop een gewelf dat in werkelijkheid nooit door dat wankel onderstel gedragen zou kunnen worden. Dat maakt de voorgevel tot schijnarchitectuur. De vormen drukken functies uit die zij niet vervullen.

Onlogisch is ook het timpaan in de voorgevel. Bij de Grieken was de driehoeksvorm van het timpaan bepaald door de helling der dakvlakken. Bij de Sint Pieter is de het timpaan willekeurig tegen de gevel geplakt, meters lager dan de dakvlakken liggen. Omgekeerd zijn de gebogen zijstukken aan weerszijden van de toren niet in overeenstemming met de daarachter weggestopte schuine dakvlakken.'

Bronnen: 'Wat er staat is waterstaat' J. Mannaerts Boschboombladen 28 ; Parochiearchief Sint Pieter. B. Reith: Honderd jaar kerkbouw in Nederland Spaarnestad Haarlem 1953. Artikel verscheen eerder in het weekblad 'de Katholieke Illustratie'.

Voorgevel van de Sint Pieter.

Te zien is dat de architraaf lager is geplaatst dan de daklijst. Voorzijde en zijkanten moeten architectonisch met elkaar in overeenstemming zijn, anders spreekt men van een schijnfaçade, zoals bij de Sint Pieter het geval was.

Foto: auteur1975

De pastorie van de parochie Sint Pieter

Het refugiehuis van het klooster Mariënhage te Woensel ontstond in de 16^e eeuw als een particuliere woning met een voor- en achterhuis, toen gelegen aan de Marktstroom. De geschiedenis van het refugiehuis hangt nauw samen met het aan de Hooge Steenweg gelegen pand, de Zon genaamd. Na 1545 wordt dit pand, dat nu aan de zuidzijde van de Ruische Poort gelegen is, 'de Pijnappel' genoemd. De grond van dit perceel liep over de Marktstroom verder tot aan de Groote Stroom. Het pand werd omstreeks 1535 verhoogd en enkele jaren later in noordelijke richting verlengd. Omstreeks 1549 voegde men een brede onderkelderde dwars- of tuinvleugel toe, met vensters in korfboognissen, een hoog zadeldak en aan de oostzijde een schoudergevel. In de binnenhoek van het L-vormige huis verrees een zeskante traptoren met mergel speklagen en een gebogen tentdak. Boven de toreningang bevindt zich een gepolychromeerde renaissance gevelsteen met het wapen van Karel V. Een korfboog van een kloostervenster hogerop in de toren toont een portretbuste. In het interieur zijn nog oude moer- en kindbintbalken met fraaie consoles te zien. In de toren bevindt zich een natuurstenen en eikenhouten spiltrap.

In 1563 werd het pand aan de Marktstroom voor het eerst als huis vermeld bij de verkoop van het voorhuis aan de Hooge Steenweg. Het pand was via een brug over de Marktstroom bereikbaar. In 1589 werd het pand verkocht aan Frans Goossenszn van de Borch, priester en kanunnik van de Sint Pieterskerk te Boxtel, die het pand onderverhuurde aan de reguliere kanunniken van het klooster Mariënhage te Eindhoven. Dezen hadden kort na 1581 hun toevlucht gezocht in 's-Hertogenbosch, nadat hun klooster door de Staatse troepen in brand was gestoken. Op 9 november 1592 kregen de kanunniken van koning Philips II toestemming om het refugiehuis te kopen.

Kort na de capitulatie van de stad in 1629, verlieten de kanunniken de stad weer. Johan Ruisch, commissaris ordinarius van de Staten Generaal belast met de monstering van het garnizoen, kocht het refugiehuis in 1650 voor de prijs van 5900 gulden van de wettige eigenaar, het klooster Mariënhage, vertegenwoordigd door de prior Johan Stappaerts. Tot 1700 bleef het pand in het bezit van de familie Ruisch. Het werd in korte tijd enkele malen doorverkocht tot het in 1716 in bezit kwam van advocaat Paulus Suyskens, die het pand vermoedelijk als pastorie van de nabijgelegen schuilkerk wilde laten gebruiken. Na diens overlijden in 1742 werd het pand verkocht aan Johan de Heer, wereldpriester te Berlicum en in 1747 droeg hij het over aan Lambertus Hoecks, plebaan van de parochie Sint Jan en deservitor van Sint Pieter.

Lambertus Hoecks bepaalde in zijn testament dat:

'het huys na myne dood zy een pastoreel huys van de Parochie agter de Tolbrug'.

Na zijn dood in 1759 werd het eigendomsrecht door zijn nazaten, overeenkomstig zijn testament, overgedragen op Johan van Venrooy, die van 1763 tot 1797 als priester verbonden was aan de parochie.

Peter van Iperen en Maria Hoecks werden genoemd als eigenaren van de schuikerk 'Achter de Tolbrug'. Hun kinderen droegen tezamen met de priester Johan van Venrooy in 1779 het kerkgebouw over aan de 'Roomsche gemeente van de parochie Achter de Tolbrug'. Daarmee maakten zij gebruik van het sinds 1773 verworven recht, waarbij van overheidswege aan katholieke instellingen toestemming werd verleend om kerken en pastorieën in bezit te hebben.

In verband met de bouw van de kerk in 1842 werd de oudste vleugel ingekort. Deze ingekorte vleugel kreeg een nieuwe 19e eeuwse bakstenen lijstgevel met een nieuwe hoofd-ingang. Rechts naast de nieuwe hoofdingang werd een nieuwe zijvleugel aangebouwd. Oorspronkelijk één bouwlaag hoog en in 1917 met een verdieping verhoogd.

Na het vertrek in 1968 van de laatste bewoner, pastoor Lückner die verhuisde naar een gerieflijker bungalow in een buitenwijk van de stad, kreeg het pand diverse bestemmingen. Het was achtereenvolgens kantoor van het Diocesaan Pastoraal Centrum, van de Welzijnsraad, Buro Raadsman en van de gemeentelijke parkeer-politie.

In 1991 en 1992 werd het complex gerestaureerd ten behoeve van de nieuwe eigenaar, het bankiershuis Van Lanschot.

Tekening refugiehuis : Jan Bouman

Pastors van de parochie van Sint Pieter 1840 tot 1972.

De benoemingen voor een nieuwe pastoor werden gedaan door de bisschop van Den Bosch. Voor een stadparochie, zoals de Sint Pieter, met al zijn sociale problemen, werd wel degelijk gekeken naar de capaciteiten van de nieuwe herder. Van de meeste pastors van de Sint Pieter kan gezegd worden dat zij sociaal bewogen personen waren, die oog hadden voor de noden van hun parochianen en ieder op eigen wijze invulling gaven aan hun pastoraat. Naast daadwerkelijke en praktische steun aan hen die dat direct nodig hadden, investeerden de pastors in scholing, organisatie van jongeren en hulp aan gezinnen.

Toen deken-plebaan Joannes Hoogaerts – tevens 'deservitor van de Sint Pieterskerk – in 1840 was overleden werden in datzelfde jaar de parochies van Sint Jan en Sint Pieter officieel van elkaar gescheiden door Monseigneur H. Den Dubbelden. Beide parochies kregen nu een eigen pastoor.

Antonius van de Heuvel werd benoemd tot pastoor van de nieuwe parochie Sint Pieter. Pastoor van de Heuvel was geboren in Veghel op 10 januari 1803. Op 23 december 1826 was hij tot priester gewijd en sinds 1837 was hij kapelaan onder plebaan Hoogaerts, die hij op 22 september 1840 opvolgde als pastoor van de Sint Pieter.

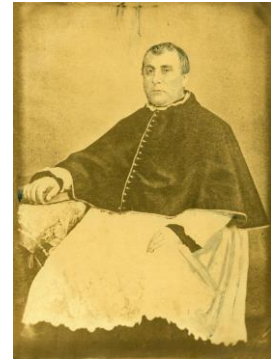
Onder zijn pastoraat werd de nieuwe Sint Pieterskerk gebouwd. Daarnaast richtte hij in de parochie de Congregatie der Jongelingen van de Onbevleete Ontvangenis onder bescherming van de H. Aloysius op. Hij stichtte in 1843 een school voor jongens, die tot 1858 door de Broeders van Maastricht bestuurd werd. In 1841 richtte hij een school voor meisjes op, geleid door de Zusters van de Choorstraat.

Vanwege zijn 'behartiging der belangen van de armen en het onderwijs hunner kinderen' in zijn parochie werd hij op 3 januari 1850 benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw en op 8 december 1853 benoemd tot kanunnik van het nieuw opgerichte kathedraal kapittel. Bij zijn overlijden, na een kortstondige ziekte, op 10 december 1863 op 62 jarige leeftijd, werd van hem gezegd dat hij 'ten zeerste bemind was om zijn edele hoedanigheden en groote liefdadigheid'.

Zonder overdrijving kan worden gesteld dat pastoor van de Heuvel de nieuwe parochie en parochiekerk van Sint Pieter een sterke impuls heeft gegeven, waar anderen op hebben voort gebouwd.

Bronnen: H. Boekwijt: Van woning tot pastorie: Vijf eeuwen refugiehuis Mariënhage te 's-Hertogenbosch ;Schutjes: Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch en PNHC 16 dec. 1864

Op 31 december 1864 werd Henricus Petrus Jaspers benoemd tot pastoor en opvolger van de overleden pastoor van de Heuvel. Pastoor Jaspers was geboren te Valkenswaard op 30 maart 1817 en werd op 6 augustus 1840 tot priester gewijd. Van 1859 tot 1864 was hij pastoor te Mill. Op 3 maart 1865 werd hij benoemd tot kanunnik van het kathedraal kapittel. Hij zou vijftien jaar pastoor van de Sint Pieter blijven, tot hij op vrijdag 29 augustus 1879 overleed op 62 jarige leeftijd. Bij zijn overlijden werd hij geroemd om de 'ijverige en verstandige vervulling van zijn herderlijke taak en zijn milde liefdadigheid'. Tevens had hij veel bijgedragen aan de aankleding van de nieuwe kerk en had hij zich ingezet voor de Congregatie der Jongelingen

Bronnen: Schutjes: Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch en PNHC 2 september 1879

Tot zijn opvolger werd benoemd in 1879, de op 30 oktober 1834 in 's-Hertogenbosch geboren Theodorus Nicolaas Hubertus Spierings. In 1859 werd hij priester gewijd en op 3 januari 1892, op dezelfde dag als de Bossche bisschop, monseigneur Godschalk, overleed hij plotseling op 57 jarige leeftijd. Hij was bijna 12 ½ jaar pastoor geweest van de Sint Pieter en zijn dood werd door velen betreurd. In de kranten van die tijd werd hij geroemd als een 'geleerd priester' en 'geliefde herder, die al weldoende rond ging', die 'veel, veel deed voor het heil van zijn parochianen', en voor 'de arme een helper in de nood' was. Hij droeg bij tot de bloei van de Congregatie der Jongelingen in de parochie. Op 7 januari 1892 vond, onder grote belangstelling, zijn uitvaart en begrafenis plaats.

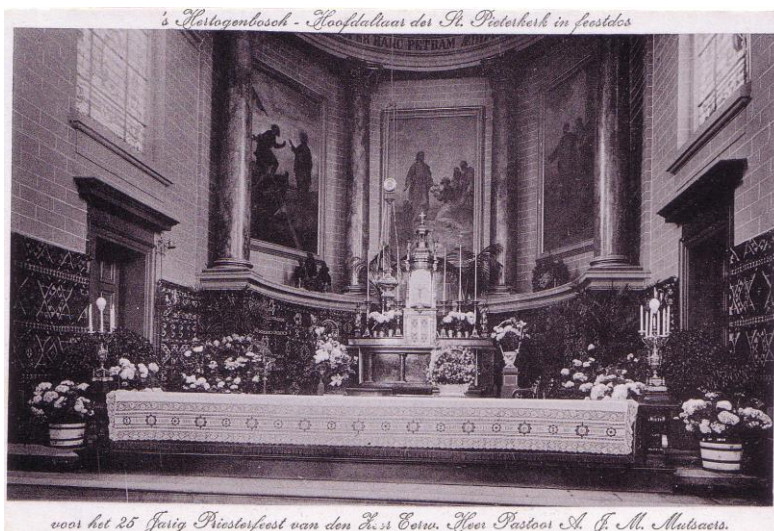
Bron : PNHC 4 en 9 januari 1892

In de Pijp lag café Miet Nelissen met damesbediening. Het ging er al te rumoerig aan toe, zodat pastoor Spierings van de Sint Pieter haar vroeg een ander en beter leven te beginnen. 'Jawel, pastoor', zei Miet 'daar had ik al lang aan gedacht, maar als u me 600 gulden geeft dan kan ik daarmee beginnen.' De pastoor gaf ze en na een paar dagen stond er een fonkelnieuw orgel in haar café te spelen. Maar was er communiefeest dan werd 's zaterdags van voor tot achter de hele straat door cafépatroons, madammen, kelnerinnen en buffetjuffrouws geschrobd. En 's zondags was de straat bezaaid met bloemen en snitsels. En bij een pausfeest hingen de vlaggen uit alle cafés.

Bron: Kees Spierings: Wij waren nog stadje, deel 2.

Pastoor Spierings werd in 1892 opgevolgd door Emilius Dionisius Maria Geertrudo Sanctorum. Deze priester was geboren in 1848 te Westerloo bij Tongerlo (België). Op 25 mei 1872 was hij tot priester gewijd. Van 1884 tot 1892 was hij kapelaan te Oss. Bij zijn overlijden op 61 jarige leeftijd op 21 november 1909, na 17 jaar pastoraat in de parochie Sint Pieter, vermeldde de krant zijn 'wankele gezondheidstoestand' waardoor hij 'de laatste jaren niet meer op de voorgrond was getreden'. Zijn overlijden kwam na een 'langdurige (geestelijke) ziekte'. De katholieke krant 'Het Huisgezin' roemde bij het overlijden zijn 'minzaam en zacht karakter'.

Bron: Het Huisgezin 22 november 1909.

Op 24 mei 1916 vierde de parochie het 25 jarig priesterfeest van pastoor Mutsaers. Het priesterkoor met het nieuwe altaar- dat nog niet helemaal compleet is - werd met bloemen versierd.

Prentbriefkaart
Uitgave: Jan GH Jansen Den Bosch
Collectie: auteur

voor het 25 Jarig Priesterfeest van den L. s. B. v. Heer Pastoor A. J. M. Mutsaers.

Zijn opvolger was Antonius Josephus Maria Mutsaers. Deze zoon van Willem Mutsaers – Tweede-Kamerlid en burgemeester van Tilburg– was geboren te Tilburg op 29 augustus 1866. Op 23 mei 1891 werd hij tot priester

Pastoor J. A. M. Mutsaers
(prentje collectie auteur)

gewijd in de Sint Jan. Daarna doceerde hij Bijbelse geschiedenis aan het klein seminarie Beekvliet en was hij er vice-prefect. Op 16 november 1894 werd hij tot kapelaan benoemd aan de Sint Pieter en op 3 december 1909 werd hij de opvolger van pastoor Sanctorum. In zijn In-Memorial lezen we dat hij zijn priesterlijk leven verdeelde tussenzielzorg en sociaal leven. Hij was adviseur van de diocesane Werkliedenvereniging en algemeen adviseur van Sint Raphaël, de katholieke bond van spoor- en trampersoneel. Binnen de parochie ging zijn belangstelling uit naar het jongens- en meisjes patronaat en richtte hij een kook- en huishoudschool op. Op 24 mei 1916 vierde pastoor Mutsaers zijn zilveren priesterjubileum en in 1919 werd hij benoemd tot geheim kamerheer van de paus. Deze benoeming gaf hem het recht zich monseigneur te noemen. Mgr. Mutsaers was een oom via moederszijde van de latere Bossche bisschop Mgr. Mutsaerts, die hem regelmatig bezocht toen deze in Den Bosch werkzaam was als secretaris van Mgr. Diepen.

Mgr. Mutsaers overleed na een ziekbed van enkele maanden op 28 april 1926 op 59 jarige leeftijd. Na de oorlog werd er in de Graafsewijk een straat naar hem vernoemd.

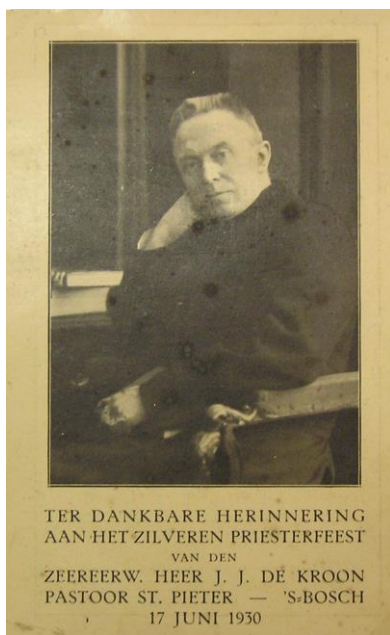
(Bron PNHG: 29 april 1926)

Pastoor Mutsaers werd opgevolgd door Joannes Jozephus de Kroon (1879 – 1963)

Op 12 maart 1879 werd deze geboren te Oirschot en op 17 juni 1905 werd hij priester gewijd. In 1906 werd hij benoemd tot kapelaan aan de Sint Pieterskerk, als vervanger van kapelaan Mutsaers die in dat jaar de taak van tijdelijk pastoor had overgenomen van de zieke pastoor Sanctorum.

Na het overlijden van pastoor Mutsaers in 1926 werd J. de Kroon als pastoor benoemd aan de Sint Pieterskerk. Dit is hij gebleven tot 1951. Pastoor de Kroon nam het adviseurschap van de diocesane Werkliedenvereniging over van zijn voorganger pastoor Mutsaers. Deze functie zou hij meer dan 25 jaar lang vervullen. Daarnaast stichtte hij het diocesaan Leidstersinstituut en het Studiehuis Roucouleur te Vught. Pastoor de Kroon nam het initiatief tot een dienstbodeopleiding en het instituut voor leken Maria Annunciatie, eveneens te Vught.

Op 4 augustus 1951 legde pastoor de Kroon zijn functie als pastoor neer en werd benoemd tot rector van het nabijgelegen ziekenhuis van H. Carolus Borromeus. Deze functie bekleedde hij tot 1962, waarna hem om gezondheidsredenen eervol ontslag werd verleend. Op 2 februari 1963 overleed pastoor de Kroon.

Bij het overlijden van pastoor de Kroon zei zijn opvolger, pastoor Lücker, over hem:

‘ Dankbaarheid beroert en beweegt ons, als wij in het dode gelaat de mildheid nog zien naglanzen, die hij wijdom verspreidde in de Sint Pietersparochie, waarin zijn voetzolen ieder kei geraakt hebben in de binnensteedse straten en straatjes. Met name in de ‘Rue de la Pipe’, waarin hij trap op trap af velen veel menselijke zonnigheid gunde en bij velen veel menselijk leed heelde. Je zou hem kunnen zien als een Franse abbé uit de romans van Bernados en Mauriac, die alleen maar heilig kan worden, als hij eerst arm is geweest’.

Pastoor de Kroon was uiteindelijk 53 jaar aan de parochie Sint Pieter verbonden gebleven. Vanwege zijn betrokkenheid bij het wel en wee van zijn parochianen werd hij door hen op handen gedragen en werd er na reconstructie van de gesaneerde wijk de Tolbrug een straat naar hem vernoemd en staat er naast de v.m. pastorie een beeldje van hem.

Bron : H. Boekwijt: ‘Van woning tot pastorie vijf eeuwen refugiehuis Mariënhage; Den Bosch’ (Afbelding collectie auteur).

In de tijd waarin pastoor de Kroon aan de parochie van Sint Pieter was verbonden wekte hij alom bewondering voor de wijze waarop hij zijn taak opvatte en vervulde. Met name in het beruchte Tolbrugkwartier- 'de Pijp'- was hij erin geslaagd het vertrouwen te winnen van de als lastig bekend staande wijkbewoners waarvan het merendeel balanceerde op de rand van het bestaansminimum. De wijk had een dermate negatieve reputatie dat het zelfs voor de Duitse bezettingsmacht in de oorlogsjaren verboden was om zich in de wijk te bevinden. Uit persoonlijke herinneringen van oudere Bosschenaren bleek dat pastoor de Kroon een rol gespeeld heeft in het verzet tijdens de oorlogsjaren. De kelder onder de pastorie diende regelmatig als toevluchtoord.

Foto: auteur

In 1974 werd er een reünie gehouden van oud-bewoners van de Pijp. Tijdens deze bijeenkomst werd het bronzen beeldje onthuld dat gemaakt was naar ontwerp van Lambert van Dartel. Het stelt pastoor de Kroon voor met een van zijn jonge parochianen. Het beeldje kreeg een plaatsje ter linkerzijde van het Bossche politiebureau, midden in wat toen de Pijp was en op de hoek van de Pastoor de Kroonstraat. Toen het politiebureau gesloopt werd, werd het beeldje naast de vroegere pastorie gezet. Op de plaats waar pastoor de Kroon 45 jaar heeft gewoond.

Bron : Henny Molhuysen : Oe gotte kèk daar'

Foto: auteur

Tijdens de bevrijding van de stad in oktober 1944 was de Sint Pieterskerk door de beschietingen onbruikbaar geworden. Een granaat sloeg in vlak boven het Maria-altaar aan de linkerzijde van de kerk. De materiële schade was groot. Het mooie grote Mariaraam werd zo goed als geheel vernield en in de muur was een flink gat geslagen. Men heeft de diensten toen gehouden in het pand van de heer W. Janssens, Pensmarkt 22. Op 27 oktober 1944 heeft men hier de eerste heilige mis opgedragen. Het eerste huwelijk en de eerste uitvaart na de bevrijding vonden hier plaats. Ter herinnering aan de periode dat dit pand diende als tijdelijk onderkomen voor de parochianen van Sint Pieter is er een gedenkteken aangebracht dat door Marius de Leeuw is vervaardigd. Het stelt een priester voor die de kelk opheft, omringd door afbeeldingen van oorlogsgeweld en bevrijding. Onderaan het gedenkteken staan de woorden:

De plaats waarop gij staat was Gods huis, 27 oktober- 23 december 1944

Bronnen : 's-Hertogenbosch in oude ansichten deel 3 ; Als de dag van gisteren: Drie generaties Bosschenaren en hun geloof.

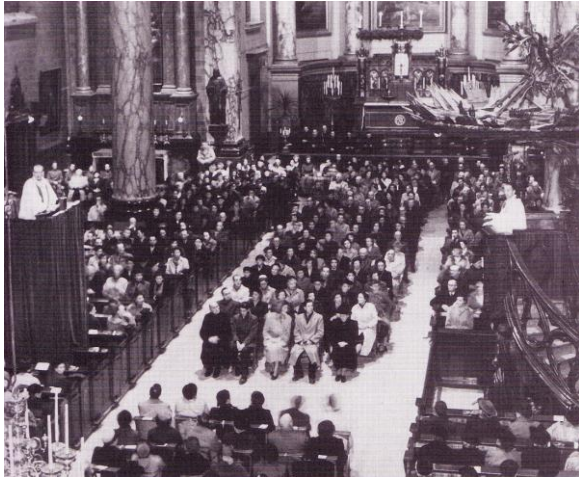
Op 7 augustus 1951 volgde de benoeming van Paulus Jozephus Antonius Maria Lücker, broer van de toenmalige hoofdredacteur van de Volkskrant Joop Lücker, tot pastoor van de Sint Pieter. Op 17 augustus 1951 werd hij officieel geïnstalleerd. Deze op 2 december 1905 geboren Nijmegenaar, werd priester gewijd in 1930. Achtereenvolgens was hij aalmoezenier in Zwolle, 's-Gravenhage en Bilthoven, kapelaan te Eewijk, Stratum en Den Bosch (St. Jan) en moderator te Waalwijk en Helmond. Pastoor Lücker was een intellectuele, wat afstandelijke man, maar dankzij de reputatie van Lücker als predikant, was het kerkbezoek in de St. Pieter vrij hoog, ondanks de duidelijke afname van het aantal parochianen in de vijftiger en zestiger jaren. Begin vijftiger jaren experimenteerde pastoor Lücker al met zogenaamde preekstoelgesprekken, waarbij hij tijdens de preek een dialoog voerde met rector Heeren van de Mariënborg. In 1954 en 1955 verzorgde hij lijdensmeditaties voor de radio.

De roman 'een bijzonder vreemde dief' van stadgenoot Ewald van Vugt, veroorzaakte in 1963 in de stad de nodige ophef, omdat de schrijver voor die tijd controversiële thema's aan de orde stelde (zoals abortus) en daarbij enkele stadgenoten, waaronder pastoor Lücker, provocerend aanviel over de rol die zij hadden gespeeld in het verbreken van een relatie met zijn vriendin. Over Lücker schreef van Vugt:

'nadat de draagster abortus had geweigerd en hulp van verschillende geestelijken werd ingeroepen (waaronder een hier zeer bekend pastoor van een centraal gelegen parochie met de naam van bijna een protestant die de grootste schoft is die ik ken) die haar presten en gek maakten tot zij toegaf mij niet meer te zullen ontmoeten'.

Na het verschijnen van dit boek mocht dit boek enige tijd niet meer worden verkocht in de Bossche boekhandels. Gezag en reputatie van gezagsdragers, waaronder pastoors, was in de jaren zestig niet meer vanzelfsprekend.

Op 1 juli 1968 trad pastoor Lückner terug, maar hij bleef tot 2 december 1970 waarnemend pastoor van de parochie. Hij was het niet eens met de aanbevelingen uit het rapport Kerkopbouw Binnenstad, dat stelde dat zijn kerk 'met onmiddellijke ingang' gesloten zou moeten worden. Op 16 juni 1980 vierde emeritus pastoor Lückner zijn gouden priesterfeest in de Sint Cathrienkerk te 's-Hertogenbosch. Hij overleed te 's-Hertogenbosch op 10 augustus 1984.

Preekstoelgesprekken Sint Pieterskerk advent 1952
Links: pastoor Lückner, rechts rector Heeren.

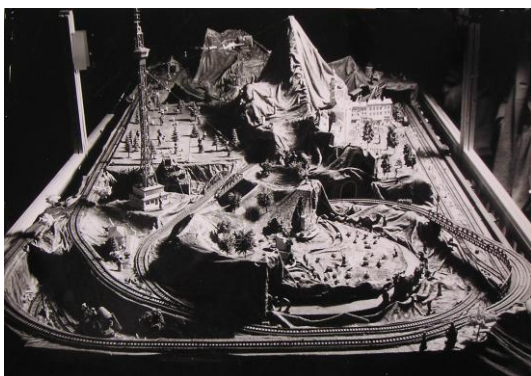

Pastoor Lückner biedt in 1966 zijn parochianen de gelegenheid om naar aanleiding van de preek met hem in discussie te gaan.

Foto's: uitg. Spaarnestad Haarlem

Het is jaren geleden – rond 1960 – dat pastoor Lückner van de Sint Pieterskerk iets bedacht om – in navolging van de kerststal van de Sint Jan – ook een publiekstrekker in zijn kerk te krijgen. Hij was een liefhebber van modelspoorwegen en op late decemberavonden ging hij in de kerk met zijn koster aan de slag om zijn lumineus idee te realiseren. Toen ze klaar waren hing er een groot gordijn voor de stellingen, waar zij enig elektrisch en een heuse stal, maar nog zonder kerstgroep hadden geplaatst. Op kerstavond, toen de kerk tjokvol zat. Schoof het gordijn open, de lichtjes gingen aan en de trein van pastoor Lückner met daarin de voltallige H. Familie, zette zich in beweging op weg naar de stal van Bethlehem. Zo iets hadden de beminde gelovigen nog nooit gezien. 'Zegt het voort' was niet meer nodig. De volgende dag begon een stormloop naar de stal met de trein van Lückner, die achter de panelen de knoppen bedienende van zijn unieke elektrische kerststal.

Bron: Bastion oranje: verhaal van oud-misdienaar L.E.O. Faes

In het parochiearchief van Sint Pieter zijn enkele foto's bewaard van de spoortrein die pastoor Lückner met Kerstmis in de kerk had opgesteld.

Uit mijn eigen herinnering weet ik nog, dat het geheel geplaatst was in een glazen vitrine. Toen ik bovenstaand verhaal las bevreedde het mij dat in mijn herinnering de opstelling met de trein er heel anders uitzag. Bijgevoegde foto bevestigt dat. Verhalen – hoe ongelooflijk ook – gaan vaak hun eigen leven leiden.

Foto: Parochiearchief Sint Pieter.

Pastoor P. Lückner werd op 2 december 1970 opgevolgd als waarnemend pastoor door Wim de Bekker, die kapelaan van de Sint Jan bleef en belast werd met de pastorale taken in de Sint Pieterskerk tot aan de sluiting op 2 jan. 1972.

Bronnen: H. Boekwijt: Van woning tot pastorie, vijf eeuwen refugiehuis Mariënhage; Den Bosch: Als de dag van gisteren; Aanzien Kerk en Godsdienst in Nederland en België 1945-1985. Memoriale, een eeuw katholiek Leven in Nederland.

Parochieleven

Binnen de parochiegrenzen was de maatschappelijke positie van de parochianen uiteenlopend.

Aan de hoofdstraten - Orthenstraat, Hooge Steenweg en Markt woonden enkele invloedrijke en 'vermogende' families, zoals de adellijke familie van Rijckevorsel van Kessel, de bankiersfamilie Van Lanschot, wijnhandelaar Martinus de Wijs, magarinefabrikant Nederveen, houthandelaren Laffertee en Dobbe van Pelt, de leden van de familie Bolsius (directeur gasfabriek; hout-handelaar; architect en notaris) en de grutter- kruideniersfamilie De Gruyter.

Door deze families werden in de 19^e eeuw met regelmaat nieuwe kunstwerken geschonken aan hun parochiekerk, vaak ter gelegenheid van een familiejubileum, een doop, een trouwerij, bij een Eerste Communie of priesterwijding.

Uit deze groep vooraanstaande katholieke burgers van de stad werden ook de kerkmeesters benoemd. De kerk was eigendom van de parochie, die werd vertegenwoordigd door de kerkmeesters.

De leden van kerkbestuur, die ook in het dagelijks leven belangrijke posities bekleedden in de stad, namen in de 19^e eeuw ook het initiatief tot de oprichting van lokale katholieke verenigingen, zoals de conferenties van de Vincentiusvereniging. Het was de lokale katholieke elite die het voortouw nam in de katholieke emancipatie. Gebruikmakend van de mogelijkheid tot maatschappelijke emancipatie die geboden werd op gebied van onderwijs, pers en verenigingsleven bouwden zij een eigen, maar gesloten katholiek bouwwerk op.

Intekenings lijst voor het daarsbilden eener nieuwe kerk bij ten behoeve der Parochie van S. Pieter te S. Breda.		
Namen der intekenaars	Somme	Jaarlijc bijdragen binnen de kerk
Intekens van een Huisel Dicht	1,000	5. Januarij
J. O. van der Kerkhof	500	
N. G. van der Kerkhof	500	
J. van der Kerkhof	150	5. Febr.
J. van der Kerkhof	100	5. Febr.
J. van der Kerkhof	200	4. Febr.
De Kon. Akad. van Wetenschappen	300	5. Januarij
A. van der Kerkhof	1,000	5. Januarij
W. van der Kerkhof	1,500	5. Januarij
J. van der Kerkhof	1,200	5. Januarij
H. van der Kerkhof	1,000	5. Januarij
E. van der Kerkhof	1,000	5. Januarij
van der Kerkhof	400	4. Januarij
A. J. van der Kerkhof	500	
J. van der Kerkhof	400	4. Januarij
J. van der Kerkhof	200	5. Januarij
J. van der Kerkhof	100	5. Januarij
	11,750	

Voorblad van de lijst van intekenaars die in 1842 een geldbedrag schonken voor de bouw van de nieuwe kerk. De lijst wordt aangevoerd door vooraanstaande families uit de parochie. (Parochiearchief Sint Pieter)

Het familiebedrijf van De Gruyter had zijn wortels in de Orhenstraat en op de Hooge Steenweg, en het hoofdkantoor en een belangrijk deel van de fabrieken - onder andere de koffiebranderij - zijn hier tot het eind van de zeventiger jaren gevestigd gebleven. Het was een bedrijf met zijn eigen (katholieke) tradities. Zakelijke vieringen, herdenkingen en begrafenissen begonnen meestal met een H. Mis in de Sint Pieter. Omdat latere generaties zich over de stad verspreidden en tot andere parochies gingen behoren, maakte men later voor deze gelegenheden ook gebruik van de Sint Leonardus en de Sint Jan.

Bron: Paul Kriele: De Gruyter's Snoepje van de Week

Veel (kleine) middenstanders, handelaren en ambachtslieden woonden in het Havenkwartier en de straten rond de Vismarkt.

Maar het sterkst werd de parochie van Sint Pieter gekoppeld aan het oostelijk van de kerk gelegen Tolbrugkwartier, bijgenaamd 'de Pijp'. Naast de Lange Tolbrugstraat behoorden ook de Marktstraat, Achter de Tolbrug, de Suikerstraat, het Snijdersplein, het Pieterstraatje, de Korte Tolbrugstraat en de Hooge Nieuwstraat tot deze buurt.

Uit een verslag van het beschikbare woningbestand in deze buurt uit 1904 blijkt dat de 328 woningen in deze wijk bestaan uit 107 eenkamerwoningen, 171 tweekamerwoningen en 50 driekamerwoningen. De bezetting bedroeg resp. 3,2, 4, 7 en 5,7 bewoners per woning. 107 woningen kregen het predikaat goed, 113 werden als 'tamelijk' beoordeeld en 108 als slecht aangemerkt. Slechts 50 woningen hadden een eigen privaat.

De kern van het Tolbrugkwartier - in de volksmond 'de Pijp' genoemd, werd gevormd door de Lange Tolbrugstraat waar zich sinds 1744 een kazerne voor de infanterie bevond. Vanaf dat moment kreeg de wijk een twijfelachtige reputatie doordat er zich danshuizen (de Witte Muis, de Rotterdamse Anna) en bordelen vestigden. Voor de aanwezigheid van de prostitutie moet vooral het grote aantal militairen in de stad verantwoordelijk worden gesteld en de vele bezoekers van buiten die de stad bezochten in verband met zaken. Het centrum van de officieel gedulde prostitutie was sinds 1840 het Tolbrugkwartier en met name het de Tolbrugstraat. Het aantal publieke huizen bedroeg in 1870 zes en het aantal ingeschreven prostituees twintig. Eind 1886 waren er nog maar drie bordelen de

overigen waren tengevolge van de werking van de drankwet veranderd in danshuizen, bierhuizen en logementen die er zich in buurt ook velen bevonden. In 1908 werd de vergunning voor het houden van danspartijen in het enige in de Tolbrugstraat overgebleven danshuis ingetrokken.

*Foto genomen vanaf de Sint Pieterskerk .
Vooraan liggen de huisjes van de Pijp.
Links het complex van het Grootzieken-
gasthuis.*

Foto: Uitg. Mosmans
Den Bosch ca 1925
Collectie auteur

Naast de cafés (o.a. café madame Lyda) , negen water- en vuurhuizen, logementen (de Zalm en de Walvisch) woonden er in de veelal verpauperde kleine en lage woningen venters en sjacheraars, die met elkaar zorgden voor een bont en levendig straatleven. Het grootste logement was ' de Walvisch' waar plaats was voor 200 gasten. Die sliepen op stro, ze kregen elk een deken. Het ontbijt en de lunch bestonden uit brood en koffie. 's Avonds was er stamppot. Een 24 uren verblijf kostte er 17 centen. Op de hoek van de Tolbrugstraat en de Hoge Nieuwstraat stond 'Palais Oriëntal'. Daar kwamen geen gewone soldaten, maar officieren en heren uit de gegoede burgerij, die er 's nachts hun vertier zochten. Daartussen woonde een hardwerkende., godvrezende en spaarzame middenstand tussen de vele kleine,vochtige en deels voor bewoning ongeschikte huisjes waarvan de bevolking een groot deel van het jaar op straat woonde en er hun lief en leed samen deelde. Er werd fel geleefd, geliefd en gehaat, vervloekt en verzoend, geholpen en opzij gestoten.

Na de sluiting van de Tolbrugkazerne in 1885 werd in de leeggekomen gebouwen een schoenfabriek gevestigd van Maurits van den Bergh. De 'gelegenheden' verdwenen zoetjesaan, al bleef het leven in de Pijp ruig en driftig.

Tot aan de 2^e wereldoorlog ontbrak het in vele huizen in de Pijp aan een waterleiding, riool en elektriciteit . Veel inwoners leegden hun po in de door de wijk stromende Marktstroom en Grootte Stroom.

Na de oorlog, in 1946, werd er in de Pijp een legendarisch bevrijdingsfeest gehouden. De wijk veranderde in het Bossche Montparnasse met een 'Rue de la Pipe.' Dit feest vormde ook het begin van het einde. De wijk werd gesaneerd. Er vestigden zich in enkele vrijkomende panden eerst nog wel kunstenaars, zoals Marius de Leeuw die er zijn atelier had, maar gaandeweg verdween een schilderachtig stukje stad en verhuisden in de jaren vijftig de inwoners van de Pijp naar de nieuw gebouwde buitenwijken van de stad en werden de huizen gesloopt en de Marktstroom en Grootte Stroom, die de wijk doorkruisten, gedempt. De parochie van Sint Pieter verloor zijn hart en zijn parochianen.

Bronnen: H. Boekwijt : Van woning tot pastorie, vijf eeuwen refugiehuis Mariënhage; Den Bosch ; Als de dag van gisteren. Kees Spierings: Wij waren nog stadje 2^e deel; Paul Kriele: 'Ge kunt me nog meer vertellen'; J. Roelands: Den Bosch nogmaals. J. Franssen: de Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu in de 2^e helft van de 19^e eeuw.

P. Nissen : Geschiedenis van Noord-Brabant dl 1. T. Wouters: Van bedeling naar verheffing. J. Franssen: De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu in de 2^e helft van de negentiende eeuw. J. Roelands: Straat in, straat uit.

Frans Slager maakte omstreeks 1950 deze aquarel van de Pijp. De kale muren verraden dat de sanering van de buurt al begonnen is. Boven de huisjes van het Snijdersplein steekt de Sint Pieterskerk uit, het hart van de buurt.
 Afbeelding: Brabant Collectie Universiteit van Tilburg.

Het sociale leven en het onderwijs in de parochie van Sint Pieter

Onderwijs

In 1820 werd in de stad de Congregatie van de Dochters van Maria en Joseph opgericht – beter bekend als de Zusters van de Choorstraat, die zich in de stad inzette voor de opvang van arme weesmeisjes en oude vrouwen in pleeggezinnen. In de jaren '40 van de 19^e eeuw breidden de activiteiten van de nieuwe congregatie zich ook uit op onderwijsgebied, met name in scholen voor arme meisjes. Het lager onderwijs in de stad was aan het begin van de 19^e eeuw een (neutraal) openbare aangelegenheid en stond op een bedroevend laag peil.

De katholieken waren allerm minst tevreden over het openbaar onderwijs. In 1844 werd in de parochie Sint Pieter, vanwege de gebrekkige onderwijsmogelijkheid voor arme en onvermogene katholieke meisjes een parochieschool opgericht, die onder leiding kwam te staan van de Zusters van de Choorstraat. Tevens werd er aan deze parochieschool een bewaarschool voor armen en minvermogenen verbonden. De Broeders van de Onbevleete Ontvangenis van Maria uit Maastricht werden bereid gevonden om het onderwijs aan de jongensafdeling te verzorgen. Het parochiële onderwijs was in die tijd nog geheel een zaak van liefdadigheid. Het bijzonder onderwijs ontving nog geen overheidssteun. In 1854 kwam er een bewaarschool en een lagere school voor de kinderen uit de meer goeude stand van de parochie Sint Pieter, die wel schoolgeld betaalden.

In 1853 was er, blijkens een onderwijsverslag van de gemeente, sprake van een Zondagsschool, verbonden aan de parochieschool van Sint Pieter. In latere jaren werd over deze Zondagsschool niet meer gesproken in de onderwijsverslagen.

Uit cijfers bleek dat ondanks de aanwezigheid van vele vormen van lager onderwijs in de stad halverwege de negentiende eeuw, toch nog ongeveer 40 % van de kinderen in de leeftijd van 6 tot 12 jaar geen onderwijs volgden.

In 1861 werd de jongensafdeling van de parochieschool van Sint Pieter alweer opgeheven. In 1858 waren de Broeders van Maastricht vertrokken, omdat het parochiebestuur schoolgeld ging vragen. De Broeders waren het daar principieel mee oneens. De jongens van de parochie Sint Pieter volgden nu voortaan lager onderwijs bij de fraters van Tilburg, die zich hier sinds 1862 in de stad gevestigd hadden. Zij gingen daarvoor naar de

burgerscholen, die gevestigd waren in de Sint-Josephschool in de Verwersstraat of naar de Sint-Jacobschool aan de Zuid-Willemsvaart . Aan de Torenstraat lag de Sint-Jansschool, bestemd voor jongens 'uit behoeftige gezinnen'. In de parochie zelf werd pas in 1889 weer een jongensschool opgericht, die de naam Sint-Pietersschool kreeg, gevestigd Achter de Tolbrug nr. 5, en die geleid werd door de Fraters van Tilburg. Veel jongens uit de parochie bleven onderwijs volgen op de andere (bijzondere) lagere scholen van de stad.

Op deze foto, genomen vanaf de toren van de De Gruyterfabriek aan de Orthenstraat is vooraan het scholencomplex van de zusters van de Choorstraat te zien. Daarachter de pastorie met tuin. Rechts naast de kerk was de Sint Pieterschool voor jongens gevestigd. Achter de kerk, links zichtbaar, ligt het patronaatsgebouw.

Prentbriefkaart, foto circa 1948. uitgeverij: Weenenk & Snel Baarn , collectie: auteur.

De Leerplichtwet van 1901 stimuleerde het herhalingsonderwijs voor jongeren die de lagere school hadden verlaten. Sinds 1907 gaf de parochieschool van Sint Pieter herhalingsonderwijs in lezen, rekenen, taal, aardrijkskunde, geschiedenis en kennis der natuur. Twaalf leerlingen volgden dit herhalingsonderwijs, zodat niet gesproken kan worden van een groot succes voor deze vorm van onderwijs.

Op initiatief van de Vincentiusvereniging werden in 1898 door de zustercongregaties in de verschillende parochies naaischolen opgericht voor meisjes, om deze 'met deze nuttige bezigheden' bekend te maken. De enkele jaren later ontstane meisjespatronaten in de Bossche parochies waren in feite huishoudscholen. Doel was opleiding van jonge meisjes vanaf 12 jaar tot degelijke en godsdienstige vrouwen. De huishoudschool van de Sint Pieter was gevestigd in het patronaatsgebouw.

De zusters van de Choorstraat, die zich gevestigd hadden in het pand de Brouwkuip aan de Orthenstraat hadden in de eerste helft van de 20^e eeuw een aantal meisjesscholen onder hun beheer gelegen aan de Ruische Poort nr. 2 en het 2^e Straatje van Best. De zusters leidden een Bewaarschool voor 'minvermogenden' en een Burgerbewaarschool, een lagere school voor minvermogenden en een lagere school voor burgerkinderen met de naam Mariaschool en een MULO voor voortgezet onderwijs aan meisjes.

Per 1 september 1953 werd de Mariaschool opgeheven, wegens gebrek aan leerlingen. In 1954 werden de verlaten schoolgebouwen, die eigendom waren van de parochie Sint Pieter, verkocht aan de firma Van Lanschot.

Bronnen : J. Franssen: De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu in de tweede helft van de negentiende eeuw; Vincent Cleerdin: 's-Hertogenbosch ; Parochiearchief Sint Pieter.

Parochie- Gids Sint Pieter

Dagelijksche H. Missen : half zeven, half acht en negen uur.

Op zon- en feestdagen : om zeven uur, negen uur en half elf (hoogmis)

H. Lof (met rozenhoedje) : Op zon en feestdagen om vier uur; door de week Maandags en Vrijdags om half acht. Elken dag in de Meimaand, de Octobermaand; gedurende den Noveen voor Pinksteren en het Octaaf van H. Sacramentsdag.

Donderdags : des morgens na H. Mis van half zeven uitstelling van het H. Sacrament ; om half acht H. Mis met uitstelling voor die deelnemen aan onze Donderdagviering. Des avonds om half acht H. Uur; om acht uur begint dien dag het Lof.

Iederen Eersten Vrijdag der maand: des morgens om half acht plechtige H. Mis met uitstelling (voor de levende en overledene leden van het Apostolaat des Gebeds) waarna Litanie van het H. Hart en de Acte van toewijding aan het H.Hart. Des avonds om half acht Lof met predicatie en Opdracht aan het Eucharistisch Hart van Jezus.

Iederen derden Zondag der maand: om half elf hoogmis met uitstelling voor de leden der Broederschap van het Hoogheilig Sacrament.

De Aanbiddings-dagen in onze parochie zijn: Zondag onder 't Octaaf van H. Sacramentsdag – 9 oktober- en de 3^e Zondag van december.

Gedurende den tijd der H. Diensten des morgens wordt elk kwartier de H. Communie uitgereikt en is er gelegenheid om te biechten; des Zaterdag en daags voor de feestdagen wordt daarenboven biecht gehoord des namiddags van drie tot negen uur.

Het katechismus- onderricht der kinderen, voor zoover zij onze parochiale scholen bezoeken, is opgenomen in den les-roosters.; dat der andere kinderen geschiedt buiten schooltijd, volgens aankondiging.

De Maria- Congregatie voor Jongedochters, geschiedt iederen Dinsdag des avonds om kwart na acht.

De Kleine Congregatie verbonden aan R.K. Huishoudschool en Meisjes- patronaat geschiedt des Zondags kwart voor vijf.

Naast het **Jongens- patronaat** (in drie afdelingen) bestaat er ook een **Jongelingscongregatie**, die haar oefening heeft des Woensdags kwart na acht.

In onze parochie zijn gevestigd:

1. de Broederschap van het Hoogheilig Sacrament.
2. de Broederschap der Processie naar Kevelaer
3. de Broederschap der Processie naar Bokhoven
4. een afdeeling van het Apostolaat des Gebeds.
5. een parochiale Afdeeling van de R.K. Werkliedenvereniging
6. een E(ucharistische) K(ruistocht) , Huis in de Orthenstraat no 20.
7. Een Vereeniging 'het Gezin bij het H. Sacrament
8. Bovengenoemde R.K. Huishoudschool (meisjes) en Patronaten
9. Een Afdeeling der St. Vincentius- en St. Elisabeth- Vereeniging, c.a.

Voor aangelegenheden, de **R.K. Organisatie** betreffende, zij verwezen naar het R.K. Bondsgebouw, Pensmarkt no 16. Het eenige **R.K. Dagblad**, dat hier ter stede verschijnt is: 'Het Noordbrabantsch Dagblad Het Huisgezin', bureau Markt no 40.

Bron: Parochiegids Sint Pieter z.j. ca 1925.

In het eerste kwart van de twintigste eeuw bereikte het organisatiegraad van de Roomse zuil een hoogtepunt. Het waren de jaren van het Rijke Roomsche Leven. Van de wieg tot het graf werd het leven georganiseerd door de kerk. Dat blijkt ook uit bovenstaande gegevens uit de Parochiegids. In hoeverre men iedere parochiaan hiermee wist te bereiken, blijkt niet uit deze gegevens. De liberaal-katholieke bovenlaag in de stad en de vele bewoners van de Pijp, die leefden op de rand van het bestaansminimum lieten zich niet gemakkelijk in het keurslijf van de kerk dwingen.

Orthenstraat omstreeks 1900. Rechts de toegang tot de Ruische Poort, waardoor men op het grondgebied van de parochie Sint Pieter kwam. Links naast de poort het pand 'de Brouwkuip', dat dienst deed als klooster van de Zusters van de Choorstraat die in de Ruische Poort scholen hadden. In 1905 werd aan de Orthenstraat, hoek Tweede straatje van Best nog een schoolgebouw gebouwd voor de zusters. Het witte tuitgeveltje rechts, waar De Gruyter zijn grutterij had, werd daarvoor afgebroken. In het grote pand aan de overkant, met muur en poort, woonde de familie van Rijkevorsel- van Kessel. Militairen waren in de stad en in deze buurt een normaal verschijnsel zoals op de foto te zien is.

Prentbriefkaart Orthenstraat, uitgave: Robijns Boekhandel Vischstraat. Collectie auteur.

De Vincentius- en Elisabethvereniging

Behalve de kloosterlingen hielden zich ook leken actief bezig met liefdadigheid en onderwijs voor hun parochianen. In 1847 kreeg iedere parochie in de stad – dus ook de parochie van Sint Pieter – een eigen conferentie van de

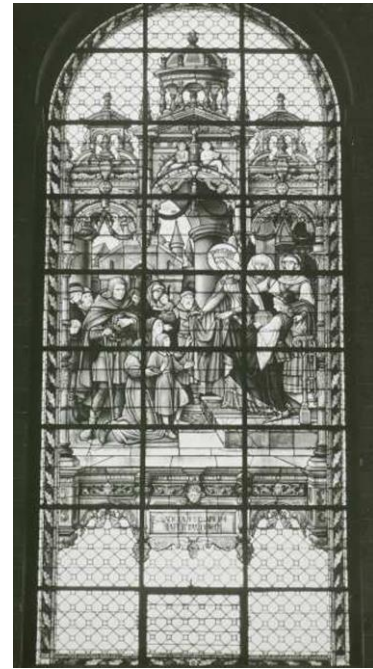
H. Vincentius a Paolo uit de Sint Pieterskerk. Het beeld bevindt zich nu in de Lambertuskerk van Nistelrode. (foto auteur)

Vincentiusvereniging, 12 jaar nadat de vereniging in Parijs was gesticht door Frederic Ozanam. Hoewel de conferenties per parochie georganiseerd, waren zij onafhankelijk van de parochiegeestelijken of kerkbestuur. Naast de Godshuizen domineerde de Vincentiusvereniging de Bossche Armeenzorg in de tweede helft van de 19^e eeuw. De Vincentiusvereniging was ontstaan uit een particulier initiatief en verving een parochiaal armbestuur, zoals die sinds een bisschoppelijk reglement uit 1855 aan de parochies waren voorgeschreven. De reden waarom de Bossche parochies het initiatief hiervoor bij particulieren lieten, is niet meer te achterhalen. Een meer liberaal-katholieke mentaliteit bij de Bossche elite kan hierbij een rol hebben gespeeld. Een conferentie kwam elke week bij elkaar en bestond uit 'zelfheiliging door middel van gebed en charitas', wat gepraktiseerd werd door huisbezoek en de instelling van een spijskokerij die iedere winter warm eten uitdeelde. Daarnaast was er een Vincentius bibliotheek in de stad (de bibliotheek van de afdeling Sint Pieter ging in 1849 door brand verloren en werd pas in 1868 heropgericht) en werden er pogingen ondernomen om te komen tot werkverschaffing, het zogenaamde 'Liefdewerk der Ambachten'. Men opende hiervoor een schoenmakerij, die echter bij gebrek aan een deskundige aanpak al na twee jaar gesloten werd. Succesvoller was de Conferentie in de Sint Pietersparochie met de in 1852 opgerichte mandenmakerij. Deze bleef bestaan tot 1882 toen de werkplaats sloot wegens gebrek aan geschikte werklieden. Na het verschijnen van de

encycliek Rerum Novarum uit 1892 volgde er een bezinning op het werk van de Vincentiusvereniging en breidde men het werkterrein van de vereniging onder andere uit naar de kindbescherming en wederom de werkverschaffing, hoewel pogingen hiertoe weinig succesvol waren.

Was de Vincentiusvereniging een aangelegenheid voor mannen, in 1863 ontstond de St. Elisabethvereniging, die bedoeld was vrouwen in dit werk te betrekken. Deze begonnen met het vervaardigen van kledingstukken voor de door de Vincentiusvereniging bedeelde gezinnen. Bij voorkeur ging de hulp uit naar gezinnen van handwerk- en ambachtlieden met kinderen die tijdelijk geen inkomen hadden vanwege ziekte of gebrek aan werk, met name in de wintertijd. Daarnaast werd er aandacht geschonken aan weduwen met kinderen die vaak het hele jaar geholpen werden.

De verdienste van de Vincentiusvereniging was vooral gelegen in het feit dat zij de gegoede burgerij in contact heeft gebracht met een voorheen niet vermoede sociale werkelijkheid. Voor de ontwikkeling van de arbeidende klasse als geheel, hebben de Vincentiusverenigingen weinig betekend. De bestaande maatschappijstructuur en de opvattingen over de verhouding tussen de verschillende sociale klassen was voor hen een uitgangspunt. De positieve betekenis is gelegen in het feit dat zij door hun veelzijdige activiteit een afglijden in onmaatschappelijk gedrag van gezinnen hebben voorkomen, volgens de mening van Wouters in zijn boek 'van bedeling tot verheffing'.

Glas in loodraam uit de Sint Pieterskerk waarin H. Elisabeth te zien is, die brood uitdeelt aan de armen.

Foto: Delamarre ; Kunsthistorisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht

Bron: Th. A. Wouters: van bedeling tot verheffing

De Jongelingen congregatie en het Patronaat

Naast het patronaat, dat uitging van de Vincentiusconferentie, was er in de parochie Sint Pieter in 1846 door pastoor van de Heuvel een Jongelingencongregatie opgericht. Deze Jongelingencongregatie richtte zich niet alleen op de jongens uit de arme gezinnen of de arbeidersjeugd, maar ook op de jongens uit de burgerklasse.

Daarbij bood de Congregatie naast godsdienstige vorming ook ontspanning aan de jongens.

In 1888 telde zij ongeveer 250 leden allen ouder dan 16 jaar, die ook afkomstig waren uit andere parochies.

Op zon- en feestdagen werd er 'een gepaste en aangename uitspanning geboden'. De jeugd kon zich dan vermaken met biljarten, beugelen, kaarten, dammen, domino en andere spelen waaronder handboogschieten. De congregatie kende een eigen zangvereniging Sint Caecilia, die op feestdagen uitvoeringen gaf. Met kermis en carnaval werden er enige 'goedgekeurde toneelstukken' opgevoerd door de toneelvereniging 'Ons Genoegen'.

In de negentiger jaren werd vanuit de jongelingencongregatie de harmonie Sint Gregorius opgericht.

In november 1890 werd achter de kerk een recreatiezaal in gebruik genomen, speciaal voor de congregatie.

In 1907 werd de koers van de Jongelingencongregatie van de parochie Sint Pieter verlegd en in een aangepaste vorm voortgezet onder de naam Patronaat. Het Patronaat wenste zich voortaan niet alleen naar de binnen te richten, zich afkerend van de verleidingen van de buitenwereld maar wilde in positieve zin een bijdrage leveren aan vorming en ontwikkeling, waarbij de ontspanning als een positieve bijdrage aan kon leveren.

Er werd ook een meisjespatronaat opgericht, waar opleidingscursussen voor het huishouden werden gegeven met daarnaast ook ontspanningsmogelijkheden.

Voetbal was aan het begin van de 20^e eeuw een sterk opkomende sport. Toch meende kapelaan Mutsaers van de Sint Pieter in 1907 nog te moeten stellen dat het voetbal als het grote verderf voor de jongens moest worden gezien, omdat zij hierdoor afgehouden werden van het bezoeken van het Patronaat.

Voor de 2^e Wereldoorlog ontstond het patronaatswerk in het overgangsgebied tussen onderwijs en vrije tijd.

Het kwam in Den Bosch op gang na 1905. Als eerste in de stad werd in dat jaar in de Sint Pietersparochie een patronaat opgericht. Doel was door onderricht de rijpere arbeidersjeugd voor God, voor Kerk en voor Maatschappij te bewaren. Het patronaat richtte zich op jongeren die de lagere school verlaten hadden, niet verder leerden en 'wellicht afzakten tot ongodsdienstigheid en onzedelijkheid'. Jongens en meisjes werden daarbij gescheiden gehouden. Men werd geleerd zich op onschuldige wijze te vermaken. Om hun regelmatige biecht en communie te

controleren kregen ze biechtpenningen. Meisjes werden opgevoed tot huisvrouw en moeder, in staat om een gezellige sfeer in huis te scheppen zodat de echtgenoot later niet het café in zou vluchten.

De patronaatshuizen waren op verschillende avonden in de week en op zondagmiddag open voor herhalingsonderwijs. Hier richtte men zich op praktische zaken zoals kranten lezen, kinderverzorging en briefschrijven. Men wisselde deze activiteiten af met spelletjes, sport en wandelen in de natuur.

Na hun achttiende jaar werden de patronaatsjongens gestimuleerd om lid te worden van de katholieke vakbond. In de Sint Pietersparochie was er voor de meisjes van die leeftijd een handwerkclubje opgericht.

Naarmate meer jongeren deelnamen aan het voortgezet onderwijs – ambachtsschool, huishoudschool en MULO – verminderde de aantrekkingskracht van het patronaatswerk.

Bron : J. Franssen: De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Jongens en jongemannen van het Patronaat van Sint Pieter nemen deel aan de Plechtige Omgang ter ere van de Zoete Lieve Vrouw van Den Bosch 9 juli 1916.

Afbeelding afkomstig uit: 'Plechtige Omgang ter eere van de Z.L.Vrouw van 's-Hertogenbosch, bij het Gouden Jubilé, 9 juli 1916'

Het Don Boscowerk.

Het Don Boscowerk – in de parochie Sint Pieter kwam er pas na de 2e Wereldoorlog een afdeling van de grond – richtte zich op de verbetering van de materiële, geestelijke, en morele toestand waarin tal van zogeheten 'a-sociale' gezinnen terecht waren gekomen. Het uitgangspunt was 'sociale verheffing' ofwel een betere integratie van deze bevolkingsgroep in de samenleving.

Het sprak mensen aan omdat men inspeelde op de behoefte aan ontspanning, ontwikkeling en het aanleren van vaardigheden. Het Don Boscowerk strekte zich uit over het hele gezin: Vaders werd tijdens avonden, georganiseerd op initiatief van het arbeidsbureau, een betere maatschappelijke en arbeidsmoraal voorgehouden. Moeders en dochters konden deelnemen aan opvoedkundige cursussen en aan naai- en kookclubs. Bij de opening van het Don Boschhuis in de parochie Sint Pieter in oktober 1953 zei pastoor Lückner hierover: "Werkloosheid moet worden tegengegaan, want de arbeid is een zegen voor de man, een geluk voor de vrouw en geeft onderhoud aan het gezin".

Pastoor A. J. M. Mutsaers en het R.-K. Werkliedenverbond

In mei 1891 verscheen de pauselijke encycliek Rerum Novarum, waarin paus Leo XIII aandrong op het tot stand doen komen van katholieke arbeidersorganisaties. De bisschoppen en de clerus bleven de sociale kwestie, die in deze encycliek onder de aandacht werd gebracht door de paus, vooral zien als een godsdienstig zedelijke kwestie. Met name jonge geestelijken, in toenemende mate geconfronteerd met de ellende van de arbeiders en bevreesd dat de Kerk de aansluiting met de arbeidende klasse zou verliezen, zagen in de encycliek een goed antwoord op de godsdienstige en sociale problematiek. Bewogen door het lot van de arbeiders was kapelaan C. Prinsen van de Sint Jacobsparochie, de eerste priester die vanaf de preekstoel uitleg gaf over de encycliek. Concrete ideeën moesten nog uitgewerkt worden en Prinsen ging met het initiatief van letterzetter Op ten Berg aan de haal om de totstandkoming van een werklieden organisatie tot stand te brengen. Op 8 december 1892 werd, in aanwezigheid van Op ten Berg en Prinsen en met goedkeuring van de nieuwe bisschop, monseigneur Van de Ven, het R.-K. Werkliedenverbond opgericht. Artikel 1 van het Verbond gaf het doel weer: 'Handhaving van de Katholieke beginselen onder de Werklieden en bestrijding van het Socialisme.' Het was een standsorganisatie die zich in het begin beperkte tot het organiseren van algemene bijeenkomsten en feestvergaderingen. Een duidelijk omlind

sociaal actieprogramma ontbrak, wel was er een ondersteuningsfonds bij ziekte (artikel II). Binnen het R.K. Werkliedenverbond bevorderde men de totstandkoming van vakverenigingen, de zogenaamde gilden. Om lid te worden van het Werkliedenverbond moest men minstens 16 jaar oud zijn en van goed godsdienstig en zedelijk gedrag. Werklieden uit de Tolbrugstraat werden, om die reden tot 1907, bij voorbaat uitgesloten. Aan het eind van het eerste bestaansjaar telde het Werkliedenverbond al 672 leden. In tien jaar tijd, zou dit oplopen tot 1440 leden.

Eind december 1894 vormden de sigarenmakersleden van het RK Werkliedenverbond een vakvereniging, het Tabaksbewerdersgilde Sint Petrus. Tot 1903 groeide dit gilde gestaag door tot 221 leden. Tien jaar later waren dat er 495 op een aantal van ongeveer 1000 sigarenmakers in de stad 's-Hertogenbosch. Kapelaan A. J. van Erp van de Sint Pietersparochie, lid van de commissie van toezicht van de Werkliedenbond, werd tot geestelijk adviseur benoemd. Kapelaan van Erp was een van de eersten die streefde naar een krachtige vakorganisatie. Als geestelijk adviseur van de latere RK Tabaksbewerdersbond toonde hij zich een strijdvaardig verdediger van de arbeidersbelangen, hierin gesteund door zijn pastoor A. Mutsaers, die de R.K. Werkliedenbond voorhield dat zij een voorbeeld konden nemen aan de R.-K. Tabaksbewerdersbond. 'Het Sint Petrusgilde bewijst wat een goede vereniging doen kan. Gaat toch werken voor de vakvereniging, denk toch niet dat de adviseurs er iets aan hebben. Neen, de vakverenigingen zijn jullie werk!', sprak pastoor Mutsaers. De functie van geestelijk adviseur bleef kapelaan van Erp bekleden tot 1903. Hij werd toen benoemd tot pastoor in Sint Oedenrode.

Plaquette pastoor Mutsaers in het v.m. ge bouw van het RK Werkliedenverbond aan de Hinthamerstraat (foto auteur)

In 1903 kwam de Centrale Bond van R.-K. Werkliedenverenigingen in het bisdom 's-Hertogenbosch tot stand, een federatie van onafhankelijke plaatselijke verenigingen. Het streven naar een nationale vakorganisatie werd door het merendeel van de geestelijkheid van het bisdom Den Bosch, ondanks een tegenovergestelde mening van pastoor Prinsen, niet wenselijk geacht. Kapelaan A.J. Mutsaers van de Sint Pietersparochie nam het voortouw over van Prinsen. In 1905 hekelde hij de slappe houding van de gilden die zich naar zijn mening meer moesten toeleggen op katholieke sociale actie in plaats van te praten over de jaarlijkse feestvergadering. Een commissie waarvan kapelaan Mutsaers het secretariaat voerde, werd ingesteld om een statuten- en reglementswijziging door te voeren. Op 24 mei 1908 werden deze voorstellen aanvaard. Onder de gewijzigde naam 'Bond van R.-K. Vakverenigingen' kreeg zij de brede taak om zowel de geestelijke als de stoffelijke belangen van de arbeiders te gaan behartigen. In een toespraak in de algemene vergadering van 24 mei 1908 sprak kapelaan Mutsaers dat het zijn stellige overtuiging was dat 'alleen de vakbeweging de werkman omhoog kan heffen'. De nieuwe bond kende slechts één bondsadviseur in de persoon van Pastoor C. Prinsen. In 1917 werd hij opgevolgd door pastoor Mutsaers, die vanuit zijn handelen en denken meer bedacht was op de nieuwe situatie die was ontstaan binnen de Katholieke Arbeidersbeweging. De katholieke vakbonden kregen te maken met een nationale organisatievorm waarin de zelfwerkzaamheid van de bestuurders erkend werd.

Pastoor Mutsaers was binnen het vakbondswerk ook actief als algemeen adviseur van Sint Raphaël, de Rooms Katholieke Bond voor Spoor- en Tramwegpersoneel. Deze bond was in 1903 opgericht door een andere priester uit het bisdom Den Bosch, kapelaan Henri Donders uit Boxtel. In een enquête die op last van de regering plaatsvond na de spoorwegstaking van 1903, gaf kapelaan Mutsaers, adviseur van Sint Raphaël, een onthutsende getuigenis over de arbeidsomstandigheden onder het spoorwegpersoneel. Hoewel van de zijde van de ondernemers en conservatieve geestelijken verwijten kwamen over de 'rooie' sympathieën van deze priester, kon hij rekenen op rugdekking van de Bossche bisschop W. van de Ven. De latere pastoor de Kroon heeft tijdens zijn kapelaanschap in de Sint Pieter 20 jaar samengewerkt met pastoor Mutsaers. Deze heeft dan ook een grote invloed gehad op het sociale denken van pastoor de Kroon, die handelend vanuit de geest van pastoor Mutsaers, veel betekend heeft voor de parochianen van Sint. Pieter.

Bronnen: J. Franssen: De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu inde tweede helft van de negentiende eeuw. F. van Gaal: Socialisme en zelfstandige arbeidersbeweging in 's-Hertogenbosch. Van den Eerenbeemt (red.): Geschiedenis van Noord Brabant dl 2 en 3. A. v.d. Sande en A. Vos : 's-Hertogenbosch, de geschiedenis van een Brabantse stad 1629 - 1990 ; F. Jansen: Sint Jacob 's-Hertogenbosch de kerk en zijn geschiedenis. P.J. van der Heijden (red.) Den Bosch, Als de dag van gisteren.

Broederschappen

In het parochiearchief worden de volgende Broederschappen genoemd, die in de loop der tijd actief zijn geweest in de parochie Sint Pieter.

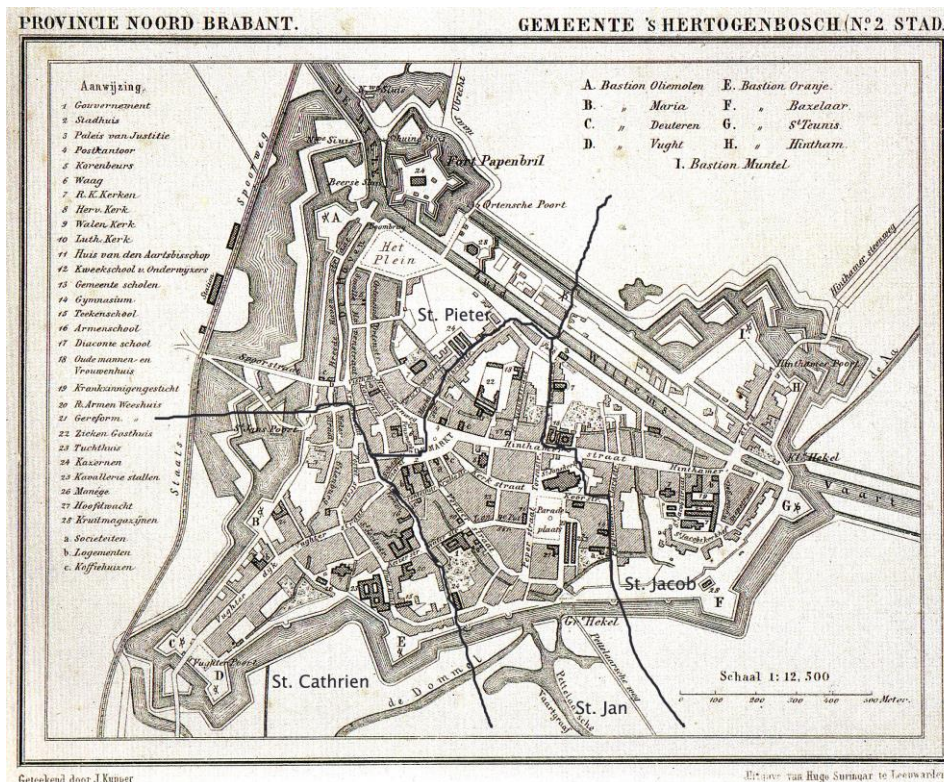
- Broederschap van het Heilig Hart 1838 – 1891
- Broederschap van de H. Franciscus Xaverius 1884 – 1902
- Broederschap van Onze Lieve Vrouw van Altijd Durende Bijstand
- Broederschap van de Eeuwigdurende Aanbedding 1868 – 1948
- Broederschap van het H. Scapulier 1886 – 1930
- Broederschap van de H. Rozenkrans 1899 – 1908
- Congregatie van Maria Onbevlekt Ontvangen
- Broederschap van de H. Martelaren van Gorkum

Bron : Parochiearchief parochie Sint Pieter.

Sint Pieterskerk gezien vanuit de Visstraat. Prentbriefkaart ca 1938 uitg. Roukes & Erhart Baarn, collectie auteur

Parochiegrenzen

Op 7 september 1842 kwam een nieuwe verdeling tussen de vier parochiekerken tot stand. De grens van de parochie Sint Pieter liep nu van de Sint-Janspoort door de Sint-Jansstraat, Korenbrugstraat, Kruisstraat, Snellestraat, Minderbroederstraat, over de Markt met inbegrip van het blok op de Markt, verder door de Marktstraat, de Tolbrugstraat richting Kanaal naar de Kasterensche molen naar de Orthenpoort. Alle huizen binnen de wallen behoorden tot de parochie Sint Pieter. Buiten de wallen liepen de grenzen vaak nog door. In 1880 werd het gebied van Groot- en Klein Deuteren toebedeeld aan de parochie van Sint. Pieter. Voorheen behoorde Deuteren aan de Sint Pietersparochie van Vught. Na de uitleg van de stad in westelijke richting, behoorde tot 1905 het gebied tot aan de spoorlijn aan de parochie Sint Pieter. In dat jaar kwam de nieuwe Sint Leonarduskerk gereed en viel de wijk het Zand-gelegen tussen spoor en Dommel- voortaan aan deze parochie. In 1922 werden de parochiegrenzen opnieuw vastgesteld en werd het gebied de Muntel, gelegen aan de noordoost kant van de oude stad, een nieuwe zelfstandige parochie (H. Antonius van Padua). De buiten de stadswallen gelegen Vogelwijk, die eind jaren twintig werd gebouwd tegen het industriegebied Siberië hoorde tot de parochie van Sint Pieter. Men bouwde er zelfs een houten hulpkerkje, dat in maart 1933 door Mgr. Diepen werd ingezegend.

Bij het gereedkomen van de nieuwe H. Sacramentskerk in 1936 op de Vliert, werd dit kerkje gesloten en kwam het gebied ten noorden van de stadswallen aan deze nieuwe parochie.

De laatste grenswijziging vond plaats in 1940, toen de binnenstadparochies onderling hun parochiegrenzen opnieuw vaststelden.

Boven: Stadskaart 1866 van J. Kuyper.
Bron: 's-Hertogenbosch, cartografisch bekeken.
Rechts: Hulpkerk van Sint Pieter in de Vogelwijk.
Prentbriefkaart Jeugdwerk Vogelwijk 1934.
Collectie: auteur

Het einde van de kerk en parochie van Sint Pieter

In 1969 herdachten de vier Bossche binnenstadparochies het 400 jarig bestaan van hun parochie, maar donkere wolken pakten zich samen. Medio mei 1970 verscheen een lijvig rapport, toegelicht door deken Brouwers, met als titel: Kerkopbouw Binnenstad 's-Hertogenbosch.

Het Brabants Dagblad publiceerde hierover op 25 mei 1970. Het rapport bevatte een aantal aanbevelingen die diep ingrepen in de bestaande en vertrouwde situatie. Het resultaat van deze studie was een herstructurering van de binnenstadparochies die leidde tot de oprichting van de Parochie Binnenstad 's-Hertogenbosch per 1 januari 1972. In het weekend van 4/5 december 1971 werd in de kerken van de binnenstad en het Zand (parochie Sint Leonardus) een brief voorgelezen uit naam van de priesters die werkzaam waren in de binnenstadskerken.

In het rapport stond dat het aantal inwoners van de binnenstad in de afgelopen 25 jaar de helft kleiner was geworden (er waren in totaal nog 9000 parochianen geregistreerd in de vijf bestaande parochies) en de verwachting was dat dit aantal de komende jaren nog zou dalen. Voor de parochie van Sint Pieter was de afname dramatisch te noemen. Van 5400 geregistreerde parochianen, die de parochie net na de oorlog telde, waren er nog slechts 1100 over. Door de grootschalige sanering van de wijk de Tolbrug in de vijftiger en zestiger jaren waren er nog maar weinig van de oorspronkelijke parochianen woonachtig gebleven in de buurt.

'De parochie heeft praktisch opgehouden te bestaan' stelde het rapport.

Ook het kerkbezoek was de laatste jaren flink teruggelopen. 'De parochiegedachte is flink uitgehold en gaat gepaard met een geringere parochiële binding'. Ook het aantal beschikbare priesters zou in de toekomst eerder afdan toenemen, was de verwachting. Voorts werd voorgesteld de kerken van Sint Pieter en Sint Leonardus met onmiddellijke ingang te sluiten. Ook De Sint Josephkerk aan de Sint Josephstraat van de paters Redemptoristen zou gesloten moeten worden.

Het rapport stelde daarnaast dat aan de te sluiten kerkgebouwen op korte termijn kostbare onderhoudswerkzaamheden moesten worden uitgevoerd. De speciale liturgievieringen, en met name de predikaties van pastoor Lückner, zouden in een andere kerk kunnen worden voortgezet.

Tot slot nodigde de commissie, die het rapport had samengesteld, iedereen uit hierop te reageren voor 1 augustus 1970.

Het parochiebestuur van Sint Pieter, inclusief pastoor Lückner, deden dit op 14 september 1970.

Men pareerde de argumenten van de samenstellers van het rapport Kerkopbouw Binnenstad en men wees op de grote betrokkenheid van de ruim 100 kerkgangers die de kerk bezochten en die men geraadpleegd had. Men concludeerde dat er een onjuist besluit was genomen op grond van verkeerde interpretatie van de gegevens. In de wens de kerk open te houden werd het parochiebestuur gesteund door de Aloude Broederschap van het Hoogheilig Sacrament, die de Sint Pieter als thuisbasis had. Het parochiebestuur stelde ten slotte voor van de Sint Pieter een citykerk te maken.

Dit advies van het Kerkbestuur van Sint Pieter werd niet gehonoreerd en op 19 december 1971 werd in alle binnenstadparochies een bisschoppelijk decreet voorgelezen aan de parochianen, waarin werd medegedeeld dat de Sint Leonarduskerk en de Sint Pieterskerk met ingang van zondag 2 januari 1972 gesloten zouden worden.

De Sint Josephkerk van de paters Redemptoristen was deze beide parochiekerken daarin al voor gegaan. Per 22 augustus 1971 werd deze kerk gesloten en het klooster opgeheven.

Als resultaat van het rapport Kerkopbouw Binnenstad 's-Hertogenbosch zou de binnenstad en de wijk het Zand vanaf 1 januari 1972 behandeld worden als een parochie, met een priesterteam en een centraal Kerkbestuur. Voorlopig zouden nog vier kerkgebouwen in gebruik blijven, te weten de Sint Cathrien, de Sint Jacob, de Sint Jan en de Kapucijnenkerk. Dat waren dan geen parochiekerken meer, maar wijkkerken. Voor de betreffende pastoors had de oprichting tot gevolg dat zij van pastoor van een parochie nu wijkpastor werden.

Waarnemend pastoor Wim de Bekker leidde op zondag 2 januari 1972 de laatste dankdienst in de Sint Pieterskerk. Pastoor Lücker was hier niet bij aanwezig. Bij deze dienst zong een koor uit Hilvarenbeek – een eigen koor had de Sint Pieter al niet meer – dat de driestemmige mis van Perosie zong. De pastoor zei tot de parochianen dat 'hoe pijnlijk de ingreep is, om een kerk te sluiten, de kans is en blijft er om nieuwe zinvolle mogelijkheden te ontdekken. Van priesters wordt tegenwoordig verwacht dat zij zich specialiseren. Maar niet, dat men specialist is in het sluiten van kerken en daarom kan ik het ook alleen op mijn manier', zo verklaarde hij. Hij stelde vast dat de 'verschuivingen in opvattingen in deze tijd zeer snel plaatsvinden, maar dat men hieruit niet mag constateren, dat door het teruglopend kerkbezoek de betrokkenheid op geloofsgebied terugloopt. We moeten ook concluderen, en bepaalde enquêtes hebben dit uitgewezen, dat 70 % van de niet-kerkenden toch nog eenmaal per maand naar de kerk gaan. Velen gaan naar de kerk op uitnodiging en niet uit verplichting. De afname van het kerkbezoek duidt niet alleen op onverschilligheid.' Na de laatste H. Mis sprak pastoor de Bekker dank uit aan allen die zich verdienstelijk hadden gemaakt voor de parochie van Sint Pieter en sprak de hoop uit tot de parochianen, 'dat wij elkaar blijven ontmoeten in deze stad bij allerlei kerkelijke activiteiten.'

Bron: Brabants Dagblad : 3 januari 1972.

*Wij kennen elkaar gevormd. Wij mogen
 dankbaar zijn om wat ons Heer verbonden
 heeft. Onze opdracht blijft verwoord
 door Petrus en Paulus: „Vreest God
 tot Hem; de levende stenen en laat
 uzelf als levende stenen roegen in de
 bouw van de geestelijke tempel (1 Petr. 2,4-5).
 En: „Bleef de geest niet uit
 onderzoekt alles, maar behoudt
 het goede“ (1 Tim. 5,19-21).* 2 januari 1972
 W. de Bekker
 pastoor

Na afloop van de laatste dienst kregen alle aanwezigen deze herinneringsfoto.

Collectie auteur.

Slepende onderhandelingen uitlopend op een patstelling over de toekomst van het kerkgebouw

Bij de sluiting van de kerk op 2 januari 1972 was het gebouw eigendom van de parochie Binnenstad 's-Hertogenbosch. Al kort na de sluiting werden alle religieuze gebruiksvoorwerpen en meubilair uit de kerk gehaald.

Stukken waar men geen directe bestemming voor had werden opgeslagen in een depot van het bisdom, andere spullen kwamen terecht in het depot van de Sint Janskerk of werden in bruikleen gegeven aan het Noord-Brabants museum. Het grote orgel bleef in de kerk achter, omdat men daar zo snel geen bestemming voor had.

Bij de begrotingsdebatten in de Bossche gemeenteraad januari 1972 stelde het PAK (Progressief Akkoord) al vragen aan de het gemeentebestuur over de bestemming van de beide gesloten kerken. Men vond dat de Bossche gemeenschap, die zo veel jaren offers gebracht had voor het in stand houden en verfraaien van de beide kerken, er recht op had om te weten wat het lot van beide gebouwen zou zijn. Men vroeg het bestuur tevens om het belang van beide gebouwen in het stadsbeeld te onderkennen.

Het Diocesaan Bouwbureau verklaarde in 1973, dat het samen met de gemeente alle mogelijke bestemmingen voor het gebouw 'uitputtend' had bekeken. Daarbij werd onder meer gezien of de kerk verbouwd zou kunnen worden tot kantoor voor bank van Van Lanschot, tot stadsgehoorzaal, museum of tijdelijk onderkomen van de Stadsschouwburg Casino in verband met nieuwbouwplannen. Na bestudering bleek steeds dat het ten enenmale ongeschikt was voor een dergelijke bestemming. Ook voor een herbesteding van het orgel had men geen hoop. Het bouwbureau had een projectontwikkelaar een optie van een jaar verleend op de koop van de kerk. Deze zou de mogelijkheid bezien om het gebouw geschikt te maken voor woningen, winkels of kantoren.

Naar aanleiding van het besluit om de Sint Leonarduskerk te slopen in het voorjaar van 1973, ging de Bossche politiek zich intensiever bemoeien met het lot van beide kerken. Het gemeenteraadslid Louis Aarts van raads-groepering Knillis nam hierin het voortouw door B en W te vragen 'of beide kerken waarde hebben voor het

stedenschoon en het culturele leven en hoeveel geld het gemeentebestuur er voor over had om de gebouwen te behouden en een zinvolle bestemming te geven.' Wethouder Wagemakers antwoordde op 24 februari van dat jaar 'dat de gemeente nog volop in gesprek was met het bisdom, toen bleek dat de kerk zo goed als verkocht was. Eind januari 1973 had 'de koper' een sloopvergunning aangevraagd voor de Sint Pieter', zo betoogde wethouder Wagemakers.

Naar aanleiding van deze sombere berichten, reageerde Jan Bruens van de VVV met een brief aan de gemeente waarin hij pleitte voor plaatsing van de kerk op de monumentenlijst en voor behoud van het orgel dat zich nog in de kerk bevond. Naast de VVV vroeg ook de raadsgroepering Knillis om te overwegen de Sint Pieter op de voorlopige lijst van monumentale kerken te plaatsen. Wethouder Wagemakers deelde in april 1974 mede dat er na overleg met het bisdom besloten was 'de huidige situatie voorlopig te bevrozen en de situatie maar te laten zoals die nu is'.

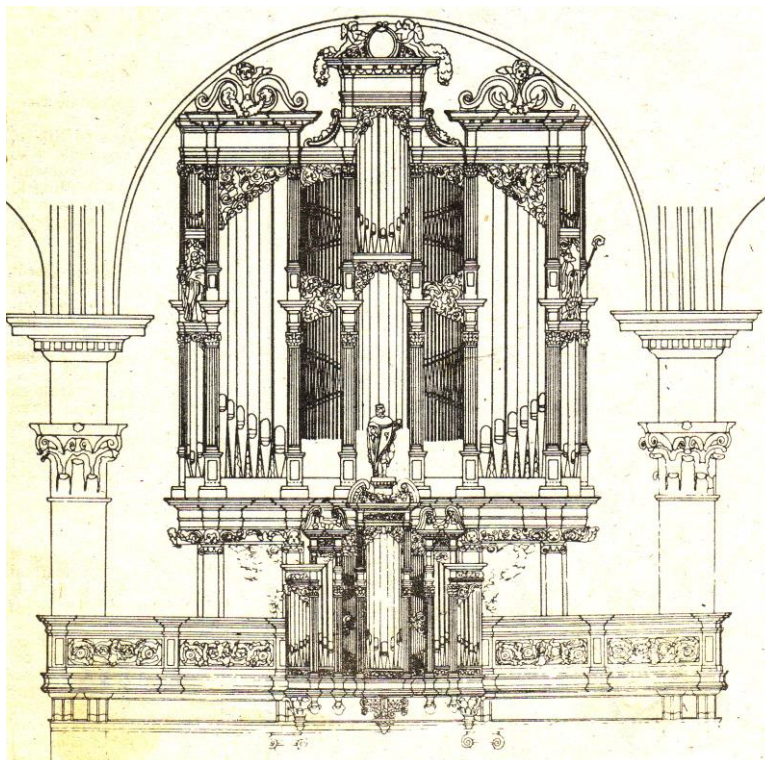
Op 9 september 1974 brak er brand uit in de leegstaande kerk. De schade bleef beperkt tot een verwoest zijaltaar dankzij het snel optreden van de Bossche brandweer. In het krantenbericht over de brand stond overigens ook de mededeling dat het bisdom de kerk aan de gemeente te koop had aangeboden. Daarbij sloot het ministerie van CRM niet uit dat de kerk alsnog onder bescherming van de Monumentenwet komt. Overigens kwam de Sint Pieter al in 1930 voor op de voorlopige lijst van Nederlandse Monumenten

De minister van CRM noemde –in een brief aan de raadsgroepering Knillis gericht– de Sint Pieter een belangrijk neoclassicistisch bouwwerk.'

Een jaar later, op 5 juli 1975 berichtte het Brabants Dagblad wederom over de toestand van de Sint Pieterskerk. Begin die maand was de voorzitter van de werkgroep behoud van het Smitsorgel geverbaliseerd omdat hij, opzettelijk, ongestoord orgelpijpen uit de 'openstaande kerk' kon meenemen.

Het Diocesaan Bouwbureau deelde over de bestemming van het orgel mee 'dat men op toestemming van Monumentenzorg wachtte om dit instrument uit het gebouw te halen en dat de Sint Pieterskerk in Oirschot een passende bestemming was voor dit instrument'.

Het Brabants Dagblad deelde voorts mede dat handelsmaatschappij Coppens uit Rosmalen (samen met projectontwikkelaar Wilma uit Weert) een optie had op de binnenstadskerk. Met het recht van koop was ongeveer 600.000 gulden gemoeid. Maar men had nog geen concreet plan voor een bestemming van het gebouw. Daarbij kwam, dat het Diocesaan Bouwbureau had bedongen, dat men het gebouw niet voor commerciële doeleinden wilde verkopen, zodat men verplicht werd het gebouw te slopen. De gemeente beschikte hier echter afwijzend op.

Tekening van het Smitsorgel in de Sint Pieter 1973.

Brabants Dagblad 1973

Toch liet ik me door Flix overhalen na het eten mee te gaan naar een oude kerk, sinds kort dichtgetimmerd om uiteindelijk afgebroken te worden. Elke avond, zo vertelde hij mij, sloopte hij uit het nog gave orgel een paar van de pijpen, die hij voor zijn werk kon gebruiken. Ik stelde me er direct een reusachtige metalen panfluit bij voor, tentoongesteld op een klein podium onder sneldraaiende ventilatoren die er diepe, welluidende zuchten aan zouden ontlocken.

'Wat ga je ervan maken?'

'Een orgel.'

Uitgeluld was je. Voor we de deur uitgingen, hing Flix een zijtas om, met gereedschap. Via een zijingang - door straatjeugd half opgebroken- gingen we het gebouw binnen. Ofschoon de zon al lang verdwenen was, was het buiten nog volop licht, maar in de kerk had zich (tot in de vensternissen van de glas-in-loodramen toe) al schemering opgehoopt. Een duisternis zwaarder dan de lucht: hij bleef in de lagere regionen hangen.

Het orgel miste nog niet meer dan een derde van zijn pijpen. Flix begon meteen te sleutelen. Ik dwaalde wat tussen de omgevallen bidstoelen en vroeg me af of dit naar katholieke begrippen nog een Godshuis was. Een pastoor mocht zijn kerk niet afsluiten. Mocht hij hem dan wel laten dichttimmeren? Ik had het volste recht hier rond te lopen. ...Had God het al verlaten? Was Hem verzocht te vertrekken? Was Hem de huur opgezegd?

Ik merkte dat ik in een devote stemming begon te geraken. Zo'n ontmantelde kerk maakte blijkbaar niet minder indruk om me dan een die nog in gebruik was. Het moest iets in de architectuur zijn... Gelijkblijvende beklemming en eenzaamheid en gewaarwording van nietigheid.

Het werd donkerder. Flix staakte zijn gesleutel even. Zo stil kon het alleen in een kerk zijn.

Eerst dacht ik nog het niet goed gehoord te hebben... Het duurde niet langer dan twee seconden: een vlaag koorzang, heel hoog, heel ij, van heel ver... Het kwam niet uit een bepaalde richting.. het was überhaupt niet gekomen; het was er plotseling geweest, nauwelijks hoorbaar, in de atmosfeer van de ruimte. Hallucineerde ik?

Flix scheen niets te horen; hij sleutelde ijverig door. Ik moest me hebben vergist: een tochtvlaag die te zeer aansloot bij mijn stemming van het moment... Flix legde zijn gereedschap neer met een klap die lang nagalmde. In die nagalm hoorde ik het weer, nog korter nu, maar ook helderder. Stille.

'Flix...!' Ik fluisterde bijna.

'Ja?' Zijn stem luid als van een pastoor op het preekgestoelte.

'Hoorde jij niets?' Ik liep langzaam in zijn richting tot beneden het 'balkon'.

'Dat was mijn Engelse sleutel.'

'Nee, nee, ik bedoel... dat gezang, die muziek. Hoorde jij geen gezang? Het was heel zwak.'

'Ik heb niets gehoord. Wat voor gezang dan?'

'Het klonk als koor en orkest.'

Flix' lach bulderde luid door de ruimte.

'Dat krijg je ervan, met je projecties van je innerlijk op de wereld.' Zijn gelach was angstaanjagend. 'Daar staat hij dan, de wijsgerige idealist. Toveret een lege kerk vol engelengezang. Ha ! En nu verlangt hij van een verstokte realist met zijn gezonde zintuigen te horen wat de ander verzint. Ha !

Dwars door zijn gelach heen (of eigenlijk: achter zijn lach) hoorde ik het nog eens. Haarscherp. Van een ongelooflijke schoonheid. Het kwam me bovendien vagelijk bekend voor. Heimwee... 'Stil! Nu hoor ik het weer! Flix kwam over de reling hangen, met een hand als een schelp om zijn oor. Even later begon de muziek weer, zachter dan voorheen. Lieflijk en zwaarmoedig tegelijk.

'Ja, nu... hoor je 't? Het is heel zwak, maar duidelijk hoorbaar.'

'Ik hoor niets'.

'Luister dan toch.. hardhorige lummel. Je lijkt mijn oma wel.'

Soms was het weg, dan kwam het weer opzetten. Bij zachte vlagen die uit het niets komend door de kerk trokken. Ik moest wel concluderen dat de muziek alleen voor mij hoorbaar was.. binnen in mij klonk. Het gaf me een gewaarwording van grote eenzaamheid. Ik wilde weg.

We vertrokken. De losgetornde pijpen liet Flix zolang liggen. Eenmaal buiten overviel me een soort jubelstemming. Ik gaf Flix een nog gedetailleerder beschrijving van wat ik gehoord had.

'Mij overkomt zo iets nooit,' klaagde Flix. 'Als dichter heb je het toch maar goed.'

'Omdat je zo'n nuchtere kip bent. Jij sluit je bij voorbaat voor dergelijke gewaarwordingen af.'

Hij bracht me naar het station. Ik kon nog net de voorlaatste trein naar Eindhoven halen.

We stonden voor de geopende deuren van de trein nog even te praten en opeens was het gezang er weer.. maar minder mysterieus, krakend, blikkig. Het kwam uit Flix' tas. Hij grijnsde. Ik sloeg de canvas klep omhoog.

Een cassetterecorder. 'O, dat.. zei hij.

'Smerige oplichter.'

'Ik geloof in tastbare dingen, ' zei hij. 'Niet in ongrijpbare.'

De gesloten Sint Pieterskerk dient in dit fragment als decor en bron van inspiratie voor A.F.Th. van der Heijden in zijn roman 'De tandeloze tijd' deel 1 'Vallende ouders', 1983.

Op 2 oktober 1975 had het Kerkbestuur van de parochie Binnenstad inmiddels bij het college van B & W een sloopvergunning voor de Sint Pieter aangevraagd. Dit besluit was genomen op financiële gronden. Het kerkbestuur had over 1974 een financieel verlies, dat men hoopt te compenseren met de verkoop van het gebouw. In een artikel in het Brabants Dagblad van 16 oktober 1975 bleek dat het Kerkbestuur de Sint Pieterskerk (inclusief pastorie en tuin) aan de gemeente te koop had aangeboden voor 623.400 gulden. De gemeente wilde echter niet verder gaan dan 450.000 gulden, gezien de vergaande staat van verval van de kerk.

Het gemeentebestuur liet weten een advies van verschillende gemeentelijke diensten af te wachten alvorens er een besluit genomen zou worden. Men wees er wel op dat de sloopvergunning niet was gekoppeld aan een bouwvergunning.

In de raadscommissie Openbare Werken kwam in januari 1976 de weigering van het Gemeentebestuur om een sloopvergunning te verlenen aan de orde. De commissieleden stonden in hun mening over deze beslissing tegenover elkaar. Enige leden vonden 'dat de Sint Pieter sinds de sluiting zo verwaarloosd is, dat restauratie onbetaalbaar was geworden en sloop derhalve de enige uitweg was'. Andere leden waren het daar op zich wel mee eens maar stelden dat 'een alternatief bouwplan niet kan worden getoond'.

Op vrijdag 23 januari kwam de gemeenteraad bij elkaar om over de kwestie te praten. Na ruim drie uur vergaderen schaarde de raad zich met 28 tegen 4 stemmen achter B en W inzake de weigering om een sloopvergunning te verlenen voor de Sint Pieter. De raad betreurde (wederom) de halsstarrige opstelling van het kerkbestuur inzake de vraagprijs van 623.400 gulden, die het kerkbestuur meende nodig te moeten hebben om de andere binnenstadskerken- met name de Sint Jacob en de Sint Cathrien- te kunnen 'redden'. Wethouder Wagemakers wees de raad erop dat 'het Kerkbestuur een open 'ronde tafelgesprek' van de hand had gewezen, het slechts over de Sint Pieter wilde spreken en daar het Diocesaan Bouwbureau niet bij aanwezig wilde zien.'

Reactie van het Kerkbestuur bij monde van de vice-voorzitter prof. mr. Coopmans:

De Sint Pieter is aan de eredienst onttrokken omdat het kerkbestand in de binnenstad te groot werd door het teruggelopen kerkbezoek, dat op zijn beurt weer veroorzaakt werd door de ontvolking van de binnenstad en de ontkerkelijking. Ook de beschikbaarheid van pastores en het gebrek aan financiën droegen tot de sluiting bij.

Sluiting van het gebouw leidt tot verval, doordat het gebouw object wordt van baldadigheid en allerlei strafbare feiten, hetgeen uiteindelijk afbraak tot gevolg kan hebben. Dit zijn dan ook de belangrijkste redenen waarom het Kerkbestuur van het gebouw af wil. De vice-voorzitter somt vervolgens drie punten op di naar zijns inziens centraal staan:

- Gedurende de 5 jaar dat het gebouw leeg staat is er geen reëel plan voor een nieuwe bestemming ontwikkeld. Indien men de kerk om monumentale redenen wil behouden is er duidelijkheid gewenst over de financiële consequenties (van zowel herbouw- en exploitatiekosten)*
- De problematiek van de Sint Pieter mag niet los gemaakt worden van het totale beleid van de binnenstadskerkbestuur. De financiële aspecten rondom de Sint Pieter zijn ook belangrijk voor de Sint Jan, de Sint Jacob en de Sint Cathrien.*
- De problematiek van het kerkbehoud is niet alleen een zaak van het kerkbestuur maar ook van de totale gemeenschap. Een kerkbestuur is niet opgericht om monumentenzorg te beoefenen. De 'wereldlijke' overheid moet de consequenties van een dergelijk besluit willen dragen.*

Professor Coopmans roept de gemeente op 'om de totale binnenstadskerkproblematiek te bezien vanuit een actief cultuurbeleid waarin alle betrokken partijen zich moeten richten op het scheppen van financiële voorwaarden waarbij het kerkelijk functioneren van de ander kerkgebouwen veilig wordt gesteld'.

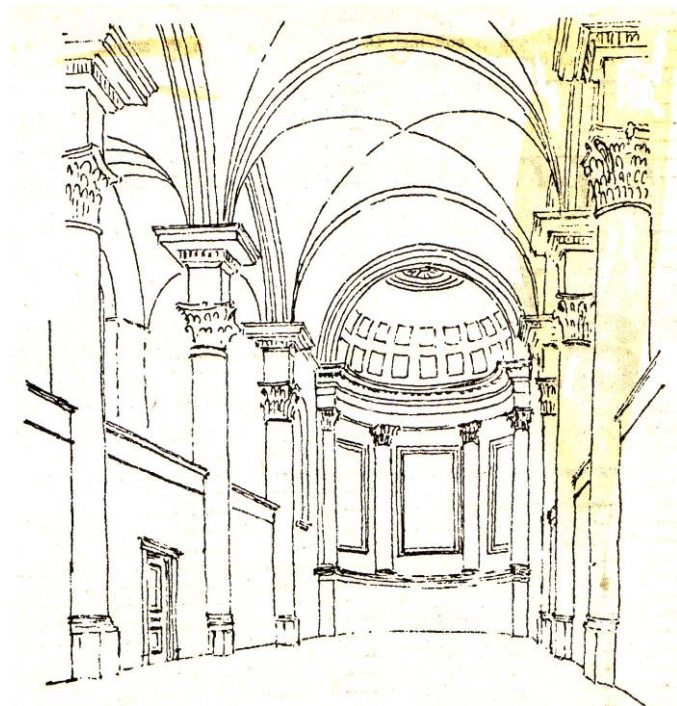
Bronnen: Boschboombladeren 22 , febr. 1978, F. Jansen : Sint Jacob 's-Hertogenbosch, de kerk en zijn geschiedenis ; Brabants Dagblad 25 mei 1970 ; Notulen Kerkbestuur Sint Pieter, september 1970.

Actiecomité 'Red de Sint Pieter'

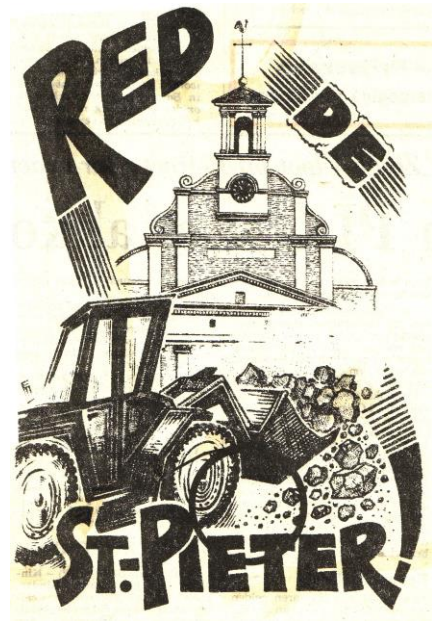
Als reactie op het uitblijven van een beslissing en de patstelling die al jaren bestond tussen enerzijds het Diocesaan bouw bureau en het kerkbestuur en anderzijds de gemeente nam in november 1976 een aantal Bosschenaren het initiatief om bij de minister van CRM (Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk) gedaan te krijgen dat de Sint Pieter op de Monumentenlijst geplaatst zou worden.

CRM had zich bereid getoond de kerk op de monumentenlijst te plaatsen 'als er in de toekomst uitzicht is op het behouden van de kerk'. De initiatiefnemers o.l.v. Louis Aarts en Hein Bergé deden hierbij de suggestie het gebouw geschikt te maken voor (amateur-) culturele verenigingen in de stad. Men stelde voor de kerkruimte te verdelen in het schip (als concert en toneelzaal in te richten) en de twee zijbeuken te verdelen in ruimtes van zes bij tien meter die voor veel doeleinden geschikt gemaakt kunnen worden.

Het initiatief tot plaatsing van de kerk op de Monumentenlijst werd ondersteund door de Bossche Culturele Raad, de Kring Vrienden van Den Bosch, het Comité Binnenstad, de Stichting Bossche Monumentenzorg, de Bond Heemschut, de Bossche VVV en de Provinciale Culturele Raad. Door het verzamelen van handtekeningen wilde het Actiecomité handtekeningen verzamelen om te tonen dat ook de Bossche bevolking achter dit initiatief stond.

Tekening van architect van Eerden, een van de initiatiefnemers van het actiecomité 'Red de Sint Pieter'. Door tussen de kolommen muren te plaatsen zou men van de kerk een voor vele doeleinden bruikbare brede zaal kunnen maken met daarnaast enkele bijruimten die als repetitie- of vergaderruimte geschikt zouden zijn. (Brabants Dagblad 1977)

In amper anderhalve maand slaagde het actiecomité 'Red de Sint Pieter' erin om 10.157 handtekeningen op te halen –onder anderen van oud-pastoor Lücker– om zo kracht te zetten bij een verzoek om behoud van de Sint Pieter.

De originele handtekeningen werden in Den Haag overhandigd aan de Directeur-Generaal van het ministerie van CRM, maar kopieën werden aangeboden aan burgemeester van de Ven, die getuigde van zijn groot respect voor het feit dat in anderhalve maand meer dan tienduizend handtekeningen bijeen waren gebracht. Het kerkbestuur wilde de handtekeningen niet in ontvangst nemen. Het comité moest ze maar opsturen..

Aktiegroep 'Red de Sint Pieter'
Achter de Tolbrug 11
's-Hertogenbosch

Rijswijk, 31 augustus 1977

Begin dit jaar hebt u de Directeur-Generaal voor Culturele Zaken van mijn Ministerie de ruim 10.000 handtekeningen aangeboden van belangstellenden, die pleiten voor het behoud en de plaatsing van de kerk van St. Petrus Banden te 's-Hertogenbosch op de lijst van beschermde monumenten.

Naar aanleiding hiervan en ook naar aanleiding van verzoeken van andere groeperingen en verenigingen, heeft de desbetreffende afdeling van de Monumentenraad nl. de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg het eventueel onder bescherming van de Monumentenwet brengen van dit bouwwerk opnieuw aan de orde gesteld.

Na ampele overweging was de Rijkscommissie van oordeel dat - althans op dit moment- geen voldoende termen aanwezig zijn de kerk onder de (voorlopige) bescherming van de Monumentenwet te brengen. De navolgende overwegingen liggen aan dit oordeel ten grondslag.

De kerk heeft een beperkt aantal kwaliteiten op grond waarvan zij als monumentwaardig kan worden aangemerkt. Het voornaamste aspect van monumentaliteit is gelegen in het interieur, dat een imponerende ruimtewerking heeft. Na de buitengebruikstelling van de kerk per 1 januari 1972 is de gehele authentieke inventaris (zoals zijaltaren, orgel en preekstoel) echter verwijderd, hetgeen aan het geheel afbreuk doet.

Indien nu ook bovendien, zoals gevreesd moet worden naar aanleiding van de gedachte bestemming en bouwplannen, juist dit interieur van zijn ruimtelijke werking zou worden beroofd, vervalt de voornaamste en ook meest doorslaggevende grond voor bescherming van het gebouw op grond van de Monumentenwet.

Wat betreft het exterieur is vrijwel uitsluitend het karakteristieke torentje van belang.

De stedenbouwkundige waarde van het gebouw is door zijn markante plaats in het stadsbeeld onmiskenbaar. Dit element kan echter op grond van de in de Monumentenwet gestelde criteria niet tot bescherming leiden, zeker niet als dit het enig overblijvend aspect is en daarmee een op zichzelf staand argument zou vormen.

Samenvattend was de Rijkscommissie dan ook van mening dat een herbezinning ten aanzien van de wenselijkheid van bescherming pas dan kan geschieden, wanneer meer zekerheid bestaat over de bestemming en een bouwplan, waarbij aan de ruimtelijke werking van het interieur in zijn huidige architectuurvorm geen wezenlijke afbreuk wordt gedaan.

Bij het oordeel van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg sluit ik mij aan, zodat ik geen aanleiding kan vinden aan uw verzoek gevolg te geven.

Een afschrift van deze brief zend ik aan Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant, aan Burgmeester en Wethouders van 's-Hertogenbosch en aan de Kulturele Raad van 's-Hertogenbosch.

De minister van Cultuur Recreatie en Maatschappelijk Werk,
namens deze,
de Directeur- Generaal voor Culturele Zaken,

mr. R. Hotke

bron: Boschboombladeren 22, 1978.

In augustus 1977 was de Sint Pieter wederom in het nieuws. De Haarlemse projectontwikkelingsmaatschappij Laan B.V. wilde de kerk kopen om er een 'Markthof' van te maken. Op advertenties bleken zich al zestig gegadigden te hebben gemeld. Het plan was om er 40 winkeltjes in te vestigen op de begane grond en twee, met roltrappen bereikbare etages. Het kerkbestuur had er wel oren naar, maar het bisdom had ernstige bedenkingen tegen een commercieel gebruik van het kerkgebouw. Ook de gemeente bleek niet van deze plannen op de hoogte te zijn en 'deze ontwikkeling vervulde B en W met grote zorg'. Van het plan werd nimmermeer gehoord ...

In juli 1980 werd er weer onderhandeld over de toekomst van de kerk, die inmiddels acht jaar leeg stond en steeds verder verkommerde. Het kerkbestuur was met de vraagprijs voor de Sint Pieter gezakt tot 550.000 gulden, terwijl de gemeente nog steeds niet meer dan 450.000 gulden wenste te betalen op voorwaarde dat het gebouw gesloopt zou worden om er wooneenheden te kunnen zetten. In het geval tot restauratie moest worden overgegaan wilde de gemeente er niet meer dan 200.000 gulden voor geven. In november 1981 had het kerkbestuur voor de tweede keer een sloopvergunning aangevraagd, die wederom geweigerd werd door de gemeente.

Het lege en deels gesloopte interieur van de Sint Pieterskerk in 1979.

foto: auteur

Gezien de grote gevaren voor instorting van de sinds een tiental jaren gesloten kerk had het gemeentebestuur in juni 1982 het Kerkbestuur Binnenstad aangeschreven. Deze brief aan het Kerkbestuur was gebaseerd op een onderzoek van de gemeentelijke dienst bouw- en woningtoezicht van 27 mei 1982. Met behulp van een hoogwerker van de brandweer was de kerk geïnspecteerd met de bedoeling de loszittende elementen weg te halen. De algemene toestand van met name de houten gevelversieringen was zo slecht dat het onmogelijk was op deze wijze de delen gecontroleerd te verwijderen. In deze brief werd het Kerkbestuur voor de keuze gesteld: weghalen van alles wat gevaar voor de omgeving oplevert of volledig slopen van de kerk. Omdat hiervoor een sloopvergunning niet meer nodig was, koos het Kerkbestuur ervoor de kerk te laten slopen. 'We kunnen niet langer de verantwoordelijkheid dragen voor dit gebouw', verwoordde prof. mr. Coopmans, voorzitter van het Kerkbestuur. Ontwikkelingsmaatschappij Urbibouw-Bredero BV had tot 1 januari 1983 een optie op de grond van en rond de Sint Pieter. Men had hiervoor een serieus bouwplan ontwikkeld van woningen, kantoren en parkeerplaatsen.

De sloop van de Sint Pieter is een feit. Nadat het torentje verwijderd was, volgde het dak en de voorgevel. Situatie augustus 1982, gezien vanaf het dak van Vroom & Dreesmann aan de Pensmarkt.

Foto: auteur

In een laatste poging om de kerk te redden werd door de Bond Heemschut, de Kring Vrienden van Den Bosch, de raads-groepering Knillis en de Stichting Bossche Monumentenzorg bij de Raad van State een schorsingsprocedure gestart tegen het besluit van het gemeentebestuur.

Mr. Van de Hoeven, voorzitter van de afdeling rechtspraak van de Raad van State uitte op 6 juli 1982 openlijk kritiek op het gemeentelijk handelen rond de sloop van Sint Pieter. 'De noodzaak van die haast van het gemeentebestuur is niet gebleken. Niet is aangetoond dat het rond de Sint Pieter zo riskant is, dat de kerk op instorten zou staan'. Hij hekelde ook 'de inmiddels gestarte sloop van het gebouw, de overrompeling van het besluit aan derden-belangstellenden en het feit dat het gemeentebestuur hiermee blijkbaar een doorbraak in de patstelling geforceerd had.'

Desondanks werden op 7 juli 1982 de schorsingsverzoeken door de voorzitter van de Raad van State afgewezen en werd de sloop van kerk voortgezet. Een demonstratie in de stad tegen de sloop van de kerk en binnenstadsbeleid van de gemeente, aandacht in de landelijke pers over 'de sloop van weer een kerk in Den Bosch' en een hoorzitting in het stadhuis voor de arbo-rechter ten spijt, ging in juli, augustus en september 1982 de sloop van het kerkgebouw gestaag door.

In juli 1982 werd het houten torentje van de kerk naar beneden gehaald.

foto: auteur

In oktober 1982 werden de laatste resten opgeruimd en had de binnenstad er weer een kaalslaggebied bij. Op dat moment lagen ook de terreinen van het voormalige Carolusziekenhuis aan de Jan Heinsstraat, het De Gruytercomplex aan de Orthenstraat en de Kweekschool aan de Sint Josephstraat al braak in afwachting van herbouw. Urbi-bouw, de potentiële koper voor het terrein, trok zich in december 1982, mede naar aanleiding van de economische crisis, terug en het terrein dreigde nog jarenlang onbebouwd te blijven. In februari 1983 kwam de Landelijke Katholieke Bouwcorporatie voor Bejaarden met een bouwplan om 82 woningen te realiseren op het terrein. In 1985 werd het grondgebied van de voormalige kerk ook daadwerkelijk bebouwd en verrees er een woonflat op de plaats van de vroegere Sint Pieterskerk.

Bron: Brabants Dagblad, periode 1971-1985

Begin september 1982 was de sloop zover gevorderd dat er nog slechts een gedeelte van de voorgevel overeind stond. Het puin werd bij de afbraak in de kerkruimte gestort, zodat er zich daar een hoge steenmassa bevond.

Foto: auteur ,september 1982

Twee foto's van het interieur van de Sint Pieterskerk in de laatste fase van de afbraak. september 1982
Foto's : auteur

Beschrijving van de inventaris van de Sint Pieterskerk

Beeld van Petrus in de voorgevel

In het midden van de voorgevel bevond zich een ondiepe nis met daarin het beeld van Petrus. De apostel is herkenbaar aan zijn krullend haar en korte krullende baard. Hij draagt een toga en is blootsvoets (zoals gebruikelijk bij de apostelen) afgebeeld. De wijsvinger van zijn rechterhand wijst omhoog naar zijn Heer. In zijn linkerhand draagt hij twee sleutels, die om en om gedragen worden. De beide sleutels symboliseren de toegang tot de hemelpoort. Met de ene weegt hij de verdiensten van mensen af, de andere geeft hem de macht de schuldigen te binden en hen de toegang naar de hemel te verhinderen. Er is ook een verklaring, die zegt, dat de sleutels van Sint Pieter, de sleutels van de gevangenisdeur en de ketenen waarmee hij gevangen gehouden werd, symboliseren. Een engel bevrijdde hem op wonderlijke wijze uit deze gevangenis.

Het zandstenen beeld is ongeveer twee en een halve meter hoog. De maker ervan is onbekend. Bij de sloop van de kerk in de zomer van 1982 werd het beeld in twee stukken gezaagd en naast de oude pastorie gedumpt.

Het beeld werd overgedragen aan de Kring Vrienden van Den Bosch en na het gereedkomen van de restauratie van de oude pastorie in 1992 voor het bankiershuis Van Lanschot, werd het beeld teruggeplaatst in de tuin van de voormalige pastorie. Het hoofd van Petrus, dat tijdens het vervoer van de romp gestoten werd, is er weer opgezet. Ook de losgeraakte rechterhand werd weer hersteld, alleen werd die een kwart slag gedraaid ten opzichte van de oorspronkelijke stand. Alleen de priemende wijsvinger ontbrak nog. Plebaan van de Camp en burgemeester Burgers onthulden het beeld van Sint Pieter op vrijdag 11 september 1992, tien jaar na de afbraak van de kerk. De ontbrekende vinger werd er later weer 'nieuw' opgezet.

Foto boven: Beeld van Sint Pieter in de voorgevel 1973 en

Foto onder: Beeld van Sint Pieter 1982. Foto's: auteur

Bronnen : Brabants Dagblad: 9 en 12 september 1992 ; K. Kemenade en P. Spapens: 365 Heiligendagen.

Opschriften

Onder het linker- en rechterraam van de voorgevel, bevonden zich twee zandstenen opschriften in een classicistisch kader. De teksten luidden:

D.O.M.
prim. lap. pos.
A. van den Heuvel parochus
die XI Aprilis
Ao Dni MDCCCXLII

D.O.M.
Consecravit
H. den Dubbelden Ep. Emaus IPI
die XXVI Septembris
Ao Dni MDCCCXLIII

Deze teksten verwezen naar de eerstesteenlegging in 1842 (links) en de inwijding van de kerk in 1843 (rechts).

Interieur

Hoofdaltaar

In de 130 jaar dat de Sint Pieterskerk bestaan heeft, zijn er verschillende hoofdaltaren geweest.

Bekend is dat op 26 september 1884 een nieuw hoofdaltaar is ingewijd door Mgr. A. Godschalk . In de altaarsteen bevonden zich, volgens oud gebruik, relikwieën van martelaren, in dit geval Ignatius en Facundus. De Antwerpse beeldhouwer J. de Kuyper, wordt in de archieven met dit altaar in verband gebracht.

Het geelkoperen altaar dat de laatste zestig jaar in de kerk stond, dateerde uit 1913 en was in Antwerpen gemaakt door kunstrijver en goudsmid A. Haan naar ontwerp van de Bossche bouwkundig ingenieur Julien Dony .

De kosten voor dit altaar bedroegen 11.000 gulden.

In de nissen links en rechts naast het tabernakel stonden (van links naar rechts) vrijstaande beelden van de vier evangelisten Matteüs, Johannes, Marcus en Lucas. Zij zijn herkenbaar aan hun symbool en hebben allen een schrijfveer in de hand. Op de hoeken van het altaar bevonden zich links en rechts halfronde nissen met een koepelbedekking waarbij op de hoeken twee engelenfiguren stonden. In de linkernis stond een beeld van de heilige Juliana van Cornillon uit Luik met een monstrans. Deze heilige heeft zich in de 13^e eeuw beijverd voor de aanbidding en instelling van het feest ter ere van het Heilig Sacrament. In de rechternis stond de heilige Leonardus van Veghel, herkenbaar aan de superplie en stola. Deze draagt een kelk met hostie. Beide beelden verwijzen naar de H. Eucharistie.

Op 14 oktober 1913 werden in de altaarsteen de relikwieën van de martelaren Eustachius en Maximianus geplaatst.

Foto: Delamarre; Kunsthistorisch Instituut
Rijksuniversiteit Utrecht.

Na meer dan dertig jaar, werd het hoogaltaar van de voormalige Sint Pieterskerk door vrijwilligers weer opgebouwd in de Sint Cyriacus en Franciscuskerk te Hoorn. Dit was met toestemming gebeurd van de eigenaar van het altaar, de Stichting Kerkelijk kunstbezit te Utrecht.

De geelkoperen beelden uit de hoeknissen werden in Hoorn niet meer herplaatst. Mogelijk zijn ze verloren geraakt. Op 19 april 2003 werd het altaar tijdens de Paaswake, opnieuw ingewijd in de Sint Cyriacus en Franciscuskerk te Hoorn

Bronnen: Parochiearchief Sint Pieter; Brabants Dagblad 3 april 2003 ; Website Parochie Sint Cyriacus en Franciscus te Hoorn

Op de kroonlijst in de halfronde apsis boven het altaar stond de volgende tekst te lezen:

TE ES PETRUS ET SUPER HANC PETRAM AEDIFICABO ECCLESIAM MEAM

('Gij bent Petrus en op deze steenrots zal ik mijn kerk bouwen' ; Mattheüs hfdst.16 vers 18)

Maria altaar

Maria altaar

Foto: Delamarre Kunsthistorisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht.

In de linkerbeuk van het kerkgebouw, naast het priesterkoor, stond het Maria altaar. Het was een houten portiekaltaar in barokke trant met aan weerszijden twee losstaande Corinthische zuilen met daartussen twee terugspringende Corinthische pilasters en een schilderij voorstellende: de Neerdaling van de Heilige Geest. Maria was in het midden gezeten en werd omringd door de apostelen. Daarboven bevond zich een gebroken fronton waarop aan weerszijden knielende engelen met in het midden God de Vader met scepter en bol, omgeven door engelenkopjes en door een naar boven en beneden gerichte stralenbundel met wolken. Bovenin bevond zich nog de Heilige Geest, voorgesteld als een duif. Onder de opstand stond een altaar met in het midden een troon, waarin het legendarische Mariabeeldje, Onze Lieve Vrouw van Sint Geertrui, stond opgesteld.

Links tegen de zijmuur van het Maria altaar en nog voor de biechtstoel van de pastoor hing een 17^e eeuws schilderij met een voorstelling van de Kroning van Maria door de H. Drieëenheid. Dit schilderij werd toegeschreven aan de Bossche schilder Theodoor van Thulden. Het beeld links op de foto is van de H. Catharina van Siena.

Passiealtaar

In de rechterbeuk van het kerkgebouw, naast het priesterkoor, bevond zich het Passiealtaar. Ook dit was een portiekaltaar in barokke trant, in dezelfde stijl als het voornoemde Maria altaar. Aan weerszijden van het altaar twee losstaande Corinthische zuilen met daartussen twee terugspringende Corinthische pilasters. Daarboven bevond zich een gebroken fronton waarop aan weerszijden knielende engelen. De linker engelfiguur droeg een anker de rechter engelfiguur werd voorgesteld met gespreide armen. In het midden een zegenende God de Vader, die in zijn linkerhand een wereldbol droeg en omgeven werd door engelenkopjes en door een, naar boven en beneden gerichte, stralenbundel met wolken. Bovenin bevond zich nog de H. Geest, voorgesteld als een duif. Het schilderij van deze retabel had een voorstelling van de verschijning op de berg Tabor. Christus, omringd door Mozes en Elia, verscheen er aan de apostelen Petrus, Johannes en Jacobus. Onder het retabel stond een neobarok altaar met een tabernakel in het midden, dat bekroond werd door een 17^e eeuws staand kruis op een bol in renaissancestijl en met een corpus omgeven door een stralenkrans. Aan beide zijden van het altaar stonden vier grote kandelaars. In de tombe aan de voet van de altaartafel was een halfronde nis met daarin een beeltenis van een gestorven Christusfiguur. Dit houten beeld, stamde uit de 16^e eeuw.

Het Passiealtaar

Foto: Brabantsche Illustratie 1927

In 1927 was dit beeld tevoorschijn gekomen uit een soort calvarieberg van sintels, die zich tegen een zijwand bevond, maar wegens bouwvalligheid was afgebroken om plaats te maken voor een biechtstoel. Een brand in de leegstaande Sint Pieterskerk op 9 september 1974 verwoestte dit altaar en een gedeelte van het erboven gelegen plafond.

Houten beeld van de gestorven Christus.

Afbeelding: Brabantsche Illustratie 1927

De toenmalige rector van nonnenklooster van Sint Geertruyt, de heer Cotreau, schonk aan Cornelius Boucquet, pater Jezuiet van de schuilkerk Achter de Tolbrug 'dry vermaerde beelden', waaronder een groot cruys met een levensgroot beeld van Christus 'en 'onder dit cruys het levensgroot beeld van de gestorven Christus'. Toen het Geertruiklooster werd verkocht en afgebroken kwamen de beelden in handen van pater Boucquet.

Het 'groot cruys' werd overgebracht naar de schuilkerk Achter de Tolbrug waar het 'seer vermaert' was en 'door veel duysende mensschen alle Vrijdagen van het jaer' vereerd werd. 'Onder dit cruys light het beelt van den gestorven Christus levensgroot', staat verder in de oorkonden vermeld.

Of dit kruis en het beeld van de gestorven Christus ook naar de nieuwe kerk van 1843 waren overgebracht is niet bekend. Toch, veronderstelde pastoor de Kroon in 1927, moest het hervonden beeld hetzelfde zijn als in de oude oorkonden vermeld stond. Of dat ook gold voor het kruis dat zich bovenop de 'sintelberg' bevond, was volgens hem minder zeker, gezien in het kruis en de daarbij behorende figuren van Johannes en Maria niet het kunstzinnige niveau te herkennen was, dat wel aanwezig was bij het beeld van de gestorven Christus. De pastoor betreunde het, dat het beeld veel geleden had en sprak de hoop uit dat restauratie uitkomst zou bieden. Na restauratie werd het beeld teruggeplaatst in de kerk, waarmee ook iets terug keerde van de oude devotie voor Jezus lijden.

Bron : Brabantsche Illustratie 1927

Preekstoel

De eikenhouten preekstoel, die in het middenschip van de kerk tegen een pilaar was geplaatst, is omstreeks 1843 gemaakt bij Atelier Rutten te Antwerpen.

Het onderstuk stelt de wonderbaarlijke bevrijding voor van Petrus uit de gevangenis. Terwijl de Romeinse wachters sliepen, kwam een engel, maakte de geboeide Petrus wakker, zijn boeien vielen af, liet hem opperkleed en sandalen weer aandoen en leidde hem naar buiten. (Handelingen, hoofdstuk 13)

Petrus' Banden = boeien, was de officiële naam van de Sint Pieterskerk sinds 1843.

Op de voorzijde van de kuip staat een voorstelling van de overdracht van het primaatschap aan Petrus. Het geheel is een imitatie van een ruïne-achtige gevangenis met baksteen en veel natuursteen waaronder de trap. Engelen droegen het klankbord van wolken, waarin Gods Geest verscheen als een duif.

Na de sluiting van de kerk is de preekstoel overgebracht naar de Sint Pieterskerk te Oirschot.

Bron: website Parochie St. Pieter Oirschot

Foto: Delamarre, Kunsthistorisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht.

Doopvont

Wit marmeren bak met geelkoperen deksel, totale hoogte 275 cm (bak 116 cm, deksel opgehangen aan een draaibare arm 159 cm hoog), 1868.

De vont bestaat uit een achzijdige voet met palmettenrand, een balusterstam met acanthusblad en palmetten en de bak is versierd met parelrand, acanthusblad en eierlijst. Op het koperen deksel twee randen met opzittende palmetten en een rand van acanthusblad, het geheel bekroond met bol, slang en kruis. In het kruis is het IHS-monogram en het Lam Gods liggend op het kruis gegraveerd.

Het deksel draagt de volgende inscriptie:

J.F.J. VAN RIJCKEVORSEL A.J.P. INGENHOUSZ 25-JARIGE ECHTVEREENIGING 1843 9 FEBRUARY 1868.

In 1972 geplaatst in de Sint-Bartholomeuskerk in Beek Ubbergen.

Dobbe-monument

Pater Dobbemonument nu in de Sint Cathrien

Foto's : auteur

Pater Dobbe, Scheutist 1864 – 1900

Op zaterdag 21 augustus 1982 werd in de Sint Cathrienkerk het Dobbe-monument onthuld, ontworpen door L.C. Hezenmans, indertijd architect van de Sint Jan.

Dit monument was eerder in 1903 geplaatst in de Sint Pieterskerk en op 6 oktober 1903 overgedragen aan het kerkbestuur van Sint Petrus Banden, 'ter vereeuwiging zijner roemrijke nagedachtenis.' Een loden koker met oorkonde, opgemaakt ter gelegenheid van deze overdracht, werd achter het ingemetselde monument aangebracht. Na de sluiting van de kerk had het Kerkbestuur van de parochie Binnenstad het Dobbe-monument opgeslagen.

Op 19 mei 1864 werd pater Cornelis Maria Josephus Dobbe te 's-Hertogenbosch geboren en in de Sint Pieterskerk gedoopt. Hij vertrok in 1889 als missionaris van de congregatie van de missionarissen van Scheut naar Mongolië. Tijdens de Bokser-opstand, waarbij ook de Nijmegenaar Mgr. Hamer de dood vond, vluchtte pater Dobbe met de Waalwijkse pater Zijlmans, twee zendelingen en hun gezinnen en vele parochianen in een kerkgebouw, dat vervolgens door de Bokseers in brand werd gestoken. Op 22 augustus 1900 kwam er een eind aan het leven van

pater Joseph Dobbe in Tie-Kotan-Keoe (Mongolië). Op 18 december 1900 werd in de Sint Pieterskerk een plechtige requiemmis voor hem opgedragen. Daarnaast kent de stad in de Aawijk Noord een pater Dobbestraat.

Bronnen : Boschboombladen no 28; Archief parochie Sint Pieter; Sint Cathrienkerk.

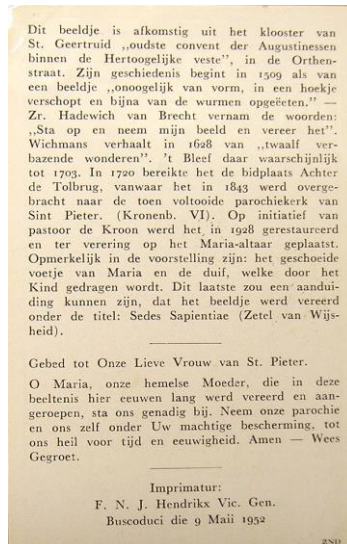
Onze Lieve Vrouw van Sint Geertrui

Van 1843 tot aan de sluiting van de Sint Pieterskerk in 1972, stond er in de linkerzijbeuk een Maria altaar waar een klein – 28 cm hoog– Maria beeldje stond, dat afkomstig was uit de kapel van het nabij gelegen Geertruiklooster en daar heeft gestaan tot aan de sluiting van het klooster in 1703. In 1847 is de voormalige Sint Geertruikerkerk gesloopt. Volgens de bronnen was het beeldje sinds 1509 in het klooster aanwezig.

Het was sterk verwaarloosd en een non wilde het beeldje in het keukenvuur gooien, maar zelfs na een derde poging wilde het niet branden. Het is toen in een hoekje van de keuken weggezet. De procuratrix van het klooster hoorde drie achtereenvolgende nachten stemmen, die haar aanspoorden het beeldje uit de keuken weg te halen. De derde nacht ging zij op zoek naar het beeldje, vond het en plaatste het vervolgens op het altaar van de ziekenzaal. Meerdere wonderbare gebeurtenissen volgden. Gedurende de zestiende eeuw was het beeldje een voorwerp van verering. Daarom– werd het overgeplaatst naar de kloosterkapel waar meerdere gelovigen het konden vereren.

Afbeelding van Onze Lieve Vrouw van Sint Geertrui (foto auteur)

Op dit prentje wordt zij 'Onze Lieve Vrouw van Sint Pieter' genoemd. Uitgave 1952 (collectie auteur)

Het beeldje in de kerk 1946 (foto collectie auteur)

Na 1629 verstomde de openbare verering van het beeldje. Tussen 1629 en 1703, het jaar dat het klooster ophield te bestaan, werd het beeldje alleen nog binnen de kloostermuren vereerd. Medio 1703 werd het beeldje overgebracht naar de schuurkerk van de Jezuïet Petrus Bouquet. Daar stond het in een kastje met een glazen deur. Het beeldje droeg een zilveren kroontje. Na 1729 verhuisde het beeldje naar een andere schuilkerk van de Jezuïeten, Achter de Tolbrug, waar het tot 1840 verbleef. In 1843 kwam het weer in de openbaarheid, toen het in de Sint Pieterskerk werd geplaatst. Blijkens een inventarislijst van goederen uit de Sint Pieterskerk zou bij het Maria beeldje een aantal voorwerpen hebben gehoord, die mogelijk nog afkomstig waren uit het v.m. Geertruiklooster. Zo waren er verschillende gouden kroontjes en ceintuurs, zilveren rozenkransen en zilveren lelietak en diverse mantels.

In 1927 is het beeldje ingrijpend gerestaureerd door de Bossche beeldhouwer J. J. Kuijpers. Het beeldje werd aan de voorzijde zwaar verguld. Delen van het beeldje met name de handen, de voeten, het haar van Maria en de plooiën van haar kleed zijn toen aangevuld met gips. Het houten voetstuk is waarschijnlijk niet origineel.

Na de sluiting van de kerk is het beeldje in 1972 overgebracht naar het Noordbrabants Museum, vanwaar het in 1986 aan de parochie Binnenstad werd overgedragen. Het beeldje bevindt zich thans in het depot van de Bouwloods van de Sint Jan.

Bron: P. Magry, Bedevaartsplaatsen in Nederland dl2: Noord-Brabant uitg. Meertens Instituut Amsterdam 1998.

Orgel

In 1843 kwam de nieuwe Sint Pieterskerk gereed. De oudere schuilkerk was reeds in het bezit van een orgel. Het orgel van deze schuilkerk, waaraan onder andere de orgelmakers L. van Eysdonk, de gebr. Van Hirtum, Schmidt (of Smits) en Franssen hebben gewerkt, werd niet naar het nieuwe kerkgebouw overgeplaatst.

Een rijke parochiaan, Martinus Franciscus de Wijs, van beroep jeneverstoker en van 1802 tot 1805 lid van de Rekenkamer van Brabant schonk een bedrag van f 22.000,- voor het vervaardigen van een nieuw orgel. De schenker was een broer van de deken van Boxtel, Franciscus Antonius de Wijs.

Voor de Sint Petruskerk aldaar had Franciscus Cornelius Smits uit Reek zojuist een fraai orgel gemaakt.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat dezelfde orgelbouwer de opdracht kreeg een orgel te ontwerpen voor de nieuwe Sint Pieterskerk. Smits ontwierp een orgel 'naar het model van het orgel in de Sint Jan.' Het plan voor de bouw van dit orgel week op enkele punten af van wat er uiteindelijk tot stand gebracht is.

(Het Groot Manuaal zou een Mixtuur 3-4-5 sterk krijgen en als derde tongwerk een Klairon 4'. De Quint 3' bas en de Cornet 3 sterk ontbreken in het ontwerp. Het rugwerk zou een Fourniture 3 sterk krijgen, echter geen Bourbon 16' en Fluittravers 8' discant. Op het bovenwerk was een Prestant of Baarpijp 8' ontworpen en een Cornet 3 sterk discant. Als tongwerken zou het bovenwerk een Kromhoorn 8'bas/ Hautbois 8', een Trompet 8'en een Vox Humana 8'bevatten. Het pedaal was zonder mixtuur ontworpen. Verder zouden er vijf balgen gemaakt worden in plaats van de huidige zes.)

De aanneemsom bedroeg f 15.420,- voor het eigenlijke orgel. De kosten van de orgelkast werden geraamd op ca f 7000,- . Op 23 juni 1843 had de aanbesteding plaats. Er werd bepaald dat het rugwerk in augustus of september klaar moest zijn, in 1845 een deel van het overige werk. In 1846 diende het orgel geheel voltooid te zijn. Eind 1846 of begin 1847 was het orgel gereed.

Het orgel bevatte 2960 pijpen waarvan 209 in het front waren geplaatst.

Het zeer uitvoerige bestek voorzag in een grotere dispositie, die ook weer op enkel punten afwijkt van wat gemaakt werd. De definitieve dispositie is bekend uit het handschrift Broekhuysen, een verzameling orgelgegevens uit het midden van de vorige eeuw. Deze luidt (met correcties van enkele onnauwkeurigheden:)

Rugwerk		Groot- Manuaal		Bovenwerk		Pedaal	
Bourdon	16'	Bourdon	16'	Prestant	8'	Prestant	16'
Prestant	8'	Prestant	8'	Holpijp	8'	Subbas	16'
Roerfluit	8'	Holpijp	8'	Viola di Gamba	8'	Octaaf	8'
Fluittravers D	8'	Prestant	4'	Prestant	4'	Fluit	8'
Prestant	4'	Fluit	4'	Gemshoorn	4'	Prestant	4'
Fluit B. / D.	4'	Quint B	3'	Blokfluit	2'	Mixtuur	5 st.
Octaaf	2'	Octaaf	2'	Sesquialter	2 st.	Bazuin	16'
Flagelet	1'	Mixtuur	4 st.	Carillon D.	3 st.	Trompet	8'
Mixtuur	2 st.	Cornet D	3 st.	Kromhoorn	8'	Serpent	8'
Trompet	8'	Trompet	16'	Vox Humana	8'	Klairon	4'
Dulciaan	8'	Trompet	8'	Ophikleid B	8'		
		Harmonica	8'	Oboe D.	8'		

Twee gehalveerde manuaalkoppels Koppels Pedaal- Groot Manuaal en Pedaal- Rugwerk

Vier afsluiters, Tremulant, Ventiel, Zwelling, zes blaasbalgen.

Bij de bouw kreeg dit instrument een bijzonderheid die niet terug te vinden is bij de andere orgels van Smits. Broekhuysen noteerde hierover : 'Dit orgel heeft iets opmerkingswaardig, dat het pedaal met het positief kan koppelen, en dat men in een ogenblik het positief en de manualen en zijn stemming een halve toon kan verhogen om zo de blaasinstrumenten in stemming gelijk staan'.

Helaas is deze bijzonderheid bij latere wijzigingen in het mechaniek spoorloos verdwenen.

Het is aan het ontwerp van dit orgel duidelijk te zien dat het orgelfront van de Sint-Janskathedraal hiervoor model heeft gestaan. Smits heeft het Sint-Jansorgel echter niet slaafs gekopieerd. Andere verhoudingen en afmetingen van het orgel van de St. Pieterskerk hebben geleid tot een vrije fantasie op het thema van het Sint-Jansorgel.

Een eigenaardigheid van het Sint Pietersorgel was de opstelling van de windladen van hoofdwerk, bovenwerk en pedaal. Deze stonden loodrecht op het front, waardoor er een grote diepte van de orgelkast ontstond. Hierin was dit orgel niet uniek. Ook op andere plaatsen paste Smits deze constructie toe.

Gedurende een aantal jaren werd het nieuwe orgel door Smits onderhouden. In de vijftiger jaren van de 19^e eeuw, het orgel was toen zo'n tien jaar in gebruik, overleden meerdere familieleden van Smits en werd zijn echtgenote door een langdurige ziekte getroffen. Zij overleed in 1858.

De orgelmaker was niet in staat al zijn verplichtingen van onderhoud en stemming na te komen, ook niet van het orgel uit de St. Pieterskerk. Het kerkbestuur besloot in 1857 het onderhoud van het instrument in handen te geven van J.J. Vollebregt en Zoon uit 's-Hertogenbosch. In 1866 werd door Vollebregt een grotere reparatie en stemming uitgevoerd.

Het Smitsorgel in de Sint Pieterskerk.

Foto; Delamarre
Kunsthistorisch Instituut
Rijksuniversiteit Utrecht

Aan het begin van het jaar 1890 diende de zoon van Smits, Franciscus C. Smits II een plan in tot herstel en wijziging van het orgel. Dit plan hield in : 'de ophikheid/ Oboë van het Bovenwerk naar het Rugwerk te doen verhuizen en op de vrijkomende plaats een nieuwe Trompet 8, eventueel als harmonique uitgevoerd te plaatsen.' Verder: ' het

plaatsen van een Expressief op het Bovenmanuaal met voettrede.' Het leek de orgelbouwer zeer wenselijk op dit manuaal een Voix Celeste te plaatsen, waarvoor een ander register opgeofferd zou moeten worden. Het geoxideerde frontpijpwerk zou geschaafd, geschuurd en opnieuw gepolijst moeten worden, of geschuurd en met staniol of folie (bladtin) belegd dienen te worden. Er zouden drie reguleurs voor Hoofd- Boven- en Rugwerk moeten komen. Deze plannen zijn niet uitgevoerd. Evenmin kwam een restauratieplan van de hand van de Bossche orgelmaker Augustin Osterlag tot uitvoering.

In maart 1899 nam het kerkbestuur contact met de orgelmakers Maarschalkerweerd te Utrecht en Franssen te Roermond. De gebr. Franssen, in die dagen bezig met de grote ombouw van het St. Jansorgel, verkregen de opdracht tot het herstel. Naast de schoonmaak en herintonatie van het pijpwerk, omvatte de restauratie een ingrijpende wijziging van de tractuur. Er werd een pneumatische Bakermachine geplaatst, aangesloten op een geheel nieuw manuaalklaviatuur. Verder werd de oude kamertonhoogte een halve toon lager dan de huidige, omgezet in de toonhoogte van de Parijse diapason van 1858 (a 435 trillingen per seconde). Hiertoe werden de meeste pijpen ingekort en de tongwerkbekers afgesneden of van insnijdingen voorzien. Deze ingreep had grote consequenties voor de mensuurverhoudingen van de labialen en voor de tongwerken. Om het Bovenwerk werd een zwelkast geplaatst. De elf sprekende frontpijpen van Prestant 8' kwamen hierdoor buiten de zwelkast te staan. Ze werden door het verwijderen van de conducten stilgelegd. In de zwelkast plaatsten de orgelmakers nieuwe prestantpijpen, vervaardigd van zink.

Op 2 januari 1900 werd met het werk begonnen en na enkele maanden voltooid was het voltooid.

In 1944 had het orgel zwaar te lijden van de oorlogshandelingen. In 1947 volgde herstelwerkzaamheden, uitgevoerd door de firma L. Verschuieren te Heythuysen. Naast summier technisch herstel, werd een aantal pijpvoeten, aangetast door oxidatie en tinpest, vernieuwd.

De frontpijpen, waarschijnlijk in 1900 al met aluminiumverf beschilderd, werden opnieuw bespoten met aluminiumverf. In de loop der jaren werd de toestand van het orgel steeds slechter. De laden waren lek en de Bakermachine vertoonde gebreken. Ook de balgen verkeerden in slechte staat.

Interieur Sint Pieterskerk met orgel

Foto: Delamarre Kunsthistorisch Instituut Rijksuniversiteit van Utrecht.

Op 2 januari 1972 sloot de Sint Pieterskerk definitief zijn deuren. De vraag rees: 'Wat moet er met het orgel gebeuren?' In februari 1973 bracht de directeur van de VVV de heer Jan Bruens, de kwestie in een brief onder de aandacht bij het gemeentebestuur. Hierin pleitte hij voor behoud van kerk en orgel en wees op het culturele verlies dat de stad zou lijden als dit orgel werd ontmanteld en opgeslagen en op de behoefte in de stad om een plaats te hebben waar orgelconcerten gehouden kunnen worden.

Er werd een werkgroep 'Smitsorgel Sint Pieter' in het leven geroepen, die onder voorzitterschap van Hans Straatman stappen ondernam, ten einde voor het monumentale orgel een goede plaats en bestemming te vinden. Met het Bossche kerkbestuur Binnenstad- de juridische erfgenaam van de Sint Pieter- hadden een aantal gesprekken plaats. Het bleek helaas niet mogelijk het orgel voor Den Bosch te behouden. In het bisdom Den Bosch was er maar een kerk te vinden die voldoende hoogte, breedte en diepte had om dit orgel te bergen, en dat was de Sint Petruskerk van Oirschot.

Pastoor J. Jilesen van de Oirschotse kerk toonde al in 1972 grote belangstelling voor het orgel en andere belangrijke meubelstukken van de gesloten Bossche kerk. De financiering van een en ander, de demontage en opslag, de restauratie en de bouwkundige voorzieningen van de kerk in Oirschot was een moeilijke zaak geworden.

Van rijkswege kwam er een positief advies om het Smitsorgel in de Oirschotse kerk te plaatsen. Men kreeg in Oirschot uiteindelijk subsidie, aangevuld met gelden uit het Prins Bernhardfonds. Intussen had het orgel ernstig geleden door de diefstal van een aantal pijpen en ornamenten van het orgel in de zomer van 1973. De voorzitter van de Stichting 'Behoud Smits-orgel Sint Pieter' ontdekte de diefstal en liet zich uit protest verbaliseren met in zijn

bezit enkele 'gestolen' orgelpijpen. Kort daarop werd het orgel gedemonteerd en opgeslagen in opdracht van het Kerkbestuur. De demontage en opslag werd uitgevoerd door de firma Verschueren uit Heythuysen daarbij geadviseerd door de Rijksadviseur voor orgels en door de heer Hans van der Harst. De architect van de Sint Jan, de heer H. Teering, was bereid de verantwoording voor de bouwkundige voorzieningen voor de Sint Pieterskerk in Oirschot op zich te nemen.

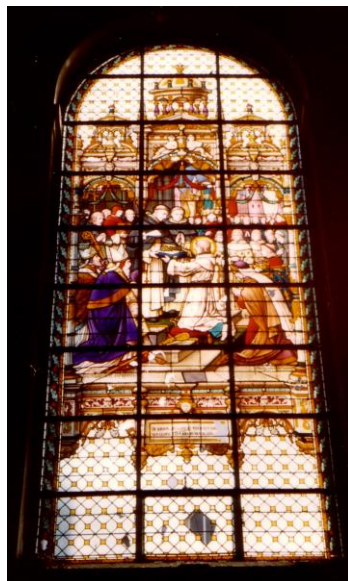
Pas op 3 augustus 1976 berichtte het Brabants Dagblad dat de opdracht tot restauratie van het orgel, de verbouwing van de orgelruimte en de plaatsing van het instrument in de kerk van Oirschot verleend was. Deze werkzaamheden werden uitgevoerd door bouwbedrijf van Breemaat te Oirschot en duurden twee jaar.

Bron: Hans van de Harst: Orgels in de Parochiekerk van Sint Pieter te Oirschot. 1978. Brabants Dagblad feb. 1973, 3 aug. 1976.

Glas in loodramen

In totaal had de Sint Pieter 12 halfronde ramen waardoor het licht naar binnen viel. Aan weerszijden van de zijbeuken waren er ieder vier, terwijl er in de smallere zijden van het priesterkoor aan iedere zijde een kleiner raam aanwezig was. Aan de zijde van de voorgevel waren nog twee halfronde vensters aanwezig waren, die alleen non-figuratief glaswerk hadden. Voorheen hadden alle ramen van de kerk helder glas.

Op het eind van de 19^e eeuw zijn de ramen van de zijbeuken van glas in lood voorzien. De meeste door het atelier van Stalins en Janssens uit Antwerpen naar ontwerp van H. Redig. Twee ramen waren vervaardigd in het atelier van Capronnier uit Brussel. In het parochiearchief bevindt zich een brief van Capronnier waarin hij zijn commentaar geeft op twee door hem geleverde ramen, nadat hij in gezelschap van architect Hezenmans in 1889 de ramen had geïnspecteerd.

Glas-in-loodramen Sint Pieterskerk . Afbeeldingen verwijzen naar beschrijvingen 3, 6 en 7.

Foto 1 en 3 ; Delamarre Kunsthistorisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht. Foto 2: auteur

Beschrijvingen van de glas-in-loodramen:

- 1. Voorstelling : Joannes de Evangelist met gifbeker en slang , adelaar aan de voeten.
Tekst : Anno Dom.1899. Met wapenschild van Mgr. van de Ven (Z.L.Vrouw van Den Bosch met adelaar)
Schenkster: Mevr. Gertrude Broers
- 2. Voorstelling: Sancta Caecilia, op een orgeltje spelend.
Tekst : Psallite Domino
- 3. Voorstelling : Zending van de apostelen door Christus. Jezus omringd door zijn apostelen.
Tekst : 'Aan mij is gegeven alle macht in de hemel en op aarde. Gaat heen en onderwijs alle volkeren.'
Schenker: De parochianen aan pastoor Emilius Sanctorum b.g.v. 25 jarig priesterschap 25 mei 1897.
Atelier: Stalins & Janssens Antwerpen; geplaatst april 1898.
- 4. Voorstelling: H. Antonius van Padua met monstrans en knielende ezel.
Tekst : MFJ Bolsius en Schevichaven ; twee alliantiewapens : één met twee gouden pijlen en één rond

wapenschild met een blokpatroon.

Atelier: Stalins & Janssens Antwerpen

- 5. Voorstelling: H. Maagd Maria (Maria Immaculata) met sterrenkrans om haar hoofd, staande op een maansikkel.
Tekst : BMV (Beate Maria Virgine). In Reverentia SS Sacr.ti Ant. Petr. Bolsius Jr.
Twee alliantiewapens : een met twee gouden pijlen en een rond wapenschild met een blokpatroon.
Atelier : Stalins & Janssens Antwerpen
Schenker: Antonius Petrus Bolsius jr.
- 6. Voorstelling: H. Lodewijk ontvangt de doornenkroon: Lodewijk ontvangt doornenkroon op kussen, aangereikt door monniken in aanwezigheid van twee knielende bisschoppen en de gezanten van de Keizer van Constantinopel.
Tekst : Kroon des lijdens werd een kroon glorie; een krans van blijdschap.
Atelier: Stalins & Janssens Antwerpen; H. Redig inv. delineavit in 1899
Schenker: Mevr. Wed. van Ginneken.
- 7. Voorstelling: De wijding van de H. Augustinus
Omschrijving: Handoplegging bij een knielende monnik door bisschop bij priesterwijding
Tekst: De parochianen aan hunner pastoor Emilius Sanctorum b.g.v. 25 jarig priesterschap 25 mei 1897
Atelier: Stalins & Janssens Antwerpen
- 8. Voorstelling: Jezus en de Emmaüsgangers
Alliantiewapen van de familie van Lanschot (rode burcht met poort, drie bomen) , op rood: en wapen met gouden klaverblad omringd door drie zilveren leliën. Beide wapens worden bekroond door helm.
Atelier : J.B. Cappronier Brussel Ontwerp van L.C. Hezenmans 1888.
- 9. Voorstelling : Koning David met harp en kroon.
Tekst: David Rex: 'Cantate Domino'
- 10. Voorstelling: H. Theresia van Avila als Karmelietes met boek en schrijfveer.
Tekst : Mater Theresia. Anno Dom. 1874 – 1899.
Met wapenschild van mgr. Van de Ven (Z.L.Vrouw van Den Bosch met adelaar)
Schenker: Echtpaar Fermaat – Delosie bij gelegenheid van hun 25 jarig huwelijk.
Bijzonderheid : Voornaam van mevrouw is Theresia.
Atelier: Stalins & Janssens Antwerpen.
- 11. Voorstelling: Gekroonde H. Elisabeth van Thüringen deelt brood uit aan de armen.
Tekst : Sancta Elisabeth, mater pauperum.
- 12. Voorstelling: Opheffen van schaal met brood door de hogepriester Melchizedek, omgeven door geknielde, biddende mannen en vrouwen.
Titel : Een reine offerande. Opmerking: Dit raam is hier na de oorlog geplaatst ter vervanging van een bij de bevrijding in oktober 1944 vernield raam gewijd aan Maria.

Boven de tussendeur van het portaal naar de kerkruimte, onder het orgel, bevond zich een half rond raam met daarin een glas in lood voorstelling van Christus die een lam op zijn schouders draagt. Er omheen stond de tekst: 'IK BEN DE DEUR. INDIEN IEMAND DOOR MIJ TREEDT, ZAL HIJ VEILIG ZIJN.'

Op een interieurfoto uit 1906 is dit glas-in-loodraam nog niet aanwezig, het is wellicht van latere datum.

Biechtstoelen

De houten biechtstoelen in neobarokke stijl stonden tegen de zijwanden. Boven de biechtstoel van pastoor Lückner bevond zich een houten medaillon met een voorstelling van Christus, die het Lam op zijn schouders draagt. Een tweede biechtstoel had in de top een medaillon met een afbeelding van een huilende, berouwvolle, Petrus met haan.

Een van de biechtstoelen is in 1972 gedeeltelijk gebruikt als omlijsting voor het Maria altaar in de Hasseltse Kapel in Tilburg.

De medaillons zijn nu geplaatst in een kerkdeur van de Sint-Bartholomeuskerk te Beek-Ubbergen.

Medaillon met afbeelding van Sint Petrus. 'Voordat de haan driemaal kraait zult mij mijn verloochend hebben' sprak Jezus tegen Petrus'. Nadat dit was gebeurd, kreeg Petrus berouw. (foto auteur)

Schilderijen

- Joseph van Severdonck maakte voor de kerk drie schilderijen met voorstellingen uit het leven van Petrus. Ze stellen voor : de Roeping van Petrus door Christus; het Primaatschap van Petrus en de Verlossing uit de gevangenis. Sinds februari 1873 sierden deze schilderijen de halfronde apsis boven het hoofdaltaar.
- Bewening van de gekruisigde Christus , 17 e eeuw
- Doop van Christus in de Jordaan
- Een geschilderd portret van Leonardus van Veghel met daarboven drie engelen. Gedurende het octaaf van zijn feestdag was het gebruikelijk dat het schilderij in de kerk werd uitgesteld en zijn relikwie werd vereerd. Dit werd in de sacristie bewaard.

Doop van Christus in de Jordaan

Afmeting 140 × 120 cm; olieverf op doek; 2de kwart 19de eeuw.

Christus staat in de rivier. Johannes heeft in zijn linkerhand een staf met banderol en in de rechterhand een schelp; boven in de wolken God de Vader met de H. Geest Afkomstig uit de St.-Pieterskerk in Den Bosch, sinds 1973 in de St. Bartholomeuskerk in Beek-Ubbergen.

Kruiswegstaties

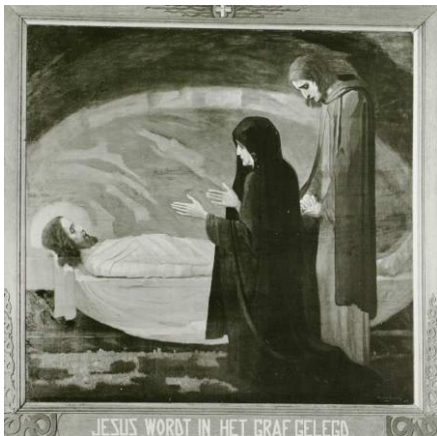

Foto: Delamarre Kunsthistorisch Instituut
Rijksuniversiteit Utrecht.

De veertien kruiswegstaties waren van de hand van Wijnand Geraedst en zijn in 1928 voor de Sint Pieter gemaakt.

De stijl doet sterk denken aan de Beuronerkunstschool. Deze school werd geïnspireerd door Dom Desiderus Lenz van de Benedictijner Orde te Beuron, die een gestileerde kunstvorm voorstond in dienst van waardigheid en harmonie. De driehoek diende hierbij als basis voor de compositie.

Deze staties hebben de beeldhouwde staties van de kruisweg, gezet in een klassieke lijst met timpaan, vervangen die bij de inwijding van de kerk genoemd zijn (1843) en wederom door Schutjes in 1874. In het parochiearchief staat te lezen dat in 1887 'Frans Kuypers, beeldhouwer alhier, veertien staties in de kerk heeft geplaatst'. Aan F. de Vriendt, beeldhouwer te Borghout- Antwerpen, werd de toezegging gedaan dat de voorstellingen van de Kruisweg niet gekopieerd zullen worden. Deze 'oude' kruisweg is in 1928 geschonken aan de pas opgerichte parochie van de H. Antonius en Barbara aan de Graafseweg in Den Bosch.

Overige religieuze voorwerpen

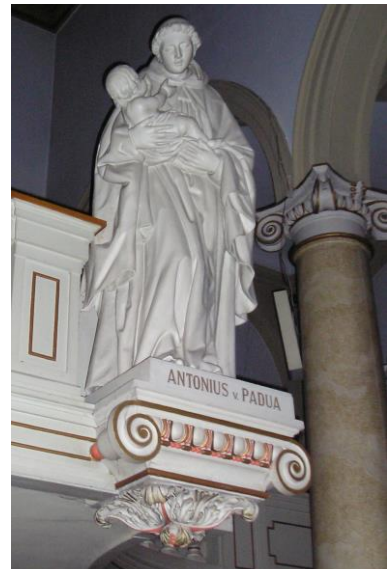
- Een verguld zilveren monstrans torenvorm, deels 16e eeuw, deels met Renaissancistische motieven
- Twee vroeg-gotische kelken met achtlobbige voet en een kelk uit de 17e eeuw
- Twaalf zilveren kandelaars, gedateerd 1650
- Twee kleinere kandelaars uit 1664
- Kruisbeeld met verguld zilveren platen en voetstuk gedateerd 1785

Bronnen: Kalf: Katholieke kerken van Nederland (1913) ; Lijst Nederlandse Monumenten van geschiedenis en Kunst dl X 1931 ; Kunstreisboek van Nederland 1965); Parochiearchief St. Pieter; Nostalgie en werkelijkheid De Bartjeskerk; Stadsarchief 's-Hertogenbosch.

Beelden

In de kerk stonden een tiental in neobarokke stijl gemaakte heiligenbeelden. Ze waren geplaatst tegen de pilasters van de buitenmuren. Op de vroegste foto's van het kerkinterieur zijn verschillende beelden nog niet te zien, of staan op een andere plaats. Mogelijk zijn de beelden in verschillende fases aangeschaft. Uit de keuze van de afgebeelde heiligen blijken het vooral personen te zijn geweest, die na de Contra Reformatie aan belangrijkheid wonnen.

- Beeld van de Heilige Theresia met een brandend hart in haar hand. (links vooraan tegen zijmuur).
- Beeld van de Heilige Jozef met Jezuskind aan de hand.
- Beeld van de Heilige. Antonius van Padua met Jezuskind op de arm . (linksachter).
- Beeld van Heilige Johannes Nepomuk priester superplie en bonnet. Kruisbeeld in de hand (links van uitgang, onder het orgel)
- Beeld van de Heilige Franciscus Xaverius , priester met superplie en stola, het kruis heffend (rechts van de uitgang, onder het orgel.)
- Beeld van de Heilige Barbara met toren. (rechts vooraan tegen zijmuur).
- Beeld van de Heilige Moeder Anna met Maria als kind bij zich.
- Beeld van de Heilige Aloysius die naar een kruisbeeld kijkt dat hij vasthoudt
- Beeld van de Heilige Vincentius a Paolo met kind op de arm.
- Beeld van de Heilige Theresia van Avila, als religieuze met een hart in de hand.

Beelden uit de voormalige Sint Pieterskerk, nu in de Lambertuskerk van Nistelrode. (foto's : auteur)

Van links naar rechts: H. Moeder Anna met Maria, H. Johannes Nepomuk en de H. Antonius van Padua

Deze tien beelden vormden een eenheid in stijl (neobarok) en grootte. Ze waren wit geschilderd en van gouden accenten voorzien. Ook de voet bestond uit een neobarok voetstuk met Ionisch kapiteel. Naast deze tien beelden stonden aan weerszijden van het altaar op het priesterkoor:

- Beeld van Heilig Hart van Maria (rechts naast hoofdaltaar).
- Beeld van het Heilig Hart (links naast het hoofdaltaar).

Op de vroegste interieurfoto's zijn deze laatste beelden er nog niet. Ze zijn pas in de twintiger jaren, toen de devotie tot het Heilig Hart van Jezus en Maria een hoogtepunt bereikte, op deze prominente plaats in de kerk gezet.

Klokken

De oorspronkelijke twee luid- en slagklokken waren gegoten door Petit & Fritsen uit Aarle Rixtel en gewijd in 1860 door Mgr. J. Zwijsen. Op 20 december 1942, schrijft pastoor de Kroon in het Memoriale van de parochie, 'dat de bezetter de klokken is komen inspecteren'. De grote klok had een diameter van 69 centimeter en een hoogte van

62 centimeter. De kleine klok had een diameter van 54 ½ centimeter en een hoogte van 50 centimeter. De inscripties op deze klokken luiden: 'Petit en Fritsen me funderunt'.

Klokken van de Sint Pieter die op 5 januari 1943 uit de toren zijn gehaald.

Foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Op 5 januari 1943 had men deze klokken – in opdracht van de Duitse bezetter– uit de toren gehaald en in het portaal van de kerk geplaatst in afwachting van overdracht aan de bezetter. De pastoor was ontsteld omdat men dit had gedaan zonder zijn toestemming. Als de pastoor hierover de Bossche bisschop Mgr. Mutsaerts informeert, antwoordt deze ' dat de klokken gewijd zijn en onder geen beding meegegeven mogen worden'. Op 16 januari meldt de pastoor dat de klokken zich nog steeds in het portaal bevinden. Hij maakt verder geen aantekeningen in het Memoriale van het ophalen van de klokken, maar dit moet ongetwijfeld gebeurd zijn.

Na de oorlog kreeg het torentje boven de voorgevel in 1947 twee nieuwe luidklokken, opgehangen in een klokkenstoel. Op Hemelvaartsdag van dat jaar werden de klokken plechtig gezegend. De grote klok krijgt de naam Petrus. Deze klok had een diameter van 77 cm, woog 277 kilogram en was gegoten door Petit & Fritsen in Aarle Rixtel. De klok werd geschonken door mevr. Brenninckmeijer, die als meter optrad bij de zegening. Het opschrift van deze klok luidde: 'Filioli Auditeme', wat 'Kinderen luistert naar mij ' betekent.

De tweede klok getiteld Sancta Maria was geschonken door Henri Nederveen, die als peter optrad en I v.d. Meulen . Deze klok woog 170 kilogram, had een diameter van 65 centimeter en was ook gegoten door Petit & Fritsen uit Aarle-Rixtel. Het opschrift van deze klok luidde : 'Vasce oves meo', vertaald : 'Hoed mijn schapen'.

Wat is bekend over de huidige verblijfplaats van de voormalige inventaris uit de Sint Pieterskerk ?

Object :

16^e eeuwse Preekstoel uit de eerste Sint Pieterskerk
 Beeldje O.L. Vrouw van Sint Geertrui, 15^e eeuw
 Hoofdaltaar
 Smitsorgel
 Preekstoel uit de kerk van 1843
 Schilderij 'de kroning van Maria ' van Gustave Wappers
 Schilderij 'de kroning van Maria door H. Drie-eenheid
 Schilderij van het sterfbed van de rechtvaardige
 Schilderij 'Petrus toont berouw'
 Twee schilderijen van de martelaren van Gorcum
 Delen van de communiebank
 Dobbemonument
 Glasraam : Heilige Lodewijk ontvangt doornenkroon
 Glasraam : Heilige Elisabeth doet liefdedeuren
 Portret van Leonardus van Veghel met drie engelen
 Twee luidklokken
 Twee biechtstoelen met houten medaillons

Tien houten beelden in classicistische stijl
 Twee gipsen beelden van H. Hart van Jezus en Maria
 Koperen doopvont

Geplaatst in :

v.m. Lutherse kerk Verwersstraat Den Bosch
 Bouwloods Parochie St. Jan Den Bosch
 Sint Cyriacus en Franciscuskerk te Hoorn
 Sint Pieterskerk Oirschot *
 Sint Pieterskerk Oirschot *
 Sint Pieterskerk Oirschot *
 Sint Pieterskerk Oirschot *
 Sint Pieterskerk Oirschot *
 Sint Pieterskerk Oirschot *
 Sint Pieterskerk Oirschot *
 Sint Pieterskerk Oirschot *
 Sint Cathrienkerk 's-Hertogenbosch
 Noordertransept Sint Pieterskerk Oirschot sinds 2002
 Noordertransept Sint Pieterskerk Oirschot sinds 2002
 Sint Cathrienkerk 's-Hertogenbosch
 Sint Antonius Abt Bokhoven, sinds 1975.
 Verblijfplaats onbekend

Sint Lambertuskerk Nistelrode
 Sint Lambertuskerk Nistelrode
 Verblijfplaats onbekend

Schilderij (17^e eeuws)

Glasraam : Emmausgangers

Glasraam : Heilige Antonius van Padua

Glasraam : Maria Immaculata

Misgewaden

Klein houtsnijwerk

Biechtstoel (deurpaneel)

Kruisgroep van lindehout. Kruis, Maria en Johannes (1 m)

Zwartmarmere vloertegels

v.m. Sint Bartholomeuskerk te Beek Ubbergen

v.m. Sint Bartholomeuskerk te Beek Ubbergen

v.m. Sint Bartholomeuskerk te Beek Ubbergen

Bruikleen Provinciaal Genootschap (museum)

Bruikleen Provinciaal Genootschap (museum)

Hasseltse Kapel Tilburg.

Sint Jacobus de Meerdere Den Dungen

Bibliotheek Hinthamerstraat 's-Hertogenbosch

* Bron: website Parochie Sint Pieter Oirschot.

Uit een inventarislijst van het Noordbrabants Museum blijkt dat zich daar de volgende kerkschatten uit de Sint Pieterskerk bevinden:

<p>Verguld zilveren kelk met pateen uit 1621 Zilveren ampullenschaal uit 1683 Vergulde zilveren kelk met pateen en lepeltje Zilveren ciborie met deksel uit 1690 Zilveren oliebusje Stel zilveren kandelaars Kruisbeeld met ivoren corpus 19^e eeuw Zilveren ampullenschaal Stel zilveren ampullen uit 1751 Zilveren, gedeeltelijk vergulde monstrans 18^e eeuw Stel gedreven zilveren kandelaars uit 1650 Verguld zilveren monstrans behangen met ca 400 diamanten en ca 200 parels; de voet is van een 15^e eeuwse kelk, in de 17^e eeuw verbouwd tot cilindermonstrans, waarvan de cilinder later is vervangen door een stralenkrans. Zilveren reliekkruis uit 1869 Stel zilveren kandelaars Zilveren schotel met handvatten en pootjes Zilveren lunuladoosje Stel zilveren kandelaars uit 1664 Stel zilveren ampullen met bad uit 1869 stijl Louis XV Koperen wijwatervat Reliekkruis zilver en verguld uit 1774 Zilveren wierookvat met sloopje uit 1891 en 1892 Zilveren schotel met handvatten en pootjes Verguld zilveren ciborie met deksel uit 1883 Kelk met pateen en lepeltje, begin 19^e eeuw Zes zilveren kandelaars uit 1663 - 1664 Zilveren ampullenschaal uit 1683 Zilveren pyxis met busje voor H. Oliesel en Chrisma Stel zilveren ampullen uit 1855. Reliekkruis, zilver, deels verguld uit 1841 Stel zilveren ampullen uit 1845 Zilveren wierookvat met sloopje uit 1902 Stel zilveren canonborden uit 1906 Verguld zilveren ciborie met deksel 20 e eeuws Zes koperen kandelaars Paaskandelaar Beeld van liggende Christus, verguld hout, ca 1600 Tien koperen kandelaars Twee zesarmige koperen kandelaars</p>	<p>Vervaardigd door Guillaum Vos 's-Bosch. Deksel recenter Vervaardigd door Jacobus van Boxmeer Den Bosch Begin 17^e eeuw Vervaardigd door Adriaen van Laer Den Bosch</p> <p>Vervaardigd door W.F. van Beugen 's-Hertogenbosch</p> <p>Diamanten en parels zijn van burgersieraden, vooral oorhangers, borstkruisen en broches.</p> <p>Vervaardigd door F. de Leeuw, Den Bosch 2^e helft 17^e eeuw</p> <p>Vervaardigd door Jean Moermans, Antwerpen Vervaardigd door P. de Leeuw, Den Bosch</p> <p>Vervaardigd door P.V.B. te Luik ? Vervaardigd door Chr. van Gemert, Den Bosch</p> <p>Vervaardigd door Chr. van Gemert, 's-Bosch</p> <p>Vervaardigd in Antwerpen Vervaardigd door Jacobus van Boxmeer, Den Bosch Ca 1900. vervaardigd door W. van Hooft, Den Bosch Vervaardigd door J. Bekkers, Den Bosch Vervaardigd door J. van Gemert, Den Bosch</p> <p>Vervaardigd door W. van Hoof, Den Bosch Vervaardigd door J. Jonkergouw, Den Bosch Joh. Hamers Tilburg</p>
---	---

Markt met
Tolbrug-
kwartier
ca 1950
KLM no
17930
Prentbrief-
kaart coll.
auteur

Inhoud

Inleiding	1	Pastoor Mutsaers en het RK Werkliedenverbond	32
De eerste Sint Pieterskerk 1450 – 1629		Broederschappen	34
Kapel van Sint Pieter en Sint Paulus	3	Parochiegrenzen	35
De parochie van Sint Pieter 1569 –1629	3		
Het kerkgebouw	5	Het einde van de Kerk en parochie van Sint Pieter	36
Sint Pieterskerk na 1629	7	Slepende onderhandelingen	37
Pastors van de Sint Pieter	8	‘Vallende ouders’ tekstfragment A.F. v.der Heijden	39
		Actiecomité Red de Sint Pieter	41
De parochie van Sint Pieter na 1629		Brief CRM over monumentenstatus Sint Pieter	42
Bidplaatsen	8		
De schuilkerk Achter de Tolbrug	9	Beschrijving inventaris	46
De Broederschap van het Hoogheilig Sacrament	10	Beeld van Sint Pieter in de voorgevel	46
Katholieken weer gelijkberechtigd	11	Hoofdaltaar	47
Namen van deservitoren van de Sint Pieter	12	Maria altaar	48
		Passiealtaar	48
Parochie Sint Pieter in de 19 ^e en 20 ^e eeuw	12	Preekstoel	49
Bouwkundige beschrijving	14	Doopvont	50
Neoclassicisme	15	Dobbemonument	50
Architect J.H. Laffertée	16	Onze Lieve Vrouw van Sint Geertrui	50
Procedure	17	Orgel	51
Waterstaatsstijl	17	Glas in loodramen	55
Stijl en stijlloosheid	18	Biechtstoelen	56
De pastorie van de parochie Sint Pieter	19	Schilderijen	56
Pastors van de parochie Sint Pieter 1840– 1972	20	Kruiswegstaties	56
Parochieleven	25	Overige religieuze voorwerpen	57
		Beelden	57
Het sociale leven en het onderwijs in de parochie	27	Klokken	57
Onderwijs	27	Huidige verblijfplaats van de inventaris	59
Parochiegids 1925	29	Inventarislijst Noordbrabants Museum	60
Vincentius en Elisabethvereniging	30	Inhoudsopgave	61
Jongelingen congregatie en Patronaat	31	Bronnen en literatuuropgave	62
Don Boscoverk	32		

Herinneringsprentje met foto van kruisbeeld op de preekstoel bij het afscheid van pastoor Lückner in 1968.

Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Bronnen en Literatuuropgave:

Bronnen:

Gemeentearchief 's-Hertogenbosch

Archief Parochie Sint Pieter

Brabants Dagblad, uit de jaargangen: 1970, 1971, 1972, 1973, 1976, 1977, 1981, 1982, 1992.

Provinciaal Noordbrabantse en 's-Hertogenbosse Courant 1842, 1843, 1864, 1879, 1882, 1926.

Inventarislijst goederen afkomstig uit Sint Pieterskerk; Noordbrabants Museum ('s-Hertogenbosch, niet gedateerd)

Dagblad Het Huisgezin: 1909

Brabantsche Illustratie 1927

Literatuur:

Bert Bakker: Nostalgie en werkelijkheid: De Bartjeskerk ('s-Hertogenbosch z.j.)

H. Boekwijt: Van woning tot pastorie, vijf eeuwen refugiehuis Mariënhage ('s-Hertogenbosch, 1993)

Jan Bouman: Het merckwaardigste meijn bekent (Nieuwkoop, 1976)

Vincent Cleerdin: 's-Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch 1929)

A.v.Dam : Plechtige Omgang ter eere van de ZL Vrouw van 's-Hertogenbosch, bij het gouden jubilé (Haarlem, 's-Hert'bosch 1916)

G. Dorenbosch e.a.: 's-Hertogenbosch in oude ansichtkaarten deel 3 (Zaltbommel, 1978)

Van den Eerenbeemt (red.): Geschiedenis van Noord-Brabant deel 1, deel 2 en deel 3 (Antwerpen, Meppel 1996- 1997)

A.G. Eggebeen: De ossenkoper van 's-Hertogenbosch (Hendrik Ido Ambacht 1975)

J. Franssen: De Bossche arbeider in zijn werk en leefmilieu in de 2^e helft van de 19^e eeuw (Tilburg, 1976)

F. van Gaal: Socialisme en zelfstandige arbeidersbeweging in 's-Hertogenbosch (Tilburg, 1989)

Hans van de Harst: Orgels in de Parochiekerk van Sint Pieter te Oirschot. (Oirschot, 1978)

A.F.Th. van der Heijden: De tandeloze tijd deel 1: Vallende Ouders (Amsterdam, 1983)

PJ van der Heijden (red.): Als de dag van Gisteren: Drie generaties Bosschenaren en hun geloof. (Zwolle, 1988)

Mr. J. Hoex: De Aloude Broederschap van het Hoogheilig Sacrament te 's-Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch, 1980)

F. Jansen: Sint Jacob 's-Hertogenbosch : de kerk en zijn geschiedenis ('s-Hertogenbosch 1993)

H. Janssen: Van Bos tot stad ('s-Hertogenbosch 1983)

Jan Kalf: De katholieke kerken van Nederland (Amsterdam, 1906 - 1913)

K. Kemenade en P. Spapens: 365 Heiligendagen (Eindhoven, 1993)

Paul Kriele: De Gruyter's Snoepje van de Week ('s-Hertogenbosch, 1992)

Paul Kriele: Ge kunt me nog meer vertellen ('s-Hertogenbosch, 1989)

Paul Kriele: Stadsgezichten ('s-Hertogenbosch, 1998)

G. Klaasen: Aanzien Kerk en Godsdienst in Nederland en België 1945 - 1985 (Utrecht 1985)

P. Kuijter: 's-Hertogenbosch, stad in het hertogdom Brabant 1185 - 1629 (Zwolle 2001)

I. Kuyter: 's-Hertogenbosch cartografisch bekeken I. Kuyter ('s-Hertogenbosch 2001)

A. Koldewij: In Buscoducis 1450 - 1629 (Maarssen, 's-Gravenhage 1990)

R. van de Laar (red.): Bossche Bouwstenen VI ('s-Hertogenbosch, 1983)

P. Magry Bedevaartplaatsen in Nederland d12: Noord-Brabant (Amsterdam 1998)

Henny Molhuysen: Oe gotte kèk daar (Vlijmen, 1994)

Stefan Pas: Rondom de Sint Jacobskerk ('s-Hertogenbosch 2005)

Herman Pijfers en Jan Roes: Memoriale: Een eeuw katholiek leven in Nederland (Zwolle 1996)

J. Peijnenburg: Zij maakten Brabant katholiek ('s-Hertogenbosch 1988)

B. Reith: Honderd jaar kerkbouw in Nederland (Haarlem 1953)
J. Roelands: Den Bosch nogmaals ('s-Hertogenbosch 1980)
J. Roelands: Straat in, straat uit. ('s-Hertogenbosch 1984)
P. Rosenberg: De 19^e eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland. ('s-Gravenhage 1972)
L. Schutjes: Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch, deel IV (Sint Michielsgestel,1873)
Kees Spierings: Wij waren nog stadje deel 2 ('s-Hertogenbosch 1966)
Jos van der Vaart (red.): Boschboombladen no 4 , 21, 22, 28, en 34. ('s-Hertogenbosch, 1969,1977,1978,1982,1986)
A. Vos (red.) : 's-Hertogenbosch, geschiedenis van een Brabantse stad 1629 -1990 (Zwolle 1997)
Ewald van Vugt: Een bijzonder vreemde dief (Amsterdam, 1963)
Th. Wouters: Van bedeling naar verheffing (Tilburg, 1968)
Officiële Gids voor 's-Hertogenbosch ('s-Hertogenbosch 1949)
Lijst Nederlandse Monumenten van geschiedenis en kunst, deel X ('s-Gravenhage, 1931)
Kunstreisboek van Nederland (Amsterdam, 1969)
Website: Parochie Sint Pieter, Oirschot
Website: Parochie Sint Cyriacus en Franciscus, Hoorn
Website: Bastion Oranje

Met dank aan Ton Vogel van de werkgroep Kerken en Kloosters van 'de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch ' voor zijn adviezen.
Foto's omslag: Voorgevel Sint Pieter, juli 1982, beeld voorgevel Sint Pieter, 1973: auteur.